

Серія А

МАТЕРІЯЛИ КОНГРЕСУ
української
вільної політичної думки

Збірник ч. 2.

Мюнхен 1973

МАТЕРІЯЛИ КОНГРЕСУ
української вільної політичної думки

Збірник ч. 2.

Мюнхен 1973

ПЕРЕДМОВА

Започатковані в січні 1972 студійні семінари КУВПД продовжуються. До половини 1973 року відбуто їх в Мюнхені 12, на такі теми і з наступними доповідачами:

1. 21 січня 1972

СУЧАСНА УКРАЇНА І ЕМІГРАЦІЯ. Доповідачі: Атанас Фіголь — вступне слово; Василь Гришко — Чи один шлях до єдиної мети; Михайло Добрянський — Чи можлива українська визвольна політика; Богдан Кордюк — З минулого в майбутнє.

2. 18 лютого 1972

СУПЕРЕЧНОСТІ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. Доповідач: Федір Гаєнко.

3. 26 травня 1972

МИКОЛА СКРИПНИК НА ТЛІ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ 20-их РОКІВ. Доповідач: Іван Кошелівець.

4. 3 червня 1972

РУСИФІКАЦІЙНА ПОЛІТИКА КПРС В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ. Доповідач: Михайло Добрянський.

5. 14 липня 1972

МІГРАЦІЯ В СРСР — ІНСТРУМЕНТ СОЦІОЕКОНОМІЧНОЇ ЧИ РУСИФІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ. Доповідач: Борис Левицький.

6. 6 жовтня 1972

НОВИЙ ЕТАП ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ, Доповідач: Федір Гаєнко.

7. 20 жовтня 1972

ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІАРХ І УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА. Доповідач: Михайло Коржан.

8. 2 березня 1973

«ХТО ВИНЕН?» і «ЩО РОБИТИ?» — СТАРІ ПИТАННЯ У НОВІЙ ДІЙСНОСТІ УКРАЇНИ Й ЕМІГРАЦІЇ СЬОГОДНІ. Доповідач: Василь Гришко.

9. 23 березня 1973

УКРАЇНА В СВІТОВОМУ УКЛАДІ СИЛ — НИНІ І ЗАВТРА.
Доповідач: Богдан Кордюк.

10. 6 квітня 1973

ЧИ МОЖЛИВА УКРАЇНСЬКА РЕАЛЬНА ПОЛІТИКА? Доповідач: Андрій Білинський.

11. 8 червня 1973

УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ І УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ. Доповідач: Ізраїль Клейнер.

12. 29 червня 1973

ГЕНЕЗА РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ І МЕТОДИ ЙОГО БОРОТЬБИ. Доповідач: Михайло Добрянський.

Крім того відбувалися три семінари КУВПД в Нью Йорку, один в Торонто і один в Лондоні. Підсумовуючи: до половини 1973 року зорганізовано сімнадцять семінарів КУВПД. Майже всі доповіді тих семінарів появилися вже, або появляться в найближчому часі друком, передовсім в журналах: «Українські вісті» — Новий Ульм, або «Український самостійник» — Мюнхен. Вони будуть теж опубліковані відбитками — по можности без вийнятку — в двох серіях збірників п. з. «Матеріяли КУВПД». Поділ на дві серії — А (арабське числування) і Б (римське числування) — зумовлений технічними вимогами репродукції друкарського складу різної ширини. Біжуча публікація це другий збірник (ч. 2.) серії А. Рівночасно появляється перший збірник серії Б (збірник I.). Про умови набуття збірників обох серій див. оголошення на четвертій сторінці обкладинки.

Мюнхен, в липні 1973.

Тимчасовий Секретаріат КУВПД

ІВАН КОШЕЛІВЕЦЬ:

МИКОЛА СКРИПНИК ЯК ЛЮДИНА УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Ця стаття є фрагментом доповіді, прочитаної 26 травня ц. р. в серії доповідей Конгресу української вільної політичної думки. Автор не вважав доцільним друкувати цілість доповіді, як також обладовувати текст багатьма датами й посиланнями на джерела, вважаючи, що зацікавлений у подробицях знайде все це у книжці «Микола Скрипник», що недавно вийшла у видавництві «Сучасність».

✱

Березень 1927 року став важливою датою в діяльності Скрипника: він склав з себе обов'язки народного комісара юстиції і перебрав справи Народного комісаріату освіти. Можна з певністю твердити, що ця зміна цілковито відповідала його зацікавленням, бо, будиши наркомюстом, він не вдовольнявся справами свого ресорту і раз-у-раз виходив за межі його компетенцій, головне в ділянки національно-культурного будівництва. Від 1920 року він вів нещадну боротьбу проти нігілізму в національному питанні (т. зв. люксембургіанства), носіями якого були секретарі ЦК КП(б)У Еммануїл Квірінг і Дмитро Лебідь. Останній з них був автором т. зв. «теорії боротьби двох культур», сенс якої полягав у тому, що на Україні на час перемоги більшовицької революції було дві культури, ворожі одна одній: міська — російська і сільська — українська. Оскільки пролетаріат пов'язаний з містом, в уявленні Лебеда міська культура була пролетарська, а сільська — буржуазна. За його логікою, партія мусіла б стати по боці російської культури проти української. Лебідь пропонував партії не втручатися в цю боротьбу, бо, зрештою, й так переможе російська пролетарська культура, за якою майбутнє.

Скрипник у низці статей і виступів гостро викривав «теорію боротьби двох культур», насамперед спростовуючи Лебедеве твердження, ніби російська культура в українському місті пролетарська. Навпаки, це була культура старої російської бюрократії і міщанства, що плекали ідею «єдиноне ділімства». І якщо міський пролетаріат на Україні тримався російщини, то це було наслідком того, що він був у полоні російської буржуазної культури. «Природно, — писав Скрипник у статті „Донбас і Україна“, — що мало організована і не звільнена остаточно з-під впливу буржуазії робітнича класа повинна була засвоїти собі від буржуазії і поміщицької класи високохмарне, гордовите ставлення до української культури».

Виступаючи проти «теорії боротьби двох культур» на Україні і на всесоюзному рівні в Москві, Скрипник доводив, що ця теорія є не що інше, як засіб потурання великодержавному шовінізму. У промові на сесії Центрального Виконавчого Комітету СРСР в Москві (1926) він, викриваючи великодержавника Ю. Ларіна, заявив:

«...Лицарем чіх інтересів він виступає? Прямо й відверто заявляю: лицарем наших дрібнобуржуазних службовців. А це середовище ми знаємо гарно. Ми дотепер маємо прокляту спадщину — це старе чиновництво, що підбиралося спеціально царатом, що з його середовища ми примушені, на жаль, і тепер брати собі технічних робітників. От звідкілья йдуть жалі сюди, в Москву, до тов. Ларіна і йому подібних. Все це великодержавне середовище, це старе великоросійське середовище, що є у нас, от ті, хто виступає проти українізації».

Боротьба проти нігілізму в національному питанні закінчилася перемогою Скрипника в 1925 році, коли з України забрали Квірінга і Лебеда. Тоді саме почалася інтенсивна українізація. І якщо такі питання, як вимога конституційного закріплення суверенітету національних республік (визнання їхньої території їх власністю, а не союзного уряду в Москві; домагання приєднати до УРСР території Курщини й Вороніжчини з українською національною більшістю тощо), належали до його компетенції як народного комісара юстиції, то в ряді інших питань він не вагався виходити за межі цих компетенцій, ставши активним пропагатором і фактично очоливши боротьбу за українізацію державного і партійного апарату, преси, школи і всіх ділянок культури. От чому не без почуття задоволення Скрипник очолив у 1927 році Народний комісаріат освіти (НКО), який врешті давав у його руки достоту всі важелі від української культури.

Не зайве буде пригадати, що тодішній НКО був цілком відмінний від теперішніх вузькоспеціалізованих міністерств УРСР. До нього належала тоді загальна освіта (тепер міністерство освіти), уся середня й вища фахова освіта (тепер окреме міністерство), театри, музика, образотворче мистецтво (тепер міністерство культури). І це ще не все: НКО була підпорядкована Українська Академія Наук (тепер вона стала філіялом АН СРСР), Державне Видавництво України і Книжкова палата, ВУФКУ (Всеукраїнське Фотокіноуправління) і ще різні галузі, що тепер ними керують окремі комітети при раді міністрів УРСР. До того ж, теперішні міністри ніякої влади не мають, бо вони, з одного боку, підпорядковані відповідним міністерствам у Москві, а з другого — їхні справи вирішуються в апараті ЦК КПУ. Не те було з НКО: він був самостійним республіканським комісаріатом, а Скрипник, як член політбюро, нікого в партійному апараті над собою не мав. Отже, вся культура була в його руках, і він, як людина властолюбна й амбітна, почував себе необмеженим володарем, ніби меценатом української культури на подоби меценатів італійського ренесансу.

До речі, наші діячі двадцятих років залюбки й користувалися для означення своєї доби терміном ренесанс (Хвильовий). І хоч порівняння так різних умовами і віддалених у часі епох було б досить ризиковане, не можна, однак, заперечити ряду подібностей між іта-

лійським і нашим ренесансом двадцятих років. Як часто буває, назва італійського ренесансу прищепилася з дещо зовнішньої ознаки — відродження інтересу до античної старовини. Насправді ж його глибинною суттю було відкриття людини як центрального об'єкту зацікавлення науки, мистецтва й поезії. Звідси доба ренесансу була одночасно й початком доби гуманізму. А чейже й українське відродження двадцятих років спалахнуло так само з самоусвідомлення національної окремішності як народу в цілому, так і кожного індивіда зокрема. Це й було головним стимулом до потужного творчого піднесення тих років. Це не була заслуга більшовиків. Якщо вони й пливли на хвилях національного піднесення на Україні, то лише тому, що не мали сили відразу задущити стихію, викликану державно-творчим будівництвом УНР 1917—20 років.

До речі, й зацікавлення античністю зближує наші двадцяті роки з італійським ренесансом. Київські неокласики устами свого лідера Миколи Зерова невтомно твердили, що, хапаючи найновіші досягнення західної культури, ми ніколи не перестанемо бути учнями. Щоб стати на власні ноги, треба дійти до джерел античності. Кияни-неокласики не були самотні: їх підтримували ваплітани на чолі з Хвильовим у Харкові. Певно, можна б ще шукати спільне між українським та італійським ренесансом, але це завело б нас за межі журнальної статті.

Коли говорять про італійський ренесанс як добу гуманізму, то, певно, не завжди усвідомлюють собі, що філософська концепція гуманізму не рівнозначна з гуманністю у поточному житті. Вистачить згадати папу Александра VI чи його сина Чезаре, що уславилися вбивствами й неситською жорстокістю. Вони ж типові люди ренесансу, і такими ж жорстокими були менші володарі італійських міст-держав, якщо й не зажили подібної сумної слави. Можна уявити, як поводитися з підлеглими феррарські володарі Есте, які один одному виколочували очі.

Але рівночасно ці люди були меценатами мистецтва. Кожен вважав справою чести мати при дворі найкращих майстрів — скульпторів, малярів чи поетів. Вони створювали матеріальні можливості для мистецької праці, але zarazом були примхливі й жорстокі. Важко було їм догодити, але легко можна було потрапити до в'язниці чи й позбутися голови.

Повертаючися до Скрипника, можна сказати, що він, як сам і не замислювався над цим, був багато в чому подібний до італійських меценатів. Владолубець і амбітник, одержавши під свою руку всі без винятку ділянки української культури, він вважав їх за поле свого необмеженого панування, і діячам культури під його рукою належало не легше було працювати, ніж італійцям колись під своїми меценатами. Тоді можна було врятуватися, втікаючи від одного двору до іншого. Мікель-Анджельо, не витримавши примх папи Юлія II, міг піти до Фльоренції чи Болоньї; Бенвенуто Челліні, скуштувавши папської в'язниці і зневірившись в можливості працювати для Медічі, знайшов собі притулок у французького короля Франсуа I. У тій системі, ім'ям якої правив українською культурою Скрипник, втікати не було куди.

Звичайно, Скрипник щиро хотів добра українській культурі. Він знав ціну Курбасові і пишався здобутками «Березоля», не раз твердячи, що цей театр своїми мистецькими досягненнями перевищує московські театри. Він навіть домагався прийняття в партію Курбаса, щоб зміцнити його позиції. Але одночасно напосідався на нього за відхід від «пролетарськості».

Скрипник всіляко протегував галичанам, що опинилися на Україні по роках війни й революції чи переїхали до УРСР пізніше, особливо тим, що дістали освіту в європейських університетах і були так потрібні для розбудови української культури в державних масштабах; а на додаток ще й плянував виписати з Галичини півтори тисячі учителів, щоб прискорити українізацію школи.

До речі буде до сказаного вище про обсяг компетенцій НКО додати, що йому підлягала й література, і Скрипник, вважаючи, що він по-батьківському піклується нею, ніколи не відмовляв письменникам, які приходили до нього за дозволом утворити нову літературну організацію. Характеристичне «батьківським» тоном його висловлювання про літературну групу В. Поліщука «Авангард» на літературному диспуті в Харкові (18—21 лютого 1928):

«Є одна невелика літературна група, що здобуває собі право на існування — група Авангард. Багато і багато відмовляють навіть самому існуванню цієї групи — заявляють, що такої групи не існує. Але, шановні товариші, так було і з українським народом: йому відмовляли в існуванні, а він таки існує (сміє). Знову таки, я, щодо художнього напрямку, не досить великий прихильник конструктивного динамізму, що за його ознакою об'єднується художня група Авангард, алеж ця група об'єднується за художньою ознакою, під прапором, що на ньому написані мистецькі лозунги художнього охоплення життя, мистецьке розуміння життєвого процесу. Тому, я гадаю, на терені радянської землі, під нашим пролетарським сонцем, знайдеться місце, де ця група самовизначиться художньо і своїм існуванням примусить визначитися також інших. Менше посміху над художньою ознакою і більше естетичної художньої критики її. Цей, на мою думку, лозунг повинен бути лозунгом повсякденним нашого художнього життя».

Все це звучить назагал добре, але «пролетарське сонце», під яким мала розвиватися українська література, не було для неї сприятливе, а Скрипник суворо вимагав, щоб література була тільки пролетарська. Дивна вимога, як зважити, що тодішній малочисельний український пролетаріят ледве чи підносився до свідомості, що хтось має для нього будувати пролетарську культуру. Так що сам Скрипник у цій ситуації був трагічною постаттю самотника, який на один бік, до партії, мусів змагатися за те, щоб на Україні розвивалася питомо українська національна культура, а на другий, до мистців, — щоб українська культура була пролетарською. Очевидно, по тім і другим боці наражаючися на опір. Сама система радянської деспотії, яку він сам будував, але й сам же в її рамі був усталений, змушувала його втискати культуру у вузькі лещата комуністичної ідеології, і тому ренесанс двадцятих років не був такий потужний,

як міг би бути в умовах вільного національно-культурного будівництва.

На щастя, письменники й мистці того часу, декларативно визнаючи «пролетарськість», появляли на світ зовсім не пролетарські речі. Як обмежитися одним-двома прикладами, можна б назвати «Чотири шаблі» Ю. Яновського чи п'єси М. Куліша. Але гірше було для тих, кому сама ідея творити пролетарську, а не загальнонаціональну культуру здавалася вершком безглуздя, як це було з М. Зеровим чи й тодішнім М. Рильським. Скрипник до таких був нетерпимий і зневажливо називав їх «громадянами Зеровими».

Із сказаного Скрипникова роля в ренесансі двадцятих років вирисовується далеко не позитивно. І це належить зовсім одверто констатувати. У фанатичному захопленні будівництвом пролетарської культури, що було пов'язане з недовір'ям до всього «буржуазного», він заганнявся аж так далеко, що й майбутню столицю України хотів бачити не в Києві, а не інакше, як десь у новому індустріальному центрі:

«Київ — це друга столиця України, як там часто кажуть — культурний Донбас України, хоч я, правда, прихильник тої думки, що столицею України буде Велике Запоріжжя біля Дніпрельстану...»

І все ж у його концепції майбутнього української культури була одна провідна теза, завдяки якій Скрипникова спадщина не втрачає актуальності й сьогодні: це ідея суверенності української культури, її цілковитого унезалежнення від російської. Не тільки пристрасно пропагуючи цю ідею, а й уперто працюючи над її здійсненням, він, як людина виняткового характеру й темпераменту, розламував тісні лещата системи і підносився геть над своєю власною догматикою, чим, попри манівці комуністичної ідеології, на яких він блукав, заслужив пошану кожного свідомого українця.

На утвердження ідеї суверенності української культури у Скрипника була розроблена ціла система аргументації, що сама собою могла б бути темою окремого дослідження. Тут подамо лише її схематичний перегляд.

Скрипник не визнавав панівної тепер тези про «триєдину Русь», за якою три східнослов'янські народи (росіяни, українці, білоруси) вийшли з одного кореня, але право першості віддається чомусь росіянам. Викриваючи великодержавницьку суть цієї схеми, він висунув, сказати б, територіальну концепцію, за якою історичні й культурні пам'ятки Київської Русі є власністю українського народу, за винятком тих, що створені поза його територією (у старому Новгороді, наприклад). На відкритті Інституту Шевченка в Харкові (15. 4. 1929) він висловився дослівно так:

«Ми не зрікаємося визнати вагу дослідження цілої історії українського письменства, української літератури аж до старовинних часів. Це питання треба досліджувати, збагачуючи наше життя, наш визвольний рух, нашу мову, нині будовану, українську культуру...

«Питання про пам'ятники стоїть перед нами; і мені довелося з ним зустрітися, коли ставлено питання про те, до якої літератури треба зачислити в Літературній Енциклопедії такі пам'ятки, як, наприклад, „Слово о полку Ігореві“. На перешкоді правильному розу-

мінню цього питання стояли залишки старих поглядів старої російської історіографії, погляд про безперервний історичний процес від старої Київщини через Москву, Суздаль і до старого Петербургу. Довелося на підставі загальних історичних міркувань заперечувати цю історичну літературну концепцію і добиватися практичного визнання принципу, за яким всі пам'ятники до другої половини 18 стор. зараховано до російської чи української літератури відповідно до території, що на ній той пам'ятник склався. Так зараховано „Слово о полку Ігореві” до української літератури, а „Моление Данила Заточника” — до російської».

Скрипник з упертою послідовністю відбивав зазіхання російських великодержавників на пам'ятки української літератури і виступав на цю тему не тільки в себе, в Харкові, а так само рішуче і в Москві. У цій самій справі в листі до редакції «Літературной Енциклопедии» він писав:

«На засіданні редакційної колегії „Л. Е.», що відбулося на квартирі тов. Фріче, ми винесли рішення про „пам'ятки”. Договорилися були, що всі пам'ятники до другої половини 18 сторіччя будуть відноситися в „Л. Е.” до російської, білоруської чи української літератури за територіальною ознакою. Щодо принципіального боку літературно-історичних концепцій, ми умовилися, що тов. Фріче організує (бажано при Комакадемії) дискусію на цю тему з моєю участю».

Такий погляд на літературно-історичні пам'ятки до середини 18 століття. Щодо дальшого розвитку української культури, починаючи від Котляревського, то Скрипник поділяє його на три періоди і визнає, що в перші десятиліття 19 віку українська культура ще була під досить великим впливом російської, але весь дальший процес її розвитку йшов по лінії дедалі більшого усамотінення. Уже на 1870-і роки, коли центр культурного життя перенісся до Галичини, українська культура стала на власні ноги, хоч ще мала під собою вузьку базу: не опанувала міста. На це вона здобулася, за Скрипником, від середини 1900-их років, і відтоді вона від російської цілком усамотінилася. Так що після жовтня 1917 року вже не могло бути й мови про гегемонію російської культури над українською. На тому самому літературному диспуті Скрипник заявляв:

«Центральний Комітет партії ніде, ні разу, жадним словом не говорить про те, ніби російська культура повинна стати за джерело розвитку української культури, повинна стати насамперед передумовою для неї, маючи пріоритет, що українські письменники повинні, насамперед, перед усіма тягнутися до досягнень російської культури, як до свого рідного кубла».

Зміцнюючи отак базу самостійності української культури, Скрипник на кінець двадцятих років здобувся на значні успіхи: була довершена українізація державного апарату, початкової і середньої школи, преси, повернено до української мови значну частину зрусифікованого за царату міського пролетаріату і поповнено його українськими кадрами з села, так що навіть у найбільш зрусифікованому Донбасі число українських робітників на кінець двадцятих років перевищувало 70%; здійснена була реформа українського пра-

вопису, яка набула політичного значення, бо теж була проведена по лінії відмежування української мови від російської. Що й закидали пізніше Скрипникові як вияв «буржуазного націоналізму».

Але Скрипник не вдовольнявся здобутим і наполегливо працював далі. Першочерговими завданнями на порозі тридцятих років він вважав довершення українізації високої школи і ще більш важливе — приєднання до України суміжних територій РСФРР з переважною більшістю українського населення та культурне обслуговування українців, поселених компактними масами головне на Надволжі і в Сибіру. Вичерпну програму щодо цього останнього він виклав у статті «Про кордони УСРР», датованій 14 грудня 1928.

Проголосивши нещадну боротьбу великодержавному шовінізму від початків своєї праці на Україні, Скрипник не припиняв цієї боротьби до кінця життя. У червні 1923 року, на партійній нараді в Москві в справі Султан-Галієва, він висловив своє кредо:

«Неодмінно треба поставити... як основне таке завдання партії — подолати ще й досі не переможене великодержавництво, що потвору, „облу, величезну, сторогу і гавкучу”. Вона живе й віку їй не меншає на території цілого Союзу РСР. Треба заткнути пельку цій потворі...»

Що на цьому Скрипник стояв неухильно й далі, може засвідчити його доповідь на комісії національного питання ВУАН у 1931 році, у якій він тим, хто домагався гегемонії російської мови над іншими, як «мови жовтневої революції», відповідав, що «мовами Жовтневої революції були мови тих трудящих, що в ній брали участь, а в ній брали участь і росіяни, і татари, і українці, й інші трудящі інших національностей Союзу...» Отож, ті «збоченці», як їх називав Скрипник, «виступаючи в дійсності як представники насильства й подавлення культурного розвитку інших народів бажаною для них гегемонією старої російської культури, саме вони висували питання злиття націй, як актуальне питання сьогодняшнього дня».

У цій понаддесятилітній боротьбі обидві ворожі сторони зазнали певної еволюції. Скрипник, прийшовши з російського революційного руху на Україну, попервах понад усе ставив перемогу пролетарської революції, розглядаючи національне питання як підрядне. Правда, ідеї пролетарської революції він і далі не зрікався, але в захопленні національно-культурним будівництвом у нього поволі пересувалися акценти, так що з часом національне питання висунулося на перше місце, і на ньому, з погляду Скрипника, перевірялася правильність усієї політики партії. З другого боку, і його найбільший ворог, російське великодержавництво — бодай зовнішньо перефарбувалося: воно не було переможене пролетарською революцією, як цього помилково сподівався Скрипник, а лише переодягнулося в червоні шати комуністичної фразеології, щоб бити «буржуазний націоналізм» гаслами революції. Цей потворний гібрид знайшов своє державне оформлення у вигляді кривавої диктатури Сталіна.

Тут ми вже виходимо за вузькі рамки нашої теми, але це потрібне на те, щоб кількома реченнями дійти до фіналу.

Сталін з перших років революції мав на оці Скрипника, наслідком не одного конфлікту з ним на ґрунті національного питання,

але, заклопотаний боротьбою за владу в Кремлі, покищо не зачіпав його. Мав значення, звісно, й великий авторитет Скрипника на Україні. На початок тридцятих років Сталін уже мав необмежену владу, і тоді заходився здійснювати на практиці свою теорію «побудови соціалізму в одній країні». Запровадивши прискорену індустріалізацію і суцільну колективізацію, він наразився на найбільший опір на Україні, селянство якої не хотіло колективізуватися. Щоб зломити цей опір, 14 грудня 1932 року була ухвалена спеціальна постанова ЦК ВКП(б), за якою на Україну був висланий Павло Постишев. Упокорити селянство вирішено було масовим голодом. Але Сталінові потрібно було ще винищити українську інтелігенцію, серед якої були сильні самостійницькі тенденції. Тут прийшла черга на Скрипника, бо, за словами Постишева, інтелігенція ховалася за його «широкою спиною». Усі партійні пленуми й наради першої половини 1933 року були переповнені критикою націоналістичного ухилу Скрипника з вимогами розкритикувати самого себе. Він, що яких кілька місяців перед тим почував себе меценатом і необмеженим хазяїном у ділянці української культури, не міг на це піти: як і пробував каятися, то звучало це непереконливо, а були тоді чутки, що на закритих засіданнях він не боронився, а обвинувачував. Врешті йому дали останній термін: 7 липня принести на засідання політбюро розгорнуту критику своїх помилок у письмовій формі. Скрипник не міг зректися того, що стало метою його життя і того ж дня пустив собі кулю в серце.

Під свіжим враженням цієї події «Бюлетень польсько-український» (Варшава) писав:

«Та, стріляючи в себе, чи не стріляв він одночасно і в ідею співжиття українсько-російського, в теорію України під московсько-комуністичним протекторатом, яку за життя визнавав?»

«Забиваючи себе, чи не мав він свідомости, що одночасно і ту теорію вбиває?»

«І чи своїм самогубством не хотів він довести всьому українству, що теорія та помилкова, показати у що вона перетворюється?»

З чого автор зробив наступний висновок:

«Минуть роки, все заспокоїться, все увійде в колію, і український історик у Києві дістане змогу безсторонньо, об'єктивно придивитися до цієї постаті. Він візьме в руки ваги й на одну шальку покладе всі злочини Скрипника. Шалька спуститься низько, до землі. На другу шальку він кине маленьку сталеву револьверну кулю, яка дзвінко впаде на порожню шальку і переважить шальку, наповнену злочинами. І тоді, здається нам, у будинку — не „ВУАН", а Української Академії Наук, в будинку, очищеному від усього, що засмічувало його протягом стількох років, буде повішений на стіні портрет члена Академії Миколи Скрипника».

До цих слів і сьогодні нема чого додати.

БОРИС ЛЕВИЦЬКИЙ:

МІГРАЦІЯ В СРСР — ІНСТРУМЕНТ СОЦІО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЧИ РУСИФІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Керівництво Радянського Союзу зараховує міграцію населення до таких процесів у суспільстві, що їх в інтересі т. зв. соціалістичного будівництва можна відповідно спрямовувати. Вже від перших років існування СРСР радянські керівники, а також економісти, соціологи і демографи розглядали міграційні процеси передусім під соціо-економічним аспектом. Державні чинники були переконані, що міграційні потоки можна з успіхом скеровувати в такі райони, де не вистачає робочої сили, де в зв'язку з будовою промислових об'єктів або освоєнням цілих земель потрібні додаткові резерви робочої сили та інженерно-технічні кадри. В зв'язку з тим проблема міжреспубліканських і також внутрішньореспубліканських міграційних процесів трактувалася й далі ще трактується під аспектом раціонального розподілу трудових резерв. Усі практичні заходи в тому напрямі були і залишилися складовою частиною народногосподарського планування.

В другій половині 50-их років, отже після смерті Сталіна, з'явився в комуністичній теорії зовсім новий аспект щодо міграційних процесів. Микита Хрущов, а з ним цілий ряд партійних ідеологів і частина спеціалістів до національної політики висунули тезу, що міграційні процеси сприяють т. зв. інтернаціоналізації союзних республік. Поскільки інтернаціоналізацію визнавалось за явище «прогресивне», що служить успішніше ніж інші заходи зближенню народів, то цей ідеологічно-політичний аспект висунувся на перше місце, а соціо-економічний відійшов на другий план. А тому що інтернаціоналізація Російської Федерації є неможливою і зрештою ніхто такого питання не висуває, то за тим, ніби невинним, терміном скризалось намагання виправдати ідеологічними аргументами незвичайно інтенсивне поселювання росіян з Російської Федерації в національні республіки, а одночасно всякі критичні голоси і протести проти такого поселювання визнати за незгідні з політикою партії.

Варто пригадати, що наприкінці 50-их і напочатку 60-их років виринули в радянському керівництві серед прихильників обидвох згаданих концепцій міграції поважні контрверсії. Назвемо двох визначних комуністичних діячів того часу, українця Кириченка та узбека Мухітдінова, які публічно обороняли тезу, що треба орієнтуватися передусім на місцеві трудові резерви, а там де є недостача фахових сил, треба призначити матеріальні засоби, щоб розбудувати якнайшвидше фахове шкільництво. Це доцільніше і економічніше, ніж велика витрата засобів на переселювання людности в східні області

або в інші республіки. Ще відважніше виступали демографи та економісти, які перестерігали, що в східних областях Російської Федерації грозить провал плянів семирічки (1959—1965), якщо партійне й державне керівництво порушить принципи раціонального регулювання розподілу трудових резерв у системі плянкової економіки. Треба усвідомити собі, що якраз у східних областях СРСР є розташовані великі ресурси природних багатств, які радянська влада й донині не зуміла використати для добра населення. В проголошеному 1959 р. семирічному пляні, за яким стояв ентузіазм Микити Хрущова, було подано, що в 1965 р. східні райони постачатимуть 50% вугілля, 48% сталі, 88% міді, 42% цементу, 52% промислового дерева, 46% електричності. Ці пляни показалися нездійсненними, і на сьогодні участь східних районів у загально-радянській продукції лежить далеко позаду показників, що були заплановані на 1965 р.

Тепер визнається відкрито пріоритет ідеологічно-політичного аспекту міграційної політики. Тому посилення потоку росіян у національні республіки завважується щойно після смерті Сталіна. Підсумки переписів населення 1970 р., які показують величезний приріст росіян поза Російською Федерацією, — із 16,3 млн в 1959 р. на 21 млн в 1970 р. партія проголошує як триумф національної політики КПРС.

Щоб краще усвідомити проблеми, які тут заторкнемо, подаємо наступне: вчені встановили, що в Радянському Союзі існують три зони щодо наявності робочої сили. До першої зони з нестачею робочої сили належать Північно-західний район, Західний і Східний Сибір, Далекий Схід, отже три райони Російської Федерації, а крім того Казахстан. До другої зони з достатньою робочою силою належать деякі райони Російської Федерації, наптр., Урал і балтійські республіки. До третьої зони з надвишкою робочої сили належать Україна, Молдавія, Білорусія, три закавказькі республіки. Середня Азія, а в Російській Федерації Північний Кавказ. Підсумки переписів населення в 1959—1970 рр. показують, що за 11 років з Російської Федерації мігрувало понад 3 млн росіян, з того числа, — як стверджує в журналі «Весник статистики» один із визначних радянських спеціалістів-демографів д-р Брук, — по 1 млн чол. в Україну і в Казахстан, понад 1 млн у три середньоазійські республіки (Узбекистан, Киргизістан, Таджикистан), в Білорусію, Молдавію, Естонію і Латвію. З цього бачимо, що в СРСР на практиці ігноруються міграційні процеси в сенсі раціонального розподілу трудових резерв. За виїмком Казахстану переселення росіян скеровується в такі зони, які розпоряджають великою надвишкою робочої сили. Участь інших народів в міграційних процесах за останні 11 років є незначна і вона не має великої ваги в т. зв. інтернаціоналізації республік.

Переходимо до уточненого з'ясування значення міграційних потоків для неросійських народів і взагалі для національної політики КПРС. З методичних мотивів вибираємо два моделі, на яких будуть виявлені політичні і соціальні наслідки переселювання росіян у республіки Середньої Азії і УРСР. Останню вибираємо не лише тому, що всі проблеми України нас цікавлять особливо, але й тому, що на прикладі України можна виказати деякі відмінності радянської стратегії щодо національної політики.

Населення п'ятьох середньоазійських республік — Узбекистану, Казахстану, Таджикистану, Туркменістану та Киргизії — виносило в 1970 р. 32,8 млн чол., з того числа припадало на головні нації в республіках 49,4%, а на росія 25,9%. Якщо не узгляднювати національні меншості в цих республіках, то на 16,2 млн місцевих націй є 8,5 млн росіян, тобто більше як 50%. Але становище змінється на користь росіян, коли споглянемо на міське населення цих республік. Ще немає даних про національний склад міського населення на підставі перепису в 1970 р. Але радянські спеціалісти є згодні в тому, що впродовж останніх років росіяни поселялися майже виключно в містах. Тому нагадаємо стосовні підсумки перепису населення з 1959 р. Міське населення п'яти республік Середньої Азії виносило 8,8 млн чол., з того припадало на росіян 46,2%, а на головні нації тільки 25,1%.

Впродовж останніх 11 рр. стан посідання росіян у містах дуже збільшився. Становище головних націй у середньоазійських республіках характеризують дані з 1970 р. про національний склад трьох республіканських столиць: у Ташкенті, столиці Узбекистану, жило 1,385 млн чол., з того числа 565 тис. (40,8%) становили росіяни, 513 тис. (37,1%) узбеки. (Узбекистан є з кожного погляду найбільш розвинутою середньоазійською республікою). В Ашхабаді, столиці Туркменії, жило 253 тис. чол., у тому числі 108 тис. (42,8%) росіян, 96,7 тис. (38,2%) туркменів. В Алма-Ата, столиці Казахстану, росіяни становлять 70,3%, а казахи лише 12,2%. Стільки про загальну картину міського населення в середньоазійських республіках.

Коли ж йдеться про становище в цілому, то підсумки переписів населення виказують найхарактеристичнішу рису в Середній Азії: поряд із русифікацією міського населення існує великий приріст сільського населення. Коли в усьому СРСР кількість сільського населення постійно зменшується, то в Середній Азії сільське населення в 1959—1970 рр. збільшилося з 14,1 на 18,7 млн.

Для унагляднення виїмкової ситуації в Середній Азії та зовсім іншої в Україні, треба вказати на два «конкурентні» демографічні процеси: з одного боку постійне збільшування кількості росіян у містах, а з другого просто «дитячий бум» серед сільського населення в усіх націях Середньої Азії. Природний приріст росіян у усьому СРСР на протязі останніх 11 рр. виносив 13,1% (українців тільки 9,4%), натомість приріст узбеків, таджиків і туркменів виносив понад 52%, киргизів 49,9%, казахів 46,3%. Така висока рата природного приросту майже дорівнює приростові в деяких господарсько слаборозвинених країнах. Різниця в тому, що в Середній Азії медична опіка діє досить справно і тому смертність дітей є дуже мала, майже така, як в європейській частині СРСР.

В 1959 р. у 5 середньоазійських республіках тільки дуже мало селян подали російську мову як рідну. Все казує на те, що в 1970 р. не зайшли в цьому відношенні істотні зміни. Велика більшість населення головних націй у Середній Азії вважає свою національну мову за рідну; узбеки і казахи 98,6%, киргизи 98,8%, таджики 98,5%, туркмени 98,3%. Кілька тисяч радянських азіяців, які відреклися рідної мови, живуть майже виключно в містах. Але лише оптично мається враження, що національна проблема в Середній Азії представляється корисно. До цієї проблеми ще повернемося.

А тепер кілька слів про аналогічні проблеми в Україні.

Якщо йдеться про абсолютні числа, то приплив росіян у республіки Середньої Азії від 20-их років є приблизно такий самий, як і в Україні: в 1926 р. жило в п'ятих республіках Середньої Азії 3,4 млн росіян, в Україні — 2,9 млн; в 1970 р. жило росіян у Середній Азії 8,5 млн, в Україні — 9,1 млн. Отже різниця тільки в тому, що населення України вносить натеper 47,1 млн, а Середньої Азії 28,3 млн. Через те роля і вплив росіян в обидвох випадках є дещо відмінна. Росіяни поселяються передусім у містах. Але істотна різниця в тому, що Україна наприкінці 30-их років стала індустрією країною і, не зважаючи на конкуренцію із зростаючим російським міським населенням, українці зуміли здобути позицію в містах. В 1959 р. українці становили понад 61% міського населення, росіяни коло 30%. Проте різниці між кількістю росіян і українців у головних індустріальних областях були невеликі, а напевно в центрах цих областей росіяни становили більшість. На жаль, за винятком Києва, не маємо такої офіційної статистики.

Переважа росіян у промислових містах України вирішає, що вони формують культурно-політичне життя міського населення.

Це підтверджують дані про значний перехід українського міського населення на російську мову як рідну. Подібно як в Середній Азії ренегатство поширюється тільки в містах, але в Україні воно проходить у більших розмірах, ніж у Середній Азії. Згідно з переписом населення в 1959 р. лише 0,3% головних націй Середньої Азії подали російську мову як рідну, — в Україні 6,5%, тобто 2 млн; в 1970 р. цей процент зріс на 8,5, тобто на 3 млн.

Справа ускладнюється ще й тим, що в висліді відмінного перебігу індустріалізації, в Україні триває інтенсивний вплив населення із сіл до міст. Селяни в містах опиняються в ситуації, яка сприяє односторонній адаптації, тобто пристосування до середовища, де росіяни надають тон і де українці, що відреклися рідної мови, виконують огідну ролю.

Після цих загальних зауважень переходимо до головних висновків: як у Середній Азії, так і в Україні радянському керівництву вдалося позбавити впливу головних націй на розвиток і формування міського населення в своїх республіках. У висліді домінації росіян серед міського населення Середньої Азії та їх переваги в індустріальних центрах України, а також через обсаду керівних постів у державних і господарських апаратах, в підприємствах та установах і т. зв. громадських організаціях, радянському керівництву вдалося створити в цих обидвох районах СРСР т. зв. об'єктивні умови для денационалізації. Вони полягають у тому, що міське неросійське населення й місцеві переселенці з сіл є поставлені в ситуацію, де вони мусять пристосовуватися до ланівної російської групи. Але в практиці існують істотні різниці між Середньою Азією і Україною. Експансивний розвиток російської групи в міському населенні Середньої Азії гальмує міграцію в середині середньоазійських республік, тобто приплив із сіл до міст. Причини цього явища були вже частково названі — недостача місць праці, спинювання вертикальної мобільності населення з огляду на дуже обмежені можливості роблення кар'єри. Місцеві знаходять затруднення пере-

важно на підрядних, слабооплачуваних допоміжних роботах. Серед російських мігрантів трудно знайти кандидатів на тяжку фізичну працю, а напевно немає кандидаток на прибиральниць і замітачок вулиць. Велику роль відіграє тут мова; щоб одержати ліпшу працю, треба добре опановувати російську мову.

Становище в Україні є дещо відмінне, бо швидка індустріялізація викликала не лише гостру потребу на звичайну робочу силу, але й на фахівців та всіляких службовців. Це прискіпувало вишколювання українських фахових кадрів різного напрямку та рівня, а також доплив сільського населення до міст. Проте українські міста, особливо індустріальні центри не сталися осередками української культури, де надавав би тон український інтелігент і робітник, а навпаки — осередками денационалізації. Це тому, бо російська група в містах, із цілеспрямованою допомогою компартії та уряду, створила ефективні умови для денационалізації, що виявляється передусім у масовім переході людности на російську мову. В таких умовах постала ситуація, що українець мусить вивчати російську мову, щоб краще давати собі раду в професійному та промадському житті. Але масивно підтримувана пропаганда двомовности, т. зв. «двоязычие», тобто свобідного володіння обидвома мовами, набрала іншого значення. В нормальних умовах, без шовіністичного тиску, володіння російською мовою могло б бути показником культурної вищості даної особи. Але в умовах, де в індустрійних центрах немає майже зовсім українських шкіл і диточих садків, де в цілій республіці немає інституцій, яких головною метою є плекання рідної мови, де на кожному кроці ведеться пропаганда гльорифікації російської мови, як єдиного засобу комунікації громадян СРСР та знайомлення із скарбами науки і техніки в світовому масштабі, — в таких умовах «двоязычие» мусить йти в парі з поступовим занедбуванням рідної мови. В висліді цих т. зв. об'єктивних умов українська мова витискається найперше з професійного і публічного життя, а врешті і з приватного.

Треба спеціально звернути увагу на долю переселенців із села. Для наших сільських мігрантів є типічною постава, яку можна обсервувати в цілому світі серед таких груп, які мають найвні уявлення про свою майбутню кар'єру, про майбутнє своєї родини. Вони вірять, більше як кожна інша група, що з переходом на працю до міста їхнє становище покращає. При тому відіграє роллю теж непоінформованість селян про можливості та межі суспільного підйому в умовах радянської системи. Цей психологічний момент прискіпує пристосування переселенців із села до суспільно-політичної та культурної ситуації, яку вони застають у містах. Всяке покращання свого життєвого стандарту вони трактують зовсім інакше, як, напр., фахові робітники та інтелігенція. Їхні вимоги є набагато скромніші, а користування з медичної опіки чи послуг, які в містах функціонують набагато краще, ніж у селах, ніби підтверджують їм успіх, вершком якого є квартира з всякими вигодами.

Ріжниця між Середньою Азією й Україною є передусім у тому, що в Азії русифікатори користають із стагнації і стримування прогресивних соціальних процесів головних націй, які, не зважаючи на індустріялізацію їхніх республік та глибокі перемини в Радянському Союзі, залишилися далі селянськими націями. Натомість в Україні

русифікатори використовують структурні зміни українського народу для своїх цілей. Вони покликаються на те, що денационалізація проходить добровільно, що неросіяни в містах переходять на російську мову з власної ініціативи, вони покликаються і на Леніна, який перестерігав здійснювати національну політику «з допомогою дубини». Завданням цієї статті є звернути увагу на те, що т. зв. денационалізація в висліді об'єктивних умов у методах, цілях і наслідках є ще більше несправедливою і жорстокою, ніж явний примус і «дубина». Інші висновки з аналізу міграційних процесів у Радянському Союзі виникають якоюсь мірою вже з вищезгаданого.

Живемо в часах, коли про майбутнє кожної нації риншають не її природні багатства або кількість населення, а передусім її інтелектуальний потенціал. Це означає не лише кількість учених, фахівців з вищою освітою тощо, але також вклад нації в розвиток науково-технічної революції взагалі. Кожна модерна нація намагається крокувати з вимогою часу і для самозбереження розбудовує швидким темпом наукові центри, загальне і фахове шкільництво, реформує університети тощо. Не треба забувати, що, не зважаючи на технічні і технологічні зміни в сільському господарстві, центрами прогресу залишаються передусім міста. Отож є очевидним, що втрата впливу на формування міського населення становить великий удар по українству. Русифікація гальмує великою мірою розбудову інтелектуального потенціалу неросійських народів. Щоправда ситуація в Україні є набагато краща, ніж у Середній Азії. Вже було сказано, що індустріалізація в Україні проходила разом із ломкою традиційних структур; вона оприяла інтенсифікації поділу праці всередині нації, отже швидкому творенні інтелігенції, фахових кваліфікованих робітників, розбудові наукових центрів та інших засобів інтелектуального прогресу. Вправді вплив росіян був і залишиться великим, але він таки неспроможний загальмувати розвиток у таких розмірах, як це діється в Середній Азії. В Казахстані, а також в інших республіках Середньої Азії, в протиставленні до вимог марксистських теоретиків індустріалізації передусім на кадрах з-поза середньоазійських республік, а це означає, що «соціалістичне будівництво» ці народи завдячують «безкорисній допомозі старшого брата», як це називається офіційно. В висліді такої політики інтелектуальний потенціал місцевих народів залишається низьким, а перспективи зближення рівнів із іншими неросійськими народами виглядають невесело.

В останньому часі вийшов у Радянському Союзі статистичний довідник «Народное образование, наука і культура в СССР», з якого ми уклали наступну таблицю (дані в процентах):

	все населення	студенти	вчені	доктори наук	кандидати наук	фахівці з вищою освітою	фахівці з середн. освітою
росіяни	53,3	59,5	65,9	55,0	59,0	58,8	64,3
українці	16,8	13,5	10,7	9,4	11,3	15,0	16,1
головні нації Середньої Азії	7,7	6,8	2,6	2,2	3,5	4,4	2,9

за республіками:	скількість назв	тираж
СРСР	100	100
РРФСР	63,4	77,6
УРСР	10,3	8,9
за мовами:		
російською	76,3	79,7
українською	3,9	6,8
мовами націй Середньої Азії	3,3	3,3

Ці дані не вимагають жадних коментарів. Вони підтверджують розмір відставання українців і головних націй Середньої Азії від росіян у ділянках, які для кожної нації мають екзистенціальне значення. В Україні вражає відставання в ділянці науки; в республіках Середньої Азії виявляється трагічне становище в усіх ділянках. Особливо завважується величезне відставання фахівців із середньою фаховою освітою. Становище азійських народів у тому відношенні є безпрецедентне, бо в інших республіках скількість фахівців із середньою освітою є значно більша, ніж фахівців з високою освітою.

До скандальних даних щодо випуску книг треба ще додати, що витискування неросійських мов із видавництва книг посилилось після 1960 р. Тоді видання книг російською мовою становило 72,7‰, отже було на 9,4‰ менше як в 1970 р.; українською мовою 5,0‰, отже 1,1‰ більше, а в мовах головних націй Середньої Азії 3,7‰, отже 0,3‰ більше. Тільки процент книг казахською мовою був на 0,1‰ менший, ніж в 1970 р.

На підставі офіційних радянських даних можна досить докладно відповісти на питання, які саме соціальні групи домінують серед російських мігрантів, які поселюються в Середню Азію, в Україну та в інші республіки. Більше як половину мігрантів становлять особи з вищою і середньою освітою, приблизно 1/3 інженерно-технічні кадри, а кваліфіковані робітники навіть більше ніж 1/3.

Другу, кількісно меншу, категорію російських мігрантів у неросійські республіки становлять всілякі пенсіонери, т. зв. союзного призначення (не звичайні пенсіонери, які чесно й важко працювали ціле своє життя і тепер далі борються з труднощами, бо їхня пенсія не вистачає на прожиток). Тут ідеться про пенсіонованих офіцерів радянської армії, кадебістів, всіляких високопоставлених урядовців, героїв праці і т. п. Російські переселенці першої категорії займають командні пости в економіці і державних апаратах, переселенці другої категорії є зобов'язані безкорисно працювати на промислово-виховному відтинку. Вони виконують на місцях роль активістів у всіляких громадських організаціях, займаються патріотичним вихованням і т. п. В листі голові Ради Національностей Верховної Ради СРСР Святослав Йосипович Караванський характеризує міграційні практики так:

«... в Український РСР систематично, рік у рік збільшується російське населення і зменшується українське. Аналогічні національні міграції відбуваються в Литві, Латвії, Естонії, Білорусії, Молдавії,

Казахстані, Киргизії та інших національних республіках. Така колонізація суперечить дружбі народів. Наприклад, поява на Україні великих мас російського населення (відставні офіцери, відставні працівники КГБ та інші привілейовані категорії громадян), які селяться у містах і захоплюють усі вигідні посади, роботи і професії, призводить до того, що корінне українське населення відтискається на низькооплачувані роботи чорноробів, санітарів, двірників, грузників, будівельних та сіль. госп. робітників...»

У кінцевій частині порушу ще дві проблеми. Перша стосується механізму міграційних процесів, про які була мова. Партійне керівництво трактує міграцію населення і пов'язану з нею проблему трудових резерв, як складову частину планування. Всі підприємства, колгоспи, радгоспи і державні апарати є зобов'язані виготовляти т. зв. баланси трудових резерв, в яких реєструється дуже докладно кожночасний стан zatrudнення та опрацьовуються прогнози щодо запотребування на нову робочу силу. На їх підставі планові органи випрацьовують т. зв. баланси праці в республіканських і союзних масштабах. Додаткова міграція є фактично не передбачувана планами.

Виринає питання: як же ж можливе таке масове переселювання росіян в інші республіки? Підприємства заангажовують на вакантні місця фахівців з Росії або інших республік індивідуальним способом, при чому важливу роллю грають всілякі особисті зв'язки. Директори підприємств у Середній Азії мають настанову приймати на звільнені посади росіян, бо з ними їм, мовляв, легше порозумітись. Сума ново-прибулих росіян включається у баланс праці в кожному новому році. Таким способом, не передбаченим обов'язуючими законами і нормами, збільшується кількість zatrudнених. Упродовж наступного року відбувається така сама процедура: з-поза республіки прибувають робітники, техніки, інженери, яких не передбачали баланси праці, але які пізніше зараховуються до «наявної кількості трудящих». Такі практики є пов'язані з багатьма соціальними проблемами. Баланси праці мають значення не лише для політики трудових резерв, але й для цілого ж ряду побутових справ — забезпечення мешканцям, будова шкіл і дитячих садків, розбудова сфери послуг. Все те відбувається коштом місцевого населення. Радянські вчені, які займаються цією проблемою, підтверджують негативні наслідки таких практик. З другого боку бачимо куди є скерований механізм міграційних процесів росіян. Він з кожним роком збільшує тиск на всю систему планування республік, щоб будувати більше шкіл з російською мовою навчання, більше дитячих садків для російських дітей тощо. Бож ідеться вже про законні вимоги працюючих, або, як це називається в радянському жаргоні, «про забезпечення вимог трудящих України».

Щоби було ще виразніше ж: у баланси праці залучується постфактум не передбачений планами приплив населення з-поза республік. Окрім того в кожній республіці є велика кількість підприємств, урядів та установ, які не підлягають компетенції республіканських міністерств, а союзних міністерств. Кадрові відділи таких підприємств, заводів, установ тощо набирають «за планом» тисячі осіб з-поза республіки, не зважаючи на те, що в інструкціях говориться про потребу zatrudнення місцевих кадрів. Велика армія пенсіонерів вза-

галі не є охоплена балянсами праці; забезпечення їх мешканцями нормується зовсім іншими методами.

Нарешті питання: чи масове поселення росіян у чужих республіках йде на користь Російській Федерації і взагалі російському народові. В СРСР дискутують переважно фахівці, вчені та пляновики над тією проблемою. В протиставленні до шовіністичних елементів у партійній бюрократії та професійних пропагандистів, які з ентузіазмом теревеняють про успішну інтернаціоналізацію республік, вони з турботою і занепокоєнням спостерігають міграційні потоки росіян в інші республіки упродовж останніх 20-ть років і висувають такі аргументи:

1. Російська Федерація, особливо її східні райони, має найбільшу нестачу робочої сили серед усіх союзних республік. Упродовж останніх 11-ть років із Російської Федерації виїжджає пересічно 150 тис. росіян річно. Якщо така тенденція триватиме далі, то Російська Федерація втратить на протязі нинішньої п'ятирічки (1971—1975) коло 750 тис. чоловік, у тому числі близько 600 тис. осіб у працездатному віці.

2. Внутрішній резервуар трудових резерв Російської Федерації, тобто можливості залучення до суспільного сектору затруднених приватним або домашнім господарством, звужився до мінімуму. Такий резервуар трудових резерв існує в мінімальних розмірах ще тільки у Північному Кавказі і в деяких східних районах. Але в рамках цілості республіки він повністю вичерпаний.

3. Швидкий спад народжень у Російській Федерації. Вправді такий спад народжень помітний в усіх індустріальних країнах, отже в усіх більше розвинених радянських республіках. Але в Росії відплив молоді поза кордони республіки ще значно збільшує спад народжень. Кількість населення Російської Федерації в відношенні до всього СРСР знизилася з 56,3% у 1959 р. до 53,8% у 1970 р.

Критичні фахівці звертають увагу на особливо загрозливу демографічну ситуацію в східних районах Російської Федерації, — в Західньому і Східньому Сибірі, — які виказують негативне сальдо міграції; більше людей виїжджає, ніж приїжджає. Дещо краще є на Далекому Сході, але підсумки перепису населення в 1970 р. виказують, що і там у деяких областях, напр., Амурській та Сахалінській, відплив населення є більший, ніж приплив.

Вже було сказано, що росіяни, які поселяються в національних республіках, це переважно висококваліфіковані фахівці, інженери й техніки. Відплив такого елементу з Російської Федерації означає послаблення інтелектуального потенціалу Росії. Шовіністи створили своєрідний ціркульос віціозус: з одного боку міграція росіян у національні республіки створює бар'єри для розвитку науки, школення висококваліфікованих фахівців та їх zatrudнення в національних республіках, а з другого — як стверджують самі радянські вчені — ця сама міграція викликає зниження кваліфікованого рівня російської республіки.

На прикладі міграційної політики керівництва СРСР, для якої чужий справжній інтернаціоналізм і для якої базу становить альянс партійної бюрократії з примітивно-націоналістичним міщанством і його підлабузниками в національних республіках, — бачимо під-

твердження старої правди, що шовіністи та екстремні націоналісти в ефекті є завжди ворогами і власного народу. Міграція росіян у національні республіки є одною з причин загострення взаємин між народами СРСР. Вона є не лише джерелом конфліктів у сфері культурної політики, але й в сфері, яка для працюючої людини є найважливіша, — на місцях праці. Міграція росіян суперечить економічним інтересам всієї радянської держави. І найважливіше, вона є одним з найпереконливіших показників характеру радянської системи та реакційної політики її керівництва. Китайський тижневик «Peking-Rundschau», покликаючись на Леніна, називає це керівництво «соціал-імперіялістами» і вясняє, що це означає: «соціялісти на словах, імперіялісти на ділах».

о. МИХАЙЛО КОРЖАН:

ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ Й ЦЕРКОВНО-ПОЛІТИЧНА ЕКСПАНСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

На протязі останніх 17 місяців заіснували в православній церкві дві події, які можуть на десятки років змінити взаємини між поодинокими православними церквами, зокрема взаємини тих церков із Вселенським константинопільським патріархатом, а частково також настанову православних церков до римо-католицької церкви.

Цими подіями були:

1. Помісний собор Російської православної церкви від 30 травня до 2 червня 1971 року, в Загорську під Москвою. Цей собор обрав на престол Московського патріархату митрополита Пімена, в мирі Сергія Ізв'єкова, і схвалив ряд постанов щодо Української католицької та Української православної церков.

2. Несподівана смерть Вселенського константинопільського патріарха Атенагораса I — великого екуменіста й приятеля Української православної церкви — 6 липня 1972 року.

Вибір митрополита Пімена, особу беззастережно послушну кремлівській владі, патріархом Московським і всієї Руси посилив давню, за патріарха Алексея (Симанського) значною мірою реалізовану, ідею «Третього Риму», церковно-політичну експансію Російської православної церкви.

Смерть Вселенського константинопільського патріарха Атенагораса I позбавила православний світ людини, яка своїм авторитетом, а також своєю ініціативою щодо скликання 8-го Вселенського собору православної церкви та канонічно-правного унормування взаємин між поодинокими православними патріархами та автокефальними й автономними церквами — становила перешкоду експансії Російської православної церкви та її намаганням створити в Москві «Третій Рим».

На 86 році життя і на 50 році архипастирського служіння помер 6 липня 1972 року в Істанбулі архієпископ Константинополя — Нового Риму, Вселенський патріарх Атенагорас I.

Пізніший патріарх, Арістокліс Спіро, народився 1886 р. в грецькому містечку Янніна в горах Спіру (в тому часі ще під володінням Туреччини) в родині лікаря. В 1910 році він закінчив славну духовну семінарію на острові Халькі і, ставши священником, душпастирював у різних парафіях Македонії.

В 1922 році він став єпископом Кафи, а згодом архієпископом Південної і Північної Америки та екзархом Вселенського константи-

нопільського патріарха Максимоса. В 1948 р. після уступлення хворого патріарха Максимоса, патріарший синод обрав архієпископа Атенагораса Вселенським патріархом і 268 єпископом на катедрі св. Андрія Первозванного в Константинополі.

27 січня 1949 року, після урочистої інтронізації, новий Вселенський патріарх перейняв духовий провід православного світу, який у тому часі нараховував коло 250 мільйонів вірних. Переборюючи ряд внутрішніх і зовнішніх труднощів, живучи у скромній резиденції в грецькій дільниці Істанбулу — Фанарі, покійний патріарх Атенагорас, як жаден інший патріарх за останні століття, працював для скріплення єдності православних церков і для ідеї єкуменічного руху. Під час зустрічі з папою Павлом VI в Єрусалимі він висловився — «Ви є перший єпископ в церкві і вам прислуговує право скликати собор усіх християнських церков». Це викликало не лише хвилю симпатії до нього серед усього католицького та протестантського світів, але й засвідчило його готовість покінчити раз назавжди з церковною прірвою, що почалась у 1054 році.

*

У скромному монашому похороні Вселенського константинопільського патріарха Атенагораса I взяв участь також владики Андрій Кушак, єпископ Української православної церкви в США, єдиної вітки цієї церкви, яка триває в юрисдикційній та молитовній єдності з Вселенським константинопільським патріархом.

Жалко, що в похороні не взяли участі представники Української греко-православної церкви (УГПЦ) в Канаді, а зокрема Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) в Європі та Австралії, Української православної церкви (УПЦ) в Америці. Адже для оформлення їхнього канонічного статусу покійний патріарх Атенагорас I доклав дуже багато старань.

МОСКВА — «ТРЕТІЙ РИМ»

У незвичайно складній церковно-політичній ситуації Атенагорас I вступив на патріарший трон. Після другої світової війни ряд православних церков — патріархати болгарський, сербський і румунський, далі автокефальні та автономні церкви Польщі, Албанії, Литви, Латвії, Естонії й Чехо-Словаччини дісталися під вплив Московського патріархату, який стояв у повній залежності від Кремля. Для Московського патріархату, що в часі «Вітчизняної війни» дав КПРС і урядові СРСР моральну, а навіть матеріальну піддержку, розкрилися вигляди зреалізувати давню ідею «Москва — Третій Рим». Уряд СРСР не лише одобрив цю ідею, але виасигнував великі матеріальні засоби та запряг до співпраці в здійснюванні цього плану свої дипломатичні представництва в європейських, азійських та африканських країнах.

Московський патріарх Олексій (Симанський) та керівник зовнішніх справ Московського патріархату Митрополит Крутицький

Миколай (Ярушевич) почали відвідувати різні країни православного Сходу, складати візити патріархам та головам автокефальних церков, давати їм «братню допомогу» у формі цінних єпископських та священничих облачень, золотих церковних посуд та інших церковних речей, переконуючи їх при тому про повну свободу совісти і церковних віровизнань, що нібито існує в СРСР після відділення церкви від держави. Було очевидним, що Московський Патріархат стремився до поширення своїх впливів серед усіх православних церков, і що в цих намаганнях він має повну піддержку кремлівського керівництва.

На жаль, у тому часі керівники давних історичних патріархатів не виявили достатньо опору проти зазіхань Москви, яка намагалася використати православну церкву для антихристиянських цілей комуністичного режиму.

Елекційний помісний собор Російської православної церкви в лютому 1945 року, під час якого обрано вище згаданого Олексія Симанського Московським патріархом, а особливо святкування 500-ліття автокефальної Російської православної церкви в червні 1948 року показали виразно, що Московський патріархат готовий виповісти війну всім, хто буде супротивлятися його стремлінню досягнути провідну ролю в православ'ю, а в першу чергу Вселенському константинопільському патріархові.

Стремління Москви стати «Третім Римом» — це тернистий шлях для ряду православних і католицьких церков. Уже в серпні 1940 р. ліквідовано автономні православні церкви Литви, Латвії та Естонії, які находилися в юрисдикції Вселенського патріарха, і підчинено їх насильно Московському патріархові. Діяльність католицької церкви в тих країнах піддано великим обмеженням. В березні 1946 р. було формально ліквідовано греко-католицьку церкву: Московський патріархат, проголосивши себе «Матір'ю—Церквою» і для греко-католицької церкви в Західній Україні, «прийняв її у своє спасительне лоно». В цьому ж році одностороннім актом (принаймні на папері) Московський патріарх ліквідував т. зв. «Західньо-європейський російський екзархат» в юрисдикції Вселенського патріарха. В червні 1948 р. було ліквідовано автокефалію православної церкви в Польщі (встановлену томосом Вселенського патріархату з дня 13 листопада 1924 року) і обдаровано її «законною автокефалією» Московського патріархату. В листопаді 1951 р. Московський патріархат надав автокефалію чехо-словацькій автономній церкві, що була в юрисдикції Вселенського патріарха. Далі: в червні 1970 р. Московський патріархат проголосив автокефалію православної церкви в Північній Америці та «надав» автономію православної церкви в Японії. Коли ще додати, що зараз після другої світової війни Московський патріархат позбавив єпископського сану всіх ієрархів Російської зарубіжної православної церкви — то матимемо повну картину намагань Москви стати центром всього православ'я.

В такій ситуації патріарх Атенагорас I перейняв у січні 1949 року провід в православної церкві. Головними завданнями нового патріарха було скріпити авторитет Константинопільського патріархату серед інших патріархатів та автокефальних церков і стримати церковно-політичну експансію Московського патріархату, який понад уся-

кий сумнів стався інструментом комуністичного режиму і виконував його доручення.

Для досягнення першого завдання патріарх Атенагорас I вирішив підготувати скликання VIII Вселенського собору православної церкви. Він знав, що розв'язка цілого ряду внутрішніх і зовнішніх проблем православної церкви може прийти лише під час прийдешнього Вселенського собору. Підготуванням скликання Вселенського собору займалися всеправославні конференції, які згодом названо Родоські всеправославні конференції. I Всеправославна конференція на Родосі в 1961 р. (продовжуючи всеправославну конференцію 1923 р. в Константинополі, що її скликав був патріарх Григорій VII та конференцію 1930 р. в монастирі Ватопеді на Афоні) опрацювала та затвердила схеми майбутнього VIII Вселенського собору.

Одною з найважливіших схем, прийнятих I Всеправославною конференцією на Родосі, була схема про «Взаємини між православними церквами», запропонована митрополитом Мелітоном, делегатом Вселенського патріарха Атенагораса I. Ця схема має такі пункти:

А. Міжправославні взаємини: а) взаємини окремих помісних церков між собою та їхній стосунок до Вселенського патріарха — «згідно з постановами Вселенських соборів та історичним переданням» — 1) патріарші окružні послання (ірінські листи), 2) святі диптихи, 3) святе миро, 4) томоси про автокефалію і впливаючі з них зобов'язання супроти Матері-Церкви, 5) зустрічі глав поодиноких помісних церков; б) посилення існуючих контактів через: 1) виміну дружніх послань, 2) скликування богословських конференцій, 3) виміну студентів і професорів богословії, 4) контакти між богословськими школами, 5) стипендії для студентів богословії, 6) виміну церковних журналів та наукових праць і всіляких інформацій для поживлення церковного життя, 7) спільні святкування церковних подій, що мають всеправославне значення.

Б. Автокефальні й автономні церкви; а) проголошення автокефалії для церкви — 1) хто має право проголошувати автокефалію, 2) передумови проголошення автокефалії та її зобов'язання супроти Матері-Церкви, 3) спосіб проголошення автокефалії, 4) які церкви під сучасну пору визнаються автокефальними, 5) встановлення передумов для визнання якоїсь церкви автономною.

В. Православ'я і діаспора; сучасне становище і канонічний статус окремих церков у діаспорі.

Ця IV схема, крім скріплення авторитету Вселенського патріарха, має за головне завдання покласти край усім протиканонічним починам Московського патріархату, який свавільно ліквідує автокефалії православних церков, що були надані Вселенським патріархом, а дає їм «свою законну автокефалію», з одного боку ліквідує автономні церкви, а з другого боку признає іншим церквам автономію, позбавляє десятки архиєреїв в діаспорі єпископського сану тощо.

До поважної сутички між представниками Константинопільського патріархату і представниками Московського патріархату дійшло під час I Всеправославної конференції на Родосі. Митрополит Нікодим (Ротов) керівник зовнішніх справ Московського патріархату висунув вимогу, щоб председником Всеправославної конференції вибрати пред-

ставника Румунського патріархату і цим уневажнити повноваження митрополита Хризостомоса з Кавалі (в грецькій Македонії), якому Вселенський патріарх Атенагорас I дав мандат кермувати конференцією. У довготривалій дискусії представники православних церков із не-комуністичних країн не піддалися пресії, і покликуючись на канонічні правила т. зв. п'ято-шостого чи Трульського собору з 692 року, які говорять, що керівництво на Вселенських соборах чи всеправославних конференціях прислужують Константинопільському патріархові, як єпископові Нового Риму, згл. його делегатів, відхилили вимогу митрополита Нікодіма.

Не зважаючи на те, представники Московського патріархату прозили далі, що вони висунуть цю проблему знову при чергових Всеправославних конференціях, бо, мовляв, постанови Вселенських соборів, не Божі, людські, отже люди можуть змінити, коли цього вимагає інтерес церкви. Слід додати, що й чергові намагання Московського патріархату під час II і III Всеправославних конференцій позбавити представників Вселенського патріархату керівної ролі були безуспішні.

ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІАРХ АТЕНАГОРАС I І ПАПА ІВАН XXIII

Від часу Флорентійської унії (1439 р.) не було такої ситуації, щоб в один і той сам час на апостольських престолах св. Петра в Римі і св. Андрея Первозваного в Константинополі засідали такі великі подвижники Христової церкви, незрівняні апостолі взаємної любови та християнського всепрощення й екуменісти як папа Іван XXIII і Вселенський патріарх Атенагорас I. Вони обидва ввійдуть до історії Христової церкви як Божі посланці з'єднання християнських церков, відновлення східних традицій у церкві, речники розв'язання соціальних проблем у душі навчання св. Євангелії.

Папа Іван XXIII, в мирі Анджельо Джозеппе Ронкаллі, народився 25. 11. 1881 р. (п'ять років старший від патріарха Атенагораса I) у місцевості Сотто іль Монте, в провінції Бергамо. Студіював богословські науки найперше в Бергамо, а згодом у Римі, де в 1904 році здобув титул доктора богослов'я. В 1925 р. він був призначений Апостольським візитатором у Болгарії, а в 1934 р. став Апостольським візитатором для Туреччини і Греції. Він мав змогу докладніше зазнаномитись з духовістю та обрядами Східних церков, особливо з православ'ям. Він навчився їх реєктувати та поважати. Перебування в східних країнах мало поважний вплив і в часі його понтифікату. Подібно як патріарх Атенагорас I, що проголосив скликання VIII Вселенського собору православної церкви, папа Іван XXIII заповів 25. I. 1959 скликання Вселенського собору католицької церкви і попросив до участі в ньому не лише католицьке духовенство — єпископів, священників, монахів і монахинь — але й мирян. Надхнений ідеєю поєднання християнських церков, він зарезервував місце у Вселенському соборі ватиканському II також обсерваторам Східних церков. Його енцикліка «Ad Petri Cathedram» знаменна тим, що в ній папа Іван XXIII заповів створення секретаріату для єдності християн,

а в місійній енциклопедії з 28. 11. 1959 він багато уваги присвятив проблемам Східних церков. Ще за його життя широко дискутувалася в богословських колах Ватикану справа уневажнення анатем, яка в 1054 році викликала розрив у Христовій церкві. Передчасна і несподівана смерть не дозволила папі Іванові XXIII здійснити уневажнення анатем. Це сталося за його наслідника папи Павла VI.

Обидвох архиєреїв характеризувала ще одна прикмета: вони особливо турбувалися розв'язкою соціальних проблем в душі навчання християнської церкви. Соціальна енциклопедія «*Mater et Magistra*» — яку папа Іван XXIII заповів під час новорічного прийняття для дипломатів при Ватикані 29 грудня 1960 року — була проголошена 15 травня 1961 року. На денний порядок II Ватиканського собору подано схему «Засоби соціальних зв'язків», яка є свого роду відповідником до православної схеми «Соціальні питання». Папа Іван XXIII і патріарх Атенагорас I стали передовими борцями за справедливий соціальний лад у світі.

Для характеристики обидвох патріархів треба ще додати їхні турботи за українські церкви: папи Івана XXIII за нашу католицьку церкву, а Вселенського патріарха Атенагораса I за нашу православну церкву. Папа Іван XXIII причинився великою мірою до розбудови ієрархії Української католицької церкви в діаспорі; він теж ужив усього авторитету голови католицької церкви, щоб визволити Блаженнішого архієпископа Йосифа Сліпого з російсько-більшовицької неволі. Патріарх Атенагорас I ставав неоднократно в обороні Української православної церкви і намагався оформити її канонічний статус.

ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІАРХ Й УКРАЇНСКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

Відношення Вселенського константинопільського патріарха Атенагораса I до Української православної церкви базувалося перш за все на 28 правилі IV Вселенського собору Халкедонського з 451 року, силою якого «150 боголюбівших єпископів подали рівну перевагу престолові Нового Риму, слушно розсудивши, щоб місто діставши честь бути містом царя і синклиту та маючи рівні права зі старим царственным Римом, і в справах церковних було б возвеличене подібно до нього і було б друге по ньому. В виду цього тільки митрополити областей понтійської, азійської і тракійської, а також митрополити чужоплеменників вище згаданих областей нехай поставляться згаданим святішим престолом, святішої Константинопільської церкви». «А під єпископами чужоплеменників — лише коментатор церковного права Вальсамон — розумій Аланію і Русь й інші, бо Аланія належить до понтійської округи, а руси до тракійської». Під поняттям «чужоплеменників» розумілися ті народи, що вже перейняли або приймуть християнство з Константинополя, хоча формально вони не входили в склад візантійської імперії.

Таким чином IV Вселенський собор Халкедонський своїм 28 правилом вирішив територіальну й юрисдикційну приналежність всіх

слов'янських, у першу чергу нашої української церкви, для якої від того часу Матір'ю-Церквою є Константинопільський патріархат. І далі: відношення Вселенського патріярха Атенагораса I до української церкви спиралося на Патріяршому і Синодально-Канонічному Томосі Вселенського константинопільського патріярхату від 13 листопада 1924 року про призначення української православної церкви в Польщі автокефальною церквою. В цьому Томосі є ствердження історичного значення, що раз на все опрокидають претенсії Московського патріярхату до нашої православної церкви. Там м. ін. сказано: ... «скоряючись перед вимогами канонічного обов'язку, що накладає на наш Святіший Вселенський Престол піклування про православні церкви, які знаходяться в потребі; розглядаючи рівнож факт, чому не заперечує й історія (бо ж написано, що перше відділення від нашого Престолу Київської Митрополії й Православних Митрополій Литви та Польщі, залежних від неї, а рівнож прилучення їх до Святої Московської Церкви наступило не за приписами канонічних правил, а також не дотримано того всього, що було установлено відносно повної церковної автономії Київського Митрополита, який носив титул Екзарха Вселенського Престолу), Наша Мірність й Святіші Митрополити. Наші в Св. Дусі улюблені браття і співслужителі вважали обов'язком вислухати прохання, з яким звернулася до Нас Свята Православна Церква в Польщі й дати Наше благословення на її автокефальний і незалежний устрій».

Цей «Патріярший і Синодально-Канонічний Томос» від 13 листопада 1924 року підписали і затвердили Вселенський константинопільський патріярх Григорій VII і 12 членів св. Синоду, митрополитів: Кізіцького Калиника, Сардійського і Писидійського Германа, Нікейського Василя, Халкедонського Йоакима, Філадельфійського Фотія, Деркоського Константина, Сілійського Євгена, Бруського Нікодима, Родопільського Кирила, Принцевих Островів Агафангела, Неокесарійського Амвросія, Анейського Томи і митрополита-канцлера Германа. Для Вселенського константинопільського патріярха Атенагораса I це рішення має важливість документу діючого церковно-канонічного права, бо воно було внесене до Кодексу Вселенського константинопільського патріярхату. Цей юридично-канонічний акт визнали всі східні православні патріярхи і всі предстоятелі автокефальних церков, за виїмком Російської православної церкви, — докладніше Московського патріярхату, який висуває далі претенсії до Української православної церкви в Польщі.

Вище цитованим Томосом Вселенський константинопільський патріярхат направив давню історичну кривду, що її вчинив у 1689 році патріярх Діонісій VI, даючи свою згоду на підпорядкування Київської митрополії Російській православної церкві. Томос від 13 листопада 1924 року привернув «status quo ante». Практичне зреалізування його в діяспорі залежало виключно від нас самих. Але, на превеликий жаль, ми не використали сприятливих обставин. Замість створити єдину сильну Українську православну церкву з одним проводом, з собором єпископів й одним синодом — ми поділились на три церкви-митрополії: Українську греко-православну церкву — (УГПЦ) в Канаді, Українську православну церкву (УПЦ) у США та Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ) в Європі, Австралії

та Новій Зеландії і ще на ряд менших православних деномінацій. Саме те було головною перешкодою, чому Вселенський патріарх Атенаторас I не зважаючи на позитивне наставлення до української православної церкви не міг реалізувати практично на еміграції постановою Томосу патріарха Григорія VII від 13 листопада 1924 року. Тут варто навести одну дуже інтересну розмову одного нашого церковного діяча із США з патріархом Атенаторасом. На запитання чи можливе канонічно-правне оформлення Української православної церкви в лоні Вселенського патріархату, патріарх Атенаторас I відповів: «Так це можливе, але в діаспорі немає української православної церкви». Співрозмовник вияснював, що існують українські православні церкви в Канаді, в США, в Європі й Австралії та Новій Зеландії. На це патріарх відповів: «Оце іменно я мав на увазі, коли сказав, що в діаспорі немає Української православної церкви».

У розмовах з іншими українськими духовними відвідувачами, патріарх Атенаторас I не тільки турбувався неупорядкованим внутрішнім станом Української православної церкви, але і тим, що в нас майже кожна політична партія має свого єпископа; в нас були ОУН-івські, УРДП-івські, УСП-івські, монархістичні та УНР-івські єпископи. Висновок із розмов з патріархом Атенаторасом I такий: якщо ми хочемо упорядкувати наш канонічно-правний статус, якщо ми хочемо успішно протиставитись усім претензіям Московського патріархату бути для нас Матір'ю-Церквою, то ми маємо передусім допровадити до об'єднання трьох митрополій і всіх інших деномінацій в одну єдину Українську православну церкву під одним проводом, з одним собором єпископів, з одним синодом. Наша церква мусить бути загально-українською й, очевидно, понадпартійною. Всілякі спроби з боку світських й духовних осіб пов'язати її з тим чи тим політичним угрупованням, з Державним центром УНР чи іншими центрами треба відкинути й осудити як шкідливі для єдності нашої церкви. І в тому ми мусимо бути глибоко послідовні. Ми слушно зобування відкидаємо та осуджуємо нинішні впливи російсько-більшовицького режиму на дію церкви в СРСР й у нас в Україні. Ми теж слушно протестували проти русофільсько-польських впливів на Українську православну церкву в Польщі і нині протестуємо проти русофільських впливів у Ватикані. Отож будьмо послідовні і відкидаймо всякі, також українські групово-політичні впливи в нашій церкві.

НОВИЙ ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІАРХ І НАШІ ЗАВДАННЯ

Після триденних нарад Священий синод обрав, на місце покійного Атенатораса I, Вселенським константинопільським патріархом і 269 єпископом на престолі св. Андрея Первозваного — митрополита Імбразу і Тенедосу Димитріоса Пападополюса.

Як архієпископ Константинополя-Нового Риму й Вселенський патріарх Димитріос I правитиме православним світом.

Димитріос I народився в 1914 р. в Істамбулі, як турецький підданий. Після закінчення французького ліцею в Гальясараю, він тоді сімнадцятилітній юнак, вступив до богословської школи в Халькі. Пізніше він виконував душпастирську службу в північній Греції.

Деякий час він очолював грецьку православну громаду в Тегерані. В 1964 р. був хіротонізований в сан єпископа з титулом Елейського. В лютому 1972 р. був піднесений до сану архієпископа й призначений митрополитом Імбразу і Тенедосу, — малих островів на Егейському морі.

Усі, хто мав нагоду зустрічатись із теперішнім Вселенським патріархом Димитріосом I, однозгідно дають йому дуже позитивну характеристику: визначний богослов, добрий душпастир, людина лагідної вдачі, поблажливий до помилок чужих, суворий до самого себе. Новий патріарх людина неполітична і має довір'я турецького уряду, який без застереження дав свою згоду на його вибір.

Є підстави мислити, що новий Вселенський патріарх Димитріос I — не є ознайомлений із становищем і проблематикою Української православної церкви. А напевно не є ознайомлений в такій мірі, як патріарх Атанагорас I. Це зрозуміло, поскільки в дотеперішній своїй душпастирській й архиєпископській діяльності Вселенський патріарх Димитріос не мав нагоди безпосередньо познайомитись із цією проблемою.

Добре зроблять наші владики, коли вони листовно і в особистих зустрічах інформуватимуть його правдиво й об'єктивно про становище нашої церкви — на батьківщині і в діаспорі.

В листовних та усних інформаціях — слід завжди та консеквентно акцентувати ті місця Патріяршого і Синодально-канонічного Томосу з 13 листопада 1924 року, де виразно сказано, що для Української православної церкви Матір'ю-Церквою є Вселенський патріярший престіл, що прилучення Київської митрополії до Московської церкви було актом незаконним і що на Вселенському патріярхаті тяжить обов'язок опікуватися Українською православною церквою.

Було б найдоцільнішим зладити грецькою і французькою мовами добру документацію про становище і потреби нашої церкви і переслати її патріярхові Димитріосові I. Пригадуємо, що таке було зроблене в 1949 році в часі інтронізації Вселенського патріярха Атанагораса I.

Коротко перед виїздом до Константинополя попрощав його архієпископ Мстислав, а в Парижі під час короткої зупинки вітала його делегація УАПЦ в складі протопресвітера В. Вишневського, проф. Павла Шумовського та інж. Симона Созонтова, яка була прийнята на довшу авдієнцію. Під час інтронізації 27 січня 1949 р. в Істамбулі вітав патріярха Атанагораса I від УАПЦ голова тамошньої Української громади сотник Забелло, який вручив йому листа від тодішнього голови УАПЦ митрополита Полікарпа (Сікорського). В цьому листі митрополит Полікарп вітав нового голову вселенського православ'я та інформовав його про становище української православної церкви в діаспорі.

В часі посиленого наступу Московського патріярхату на обі наші традиційні церкви — православну й католицьку, затіснення канонічно-правних та організаційних стосунків до Вселенського патріярхату в Константинополі є необхідною справою і життєвою konieczністю.

НОВИЙ НАСТУП МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ НА УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ І НА ЧУЖИНІ

Сигналом до нового наступу проти українських церков — католицької і православної — були постанови Помісного собору Російської православної церкви від 1 червня 1971 року в Загорську. Йдеться особливо про пункт 3, яким соборові отці і представники мирян одноголосно одобрили ліквідацію греко-католицької церкви в Західній Україні 1946 року, уневажнили акти Бересть-Литовської унії з 1596 року та Ужгородської унії з 1646 року від самого початку, нібито вони «були насаджені силою», і пункт 4, який постановляє продовжувати зусилля Московського патріархату, щоб привернути Українську автокефальну православну церкву на лоно Матері-Церкви, тобто Російської православної церкви.

Московський патріархат, захочений незрозумілою відсутністю всякої реакції з боку представника Ватикану, кардинала Яна Вілленбрандса, на постанову про ліквідацію греко-католицької церкви та уневажнення обидвох уній — Бересть-Литовської та Ужгородської від самого їх початку, а також відсутністю будь-якого протесту ватиканської курії — розпочав нечувану дотепер публіцистичну акцію проти Української католицької церкви в Україні й на чужині.

Обговорення всієї того роду акції Московського патріархату і партійно-політичних чинників забрало б дуже багато місця. Тому згадаємо лише деякі, наймаркантніші.

1. Негайно після Помісного собору Російської православної церкви видано тиражем 60.000 примірників книжку Сергія Тарасовича Даниленка п. н. «Унії» і поширено по всій Україні, а частково й на еміграції. Ця, 222 сторінкова, книга появилася в видавництві політичної літератури, в серії «Сучасні релігії». Її автор старається «доказати», що Українська католицька церква чи, як він називає «уніатська церква», від самого початку стояла на службі чужих, капіталістичних сил, була центром і заборолом контрреволюційної діяльності, коляборувала з усіма окупантами українських земель, а під час другої світової війни з німецькими нацистами.

Її обидва останні первоієрархи — покійний митрополит Андрей Шептицький і теперішній митрополит Йосиф Сліпий — є воєнними злочинцями, твердить автор.

2. Іншою акцією проти Української католицької церкви була серія статей Кліма Дмитрука в ілюстрованому тижневику «Україна» (чч. 24, 26, 27 і 28, червень—липень 1972) п. н. «Свастика на мантиї кардинала».

3. Московський патріархат і політичні чинники поширили акцію проти Української католицької церкви і на Польщу, бо там українці греко-католики (дехто нараховує їх коло 350 тисяч) домагаються свого єпископа або принаймні єпископського адміністратора. Назвемо тут статтю «Kościoł unicki, emigracja ukraińska i polityka wschodnia Watykanu» (Wrocławski Tygodnik Katolików X 9. 7. 1972) і статтю Edwarda Prusa «Ukraińskie siły zbrojne w walce z ZSRR i Polakami — List metropolity Szeptyckiego do Stalina» („Życie literackie“ Nr. 1069).

Головною тенденцією цих статей є доказувати і переконувати як українців, так і чужий світ, у тому числі Ватикан, що ліквідація

греко-католицької церкви в Західній Україні, а також у Східній Словаччині (Пряшівщина) була зумовлена не ворожим ставленням уряду і партії до церкви і релігії взагалі, але чисто політичними, навіть кримінальними причинами. Радянська влада в 1945 і 1946 роках арештувала українських католицьких єпископів не за їхню церковну, але за політичну діяльність, докладніше за їхню коляборацію з німецьким окупантом. Мотивація ліквідації греко-католицької церкви в Західній Україні звучить приблизно так: усі українські католицькі єпископи і значна частина провідного духовенства були німецькими коляборантами і діяли на шкоду церкви. Тому низове духовенство і миряни вирішили ліквідувати греко-католицьку церкву (що сталося в 1946 році у Львові) і повернутися на лоно Російської православної церкви. Отже йшлося не про ліквідацію, а про самоліквідацію.

Подібну зрештою мотивацію наводиться і щодо ліквідації УАПЦ. Але про те пізніше.

Тут мушу дещо уточнити. Я говорив, що в очах большевиків усі наші греко-католицькі єпископи були німецькими коляборантами. Це недокладно, оскільки один із них, архипастир скитальців кир Іван Бучко, не міг бути коляборантом, бо в часі німецької окупації України перебував у США. А тому, щоб у концепції компромітування всіх українських католицьких єпископів не робити жадного виїмку, то якісь, нам поіменно невідомі люди подбали про те, що й кир Іванові Бучкові пришили опінію коляборанта. За намовою і рекомендацією «побожних християн» — як висловився кир Іван — він дав неонацистській газеті «Національ-Цайтунг» у грудні 1971 року довше інтерв'ю, де порушив ряд церковних, суспільних й політичних проблем, дав цій газеті своє благословення і дав помістити фотознімку українського єпископату на чужині. Отже і цього владика документарно пов'язано з німецькими нацистами.

Акція компромітувати Українську католицьку церкву та її ієрархів ведеться не лише в Радянському Союзі; її перекинено також на діаспору в західному світі. На жаль, у таке русло попали, очевидно не-свідомо, писання пані Мілени Рудницької в газеті «Українське життя» (Чикаго) під наголовком «Криза чи провал» і лист п. Рудницької до редактора польської «Культури», опублікований у цьому журналі ч. 10 (301). Мілена Рудницька в статті «Криза чи провал» наче доповняє характеристику Верховного архієпископа Сліпого, що її накреслили більшовицькі пасквілянти. Вона представляє його як людину «неблагогородну», «роздратовану», «наповнену злістю й обтяжену різними комплексами» і врешті робить його відповідальним за кризу в Українській католицькій церкві. У листі до польського журналу «Культура», вона в невишуканій формі заатакувала польського поета, літературознавця й публіциста Єжи Лободовського за його мужню й об'єктивну критику Конгрегації для східних церков, за те, що він осуджує церковну політику коегзистенції та співпраці Ватикану з Московським патріархатом, коштом ліквідації греко-католицької церкви в Західній Україні та нехтування історичних прав Української католицької церкви, тут на еміграції.

Прикро ствердити: Москва поширює акцію проти Української католицької церкви і на Польщу, а пані Мілена Рудницька поширює її, хоча і без зв'язку з першою, на закордонну Польонію.

Посилена акція Московського патріархату проти Української автокефальної православної церкви та інших українських православних митрополій почалася (на зовні) в лютому цього року. Під час засідання Святішого синоду Російської православної церкви в Загорську, митрополит Київський і Галицький Філарет, екзарх України, звітував про:

«різні контакти, що сталися протягом останнього року між Константинопільським патріархом і представниками розкольніцького угруповання, що називає себе «Українською православною церквою в США», яке очолює тепер, іменуючий себе митрополитом Мстислав (Скрипник), про що періодично повідомляє зарубіжна українська преса».

Цю доповідь екзарха України митрополита Філарета — Святіший синод Російської православної церкви прийняв до відома і постановив:

«Висловити жаль з приводу таких контактів Константинопільського патріархату з представниками розкольніцького угруповання „Українська православна церква в США“, бо ним зловживають розкольніки, і пояснити їх можна тільки тим, що Вища церковна влада Константинопільської православної церкви не має належної інформації про неканонічне становище українського розкольніцького угруповання.

Подати найближчим часом у розпорядження Його Святости патріарха константинопільського Атенагораса інформацію історично-канонічного порядку про „Українську православну церкву в США“ разом з викладом позиції щодо неї Московського патріархату».

Таку історично-канонічну записку Московський патріархат вислав 16 березня 1972 року Вселенському константинопільському патріархатові Атенагорові І.

Про цей документ можна сказати наступне:

а) Він не подає жадних історично-канонічних даних.

б) Своїм пропагандивним стилем, переплітаним вуличною лайкою, — яку так часто натрапляємо в радянських публікаціях, що розправляються з українськими емігрантами, — немає дотепер відповідника в кореспонденції Московського патріархату з іншими православними церквами чи їхніми предстоятелями. Такі вислови, як «розкольніцьке угруповання, яке іменує себе „Українська православна церква в США“», «церковний розкол», «хвороботворче явище», «група крайніх українських шовіністів», «розкольніки», «сепаратисти», «самочинне зборище», «розкольніки-самосвяти», «УАПЦ, якої керівники, одержимі шовіністичною ідеологією, були активними помічниками німецько-фашистських окупаційних властей» і т. п. «прикрашують» цю «історично-канонічну записку».

в) Виходить, що не більшовицька влада в 1930 році масовими арештами єпископів, священників і вірних зліквідувала УАПЦ. Навпаки, «основна маса парафіяльного духовенства та мирян рішуче осудила розкольників» і «переконавшись у провалі своїх ідей, самосвяти в 1930 році на своєму зборищі — самозліквідувалися».

г) Наприкінці цієї «історично-канонічної записки» Московський патріарх дає Вселенському константинопільському патріарху таку пораду: «В питанні про „Українську православну церкву в США і в Південній Америці“ — єдність і любов які сполучають Константинопільський і Московський патріархати, могли б виявитися в активнім спонуканні керівників розколу Вашою Святістю та іншими ієрархами Вашої Святої Церкви — відновити канонічні відносини із своєю Матір'ю Російською православною церквою».

Іншими словами: Вселенський константинопільський патріарх повинен відмовитися від опіки над українською православною церквою на еміграції та «активно спонукати», щоб вона підпорядковувалась Московському патріархатові. В тому суть цієї «історично-канонічної записки».

Передчасна смерть Вселенського патріарха Атанагораса I не дозволила йому відповісти на цю — тут вжию вислову патріарха Пімена — іменуючу себе «історично-канонічною запискою» Московського патріархату.

Можна також мислити, що Вселенський константинопільський патріарх Атанагорас I зігнував цю записку, як це він робив із рядом інших подібних «записок» Московського патріархату, що безпосередньо чи посередньо скеровувались проти провідної ролі Вселенського патріарха і проти його законної юрисдикції.

Не виключаємо, що тою «запискою» займеться Святіший синод нового Вселенського патріарха Димитрія I.

ІЗРАЇЛЬ КЛЕЙНЕР:

УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ І УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

Взявши собі досить складне завдання висвітлити тему «Українсько-єврейські взаємини і українська еміграція», я розумію, що контакти, які я встиг нав'язати з представниками української еміграції за останній рік, недостатні для того, щоб мати досконале уявлення про проблеми еміграції, її політичне й культурне життя. Проте, я сподіваюсь, що вже маю деяке розуміння, принаймні, найголовніших рис українського життя в діаспорі та обличчя провідних українських політичних угруповань.

З іншого боку, як єврей і сіоніст, як людина, що нещодавно виїхала з України, я знаю становище в Україні і в цілому СРСР, знаю стан українсько-єврейських взаємин в Україні і ставлення євреїв як в СРСР, так і в Ізраїлі, до українського національного руху. Я думаю, що мій погляд — погляд людини «іззовні» — становитиме певний інтерес для українців за кордоном.

Отже, я спробую змалювати сучасну ситуацію в українському та єврейському питаннях, як вона мені уявляється.

По-перше, щодо євреїв, то, очевидно, ніхто не буде сперечатися, що створення держави Ізраїль — найважливіша за дві тисячі років подія в історії єврейського народу. Інше питання: яке значення ця подія має для інших народів, зокрема, для українців, і в цьому питанні можуть бути суперечки.

Один із засновників сіонізму, Пінскер, писав 1882-го року в своїй книзі «Абтоемансипація»:

«Безсторонньо, без упередженої думки ми мусимо відшукати у всесвітньому калейдоскопі трагікомічну постать нашого народу, котрий зі спотвореним обличчям та скаліченими кінцівками допомагає витворювати велику всесвітню історію, ще не давши собі ради зі своєю маленькою народною історією».

Але, нарешті, євреї впоралися з історією свого народу і спрямували її на єдино правильний реїс н о р м а л ь н о г о національного розвитку: створили свою державу. Цей факт негайно призвів до нової ситуації. Передбачаючи цю ситуацію, Теодор Герцль писав 1896-го року в книзі «Єврейська держава»:

«Євреї відходять як шановні друзі, а якщо поодинокі особи потім повернуться, їх у цивілізованих країнах прийматимуть так само сприяливо, як і громадян інших держав».

Саме це сталося тепер. Коли я тут, у Мюнхені, якось шукав будинок єврейської громади і, знайшовши в телефонній книзі адресу, яка виявилася фальшивою, заїхав невідомо куди і мусів звернутися до поліції. Мене негайно посадили до поліційної машини і повезли, ні, не до табору смерті, а через ціле місто до будинку єврейської громади. При цьому поліцейські були перебільшено ввічливі і щосили посміхалися. Отже, становище євреїв у світі радикально змінилося, і це єдино завдяки тому фактові, що єврейська держава існує і вже довела свою життєздатність.

Проте, понад три чверті єврейського народу дедалі перебуває у діяспорі, і це означає, що єврейське питання ще не вирішене остаточно. І це також значить, що народам країн єврейської діяспори, включно з українцями, ще доведеться стикатися з цим питанням і так чи інакше впливати на його вирішення. Це ставатиметься за принципово нових умов, що виникли завдяки тому, що єврейський народ придбав нове обличчя і нову гідність — обличчя і гідність державної нації. А що український народ має давню і, на жаль, більш трагічну, ніж втішну історію взаємин з євреями і має також близько мільйона євреїв на українській території, то це питання набирає для українців особливої ваги.

Очевидно, нема потреби ще раз наголошувати той факт, що українська національна справа перебуває в украй невтішному стані. Але можна з великою часткою вірогідності передбачати, що найближчі два десятиріччя багато де в чому вирішать наступну долю українського народу як самостійної національної та етнічної спільноти. Справа виглядає так: або українці зможуть скинути з себе тягар та гіпноз трьохсотрічної русифікації і виявлять могутню волю до відродження, і тоді вони існуватимуть як самостійна національно-політична одиниця, або вони не спроможуться до цього, і тоді втратять надію на національне відродження, як це вже сталося з деякими меншими народами, що мешкають на території російської імперії.

Є дві причини, що так загострюють це питання саме тепер. Перша причина: ще ніколи за триста років русифікація не була такою всебічною, продуманою, хитрою і нахабною одночасно, і ще ніколи вона не була такою успішною, як за часів існування так званої УРСР. Я не випадково кажу «так звана», бо не вважаю УРСР за українську державу.

Друга причина: є поважні підстави чекати, що в найближчих роках в СРСР стануться радикальні політичні зміни аж до повної заміни політичного ладу і, можливо, розпаду імперії.

Для доведення останньої тези треба було б зробити велике дослідження, проте, в рамках доповіді я можу послатися лише на деякі факти й обставини:

По-перше, радянська система зvierодніла у внутрішньополітичній та ідеологічній галузях, а єдине намагання нинішнього керівництва СРСР — зберегти статус кво. Але, як відомо, в політичній та соціальній сферах неможливо стояти на місці, а можна лише рухатися або вперед, або назад.

По-друге, економіка СРСР виявилася непридатною за умов нинішньої науково-технічної революції і невпинно прямує до цілковитого банкрутства та господарської розрухи. Економічна співпраця з

розвиненими країнами Заходу, що її радянське керівництво нині гарячково намагається налагодити, може лише на певний час відтягти кінець, але не може врятувати радянську економіку.

По-третє, (а це є частково наслідком перших двох передумов), радянський режим втратив підтримку з боку всіх верств населення, за винятком партійно-державної еліти, а напруженість у взаєминах між росіянами з одного боку і всіма іншими націями з другого досягла небудовалої сили, так само, як і напруженість між правлячою клясою і пригнобленим населенням.

Я хотів би підкреслити, що, коли на Заході питання про перспективи радянського режиму є темою дискусії, то всі опозиційні рухи СРСР поділяють думку, що цей режим наближається до свого кінця. Спитайте про це в тих представників опозиції, що протягом останніх одного-двох років покинули СРСР, і в значній кількості випадків ви почуєте таку відповідь: радянський режим приречений і його кінець — справа найближчих років. Найчастіше зазначають термін вісім-десять років, іноді скажуть, що максимум, п'ятнадцять років. Можна думати, а я особисто в цьому переконаний, що представники опозиції в СРСР краще, ніж закордонні спостерігачі, розуміють внутрішнє становище в своїй країні та перспективи його розвитку.

На жаль, переважна частина еміграції не розуміє наближення фатальної кризи комуністичної системи в СРСР або не хоче повірити в це. Така сліпота матиме негативні наслідки, бо еміграція виявиться певного моменту не підготованою до нагалих і, можливо, трагічних подій. Безумовно, критичні моменти історії треба зустрічати при озброєнні.

На жаль, на еміграції є особи, які пропонують українському народові капітуляцію та самоприпинення ще до того, як випробувано сили в боротьбі. Я маю на увазі погляди доктора Білінського та тих нечисленних осіб, які його підтримують. Ще ніколи не витрав той, хто капітулював ще перед вирішальною битвою. Я хочу вірити, що такі погляди є наслідком лише помилки або нерозуміння сучасного становища, а не чимось гіршим. Я був украй здивований, коли дізнався, що є люди, котрі з переконання, як здається, висловлюють такі, м'яко кажучи, дивні думки.

Розуміння процесів, що відбуваються в СРСР, може, певною мірою, дати змогу передбачити розвиток подій. І саме під час цих подій матиме досить велике значення стан українсько-єврейських взаємин.

У першу чергу ми мусимо бути відверті перед самим собою і створити собі реалістичне уявлення про ті емоції, що ними позначене взаємне ставлення українців та євреїв в Україні під сучасну пору. Я неодноразово зустрічався тут, серед української емігрантства, з намаганнями заперечувати існування юдофобства в Україні як у минулі часи, так і тепер, або применшувати розміри цього явища. Як би це не було нам усім прикро, доводиться визнати, що стосунки поміж євреями та українцями в СРСР, і особливо в Україні, вкрай напружені. З українського боку ми бачимо, і не лише серед неосвічених верств населення, ненависть до євреїв і огиду до всього єврейського, що її відверто висловлюють мало не на кожному кроці. Такі вислови, як, наприклад, «ми вам ще влаштуємо Бабин Яр!» або «шкода, що німці не встигли вас усіх вирізати, але ще й тепер не пізно!», кожний єврей в Україні

чув десятки разів. Особливо страшне становище єврейських дітей у тих класах, де вони становлять меншість. Українські та російські діти знущаються над ними, б'ють, рвуть одяг, обливають чорнилом і влаштовують всілякі злі витівки, на які так багата дитяча фантазія. Це, безумовно, є віддзеркаленням юдофобської атмосфери, що в ній ці діти ростуть вдома, серед батьків. Не диво, що єврейські діти, ставши дорослими, зберігають почуття відчуження й ворожості до українців. Вищий пересічно культурний рівень єврейської маси порівняно з українською дає євреям підставу почувати певну зневагу до українців.

Становище погіршується ще через офіційний антисемітизм, що вже кілька десятиріч є в СРСР партійно-державною політикою. Нині неможливо зустріти єврея серед партійних працівників, починаючи вже з рівня райкому партії, майже нема євреїв серед офіцерів КДБ та міліції, серед вищої радянської та господарської еліти, євреїв практично не приймають до військових училищ та академій. Справа дійшла до того, що єврейку не візьмуть навіть на посаду прибиральниці до будинку, де міститься будь-яка партійна або кадебівська установа.

В установах та вищих учбових закладах встановлено таємну процентну норму для євреїв, причому у вищих учбових закладах ця норма нижча, ніж було колись за царату. Дуже неохоче також приймають євреїв до партії. Будь-які форми єврейського культурно-національного життя знищені.

Влада свідомо підтримує і розпалює юдофобство, особливо в Україні, бо сподівається використати єврейське питання як запобіжний клапан, як річище, до якого можна буде спрямувати вибухи народного незадоволення й розпаду. Власне, така політика є традиційна для багатьох тиранських режимів, а не лише для російської влади, а факти про дискримінацію євреїв у СРСР, врешті, досить відомі за межами Радянського Союзу.

Якщо повернутися до міркувань про очікуваний у найближчому десятиріччі політично-економічний крах комуністичної влади, то виникає думка, що кремлівське керівництво в найближчих роках матиме нагоду використати заради самоврятування запобіжний клапан, що про нього я казав. Це, певна річ, означатиме трагедію для єврейського населення України, але, як це не парадоксально, може бути, у певному розумінні, ще більшою трагедією для українського народу.

В українській історії вже був період, коли євреї відіграли фатальну роль у питанні про існування української національної держави. Я маю на увазі часи існування Української Народної Республіки. Керівники УНР не змогли або не хотіли припинити хвилю погромів, що котилася тоді Україною. У погромах взяли активну участь регулярні військові частини УНР, і через це євреї поклали відповідальність за погроми на уряд, якому ці частини були підпорядковані. Наслідком цього євреї масово перейшли на бік більшовиків, які обіцяли національну рівність і давали зброю загонам самооборони, що виникали в деяких єврейських містечках. У такий спосіб більшовики здобули опору по всій Україні і цю опору вони використали досить уміло. Це не було єдиною причиною поразки УНР, але це було, я певний, однією з найголовніших, якщо не найголовнішою причиною. Отже, одного разу українці вже заплатили за своє юдофобство існуванням своєї держави. Здається, з цього ще не зробили належних висновків, а це значить, що історія може повторитися.

Євреям властива упевненість у тому, що кожен, хто їх переслідує, кінцем-кінцем гине. Я думаю, що переконання у неминучості загибелі всіх ворогів єврейського народу і відчуття своєї історичної ролі як знаряддя в руках долі керувало Шварцбардом, коли він стріляв у Петлюру (Я тепер абстракую від інших аспектів цієї справи). У такому розумінні симпатії більшості євреїв по боці Шварцбарда, а не Петлюри. Імовірно, Петлюра не був ворогом єврейського народу, отже, акція Шварцбарда — фатальна помилка. Проте, немає сумніву, що Петлюра нічого фактично не зробив для того, щоб врятувати єврейське населення України від погромів.

Наведу лише один відомий мені історичний факт. За часів УНР делегація євреїв з околиць містечка, звідки походить мій батько (містечко Хмельник нинішньої Вінницької області), поїхали до Кисва, щоб поскаржитися українському урядові на деякі українські військові частини, що вчинили кілька погромів в єврейських містечках. Делегацію прийняв особисто Петлюра. У відповідь на скаргу, в якій зазначали назви військових частин і прізвища офіцерів, що ними командували, Петлюра обурено відповів: «Ви що ж, хочете посварити мене з моїм військом?» На цьому аудієнція закінчилася, а делегація повернулася назад, не одержавши іншої відповіді.

Такий подиву гідний брак державного мислення, певна річ, міг мати лише негативні наслідки. Не диво, що євреї поклали відповідальність за погроми на український уряд і особисто на Петлюру. Це й обумовило трагічну долю цього українського діяча. Від цих подій жорстоко постраждали і українці, і євреї, а виграли лише вороги обидвох народів. Ця історична трагедія вимагає ґрунтовного осмислення і визнання помилок, які були зроблені. Про цей період і, зокрема, про погроми треба згадувати не з метою закидати один одному звинувачення, а задля вивчення історичних лекцій. На жаль, численні кола української еміграції зробили з цих лекцій лише часткові висновки. Необхідність порозуміння з євреями зрозуміли, але не зрозуміли, що для такого порозуміння треба змінити свої позиції в деяких питаннях.

Нині радянська влада навмисно розпалює юдофобство значно більшою мірою в Україні руками самих українців, ніж у Росії руками росіян. На жаль, така політика знаходить в Україні дуже сприятливий ґрунт. Таким чином, у євреїв створюється враження, що найстрашнішим їхнім ворогом є українці, а не російський великодержавний шовінізм. У випадку заворушень і політичного безладдя знову почнуться погроми — частково стихійно, частково наслідком підбурювання з боку російських великодержавних сил. За таких умов євреї знову опиняться по боці російського імперіялізму. Якщо це буде вигідно росіянам, вони дадуть євреям зброю. А на що здатні озброєні євреї, можна переконатися на прикладі арабсько-ізраїльського конфлікту.

Яка б влада не встановилася в Росії замість нинішнього режиму, вона майже неминуче матиме більші або менші імперські, шовіністичні тенденції і не уникне спокуси використати євреїв проти України. Отже, стан українсько-єврейських взаємин має для України довготермінове, засадниче значення, а небезпека українсько-єврейської конфронтації існуватиме доти, доки симпатії євреїв як в Україні, так і в цілому світі не будуть привернені на бік українського національно-визвольного руху. Головно від самих українців залежить, чи ці симпатії будуть дійсно привернені на бік України.

Значна частина української еміграції і, зокрема, ОУНз зрозуміла значення єврейської громадської думки в світі для українського національного руху. Робилися і робляться спроби налагодити контакти і взаємопорозуміння з єврейською громадськістю. Проте, з мого погляду, роблять у цьому напрямку не те, що треба, і не так, як треба.

Справді, значення єврейської політичної та громадської думки в сучасній міжнародній ситуації є досить велике. На прикладі того тиску, який єврейські кола вчиняють на радянське керівництво у питанні про виїзд євреїв з СРСР до Ізраїлю, можна бачити, які можливості мають євреї в світі, зокрема, в США. Ізраїль та єврейська громадськість здобули також значних успіхів у справі привернення на свій бік громадської думки в багатьох країнах світу. Якби український національний рух знайшов підтримку з боку впливових єврейських кіл, це з часом призвело б також до привернення значної частини світової громадської думки на бік української справи. І це, напевно, призвело б також до значного покращання українсько-єврейських взаємин в Україні, бо радянські євреї чуїно прислухаються до світової єврейської opinio та до думки ізраїльського уряду. Щонайменше, це могло б значною мірою неутралізувати небезпеку активної боротьби радянських євреїв проти української державності в майбутньому.

Я хочу підкреслити, що як радянські євреї, так і євреї в цілому світі в жодному разі не є принципові вороги українського національно-визвольного руху та української самостійності. Євреї у вирішенні будь-яких проблем є лише тверезі прагматики, що шукають засобів та союзників для досягнення своїх цілей. Головними цілями євреїв нині є зміцнення внутрішнього та міжнародного становища Ізраїлю та імміграція до Ізраїлю євреїв з діаспори. Звичайно, однією з цілей є також неутралізація або залучення на свій бік антиєврейських сил у світі.

Отже, якщо українці хочуть домогтися взаемокорисного співробітництва з єврейською громадськістю, вони мусять довести, що вони, у кожному разі, не є антиєврейською потугою і готові сприяти Ізраїлеві та міжнародним єврейським організаціям, по-перше, у захисті єврейського населення України від можливих погромів і, по-друге, в еміграції євреїв з України до Ізраїлю.

Ті заходи, що їх досі вживала українська еміграція задля порушення з євреями, цілковито недостатні для того, щоб переконати єврейську громадськість в Ізраїлі та поза ним у доцільності співробітництва з українською еміграцією, так само як і в доцільності моральної підтримки руху українських дисидентів у самій Україні.

Певна річ, порозуміння утруднене також через те, що українська еміграція не справляє враження сили, яка зможе активно впливати на становище в Україні. Брак єдності та безперервні свари всередині еміграції сильно шкодять її авторитетові.

З іншого боку, єврейська громадськість рахується з можливістю існування радянського режиму ще протягом багатьох десятиріч і тому не наважується занадто ускладнювати взаємин з Москвою. З огляду на те, що я сказав про неминучість розвалу комуністичного режиму, я вважаю таку політику помилковою. Проте, я впевнений, що з року в рік перспектива розвалу комуністичного режиму ставатиме дедалі очевиднішою, і це значно підвищить шанси

українського національного руху щодо підтримки з боку світової громадської думки та щодо співробітництва з найрізноманітнішими демократичними силами в світі, включно з єврейськими. Завдання полягає в тому, щоб уміло використати ці шанси.

Як програми, так і фактичні наміри українських партій на еміграції в єврейському питанні обмежуються визнанням на території майбутньої самостійної України культурно-національної автономії як євреїв, так і всіх інших національних меншостей. Безперечно, культурно-національна автономія — цілком демократичний принцип. Проте, в Україні національне питання є аж занадто складним, заплутаним, вкритим товстим шаром тисячолітніх упереджень, взаємного недовіря та жорстокої ненависти. Отже, огорнені рожевим серпанком благодушності надії, що досить проголосити принцип культурно-національної автономії, щоб в Україні встановився міжнаціональний мир, є, принаймні, наївні. Як відомо, чудові демократичні та гуманістичні принципи були проголошені також Українською Народною Республікою, але це аж ніяк не відвернуло вибух тваринної жорстокості до національних меншин, головню до євреїв.

На жаль, навіть керівники ОУНЗ, яких називають реалістами, ба навіть «реалітетниками», у цьому питанні не є досить реалістичні. Національне питання в Україні вимагає вже тепер пильної уваги та розробки детальної майбутньої політики щодо національних меншостей і особливо щодо євреїв. Не відкидаючи конституційного принципу культурно-національної автономії, треба розробити реальну і конкретну політику, а не лише єдиний теоретичний принцип. Це треба робити вже тепер, бо відсутність такої розробленої політики позбавляє українську еміграцію козирів у «торгівлі» зі світовою громадською думкою, насамперед, єврейською. Я застосовую слово «торгівля» в лапках, але якщо дивитися на справу тверезо, то українцям конче потрібно ви торгувати собі почесніше місце під сонцем, створити про себе позитивнішу думку серед широких громадських кіл за кордоном і переконати світ, включно з Ізраїлем та євреями, що український національно-визвольний рух — велика надія на майбутнє позитивне вирішення східноєвропейських проблем. У такому вирішенні конче зацікавлені народи Європи, середземноморського басейну і, врешті, цілого світу. Адже якщо російський імперіалізм протягом чотирьох сторіч був прокляттям лише для суміжних народів, що їх він одного за одним підкоряв своїй владі, то нині він перетворився на найбільшу загрозу для існування цивілізації й самого життя людства. Повернення росіян до їхніх етнографічних кордонів і надання самостійності поневоленим народам окраїн імперії було б єдиним вирішенням цієї пекучої та застарілої проблеми. І саме тут український визвольний рух є великою шансою і надією дослівно для цілого людства. І якщо в багатьох країнах, так само, як і в Ізраїлі, цього ще не розуміють, то в цьому є значна частка провини української еміграції, яка, перебуваючи в умовах вільного світу, де нема обмежень для пропаганди, контактів та вислову своїх думок, не спромоглася створити серед народів позитивного уявлення про свою націю і розуміння всесвітнього значення української справи.

Якщо таке завдання здається занадто складним, то згадайте, в якому стані перебували єврейські справи на початку сіоністського руху,

що довелося перенести єврейському народові і чого євреї домоглися. Як сказав славний єврейський просвітник Еліезер Бен-Єгуда: «Якщо ви захочете, це не буде лише легендою».

Я хочу категорично заявити у зв'язку з цим, що будь-які можливі звинувачення мене в русофобії є цілком фальшиві. Я твердо переконаний, що ліквідація російської імперії буде величезним благом також і для російського народу. Пригноблюючи інших, російський народ і сам перебуває в жалюгідному становищі. Позбавившись імперіальних ілюзій, росіяни не лише уникнуть ненависти з боку інших народів, а й зможуть повернути свій зір до своїх тяжких і хронічних внутрішніх проблем.

Коли ще раз згадати про перспективу розвалу за, приблизно, десять років нинішнього режиму в СРСР (а ця перспектива стає очевидною для дедалі більшої кількості людей, особливо всередині СРСР), то стане ясно, що не можна зволікати підготовки до нової реальності. Значення і перспективи української справи треба пропагувати всіма засобами і, дослівно, вдовблювати в голови людей за межами України. А що єврейська громадська думка має величезний вплив у багатьох країнах, то слід, у першу чергу, привернути на свій бік єврейські політичні кола. Для цього не досить посміхатися, умовляти або запевняти у своїй прихильності до євреїв, так само, як і нема сенсу лаяти своїх ворогів. Для цього досить лише переконати, що український рух має перспективи і що з ним доцільно і вигідно співпрацювати. Як я вже казав, українці мають дуже сильні козири, і значення цих козирів мусіли б найскорше зрозуміти країни середземноморського басейну, що вже понад двісті років знаходиться під загрозою російської колоніальної експансії до цього району.

Що ж до єврейського питання в Україні, то для успішного діалогу з єврейською громадськістю українські політичні кола на еміграції мусіли б мати докладну програму вирішення цього питання в разі встановлення в Україні національної української влади. Така програма могла б, наприклад, містити такі положення:

А. Враховуючи трагічну історію українсько-єврейських взаємин та болочі нашарування, що протягом сторіч ускладнили ці взаємини, майбутній український уряд визнає особливе значення єврейської проблеми в Україні та необхідність особливого ставлення до єврейського народу. Це, однак, не означатиме визнання якоїсь вищості євреїв, так само як і не мусить принижувати гідності українців або національних меншин в Україні.

Б. Створюючи для євреїв умови для національного та культурного розвитку в Україні, майбутній український уряд одночасно буде прихильно ставитися до репатріація євреїв до Ізраїлю і сприятиме діяльності єврейських організації (Сохнуту та інших) у цьому напрямку. Це, звичайно, не мусить сприйматися як вигнання євреїв з України або спонукання їх до виїзду. Виїдуть лише ті, які цього захочуть.

В. Майбутній український уряд, враховуючи наявність значного єврейського населення на своїй території та деякі спільні з Ізраїлем інтереси, налагодить на основі взаємності найтісніші політичні, економічні та культурні зв'язки з Ізраїлем, надасть цій країні статус най-

більшого сприяння в торгівлі та інших галузях і підтримуватиме Ізраїль на міжнародній арені.

Г. Майбутній український уряд законодавчо визнає за злочин активне юдофобство, як і всі інші види расової та національної дискримінації. Спроби влаштовувати єврейські погроми будуть рішуче придушуватися поліційною або військовою силою, а винні в організації погромів або підбурюванні до них будуть суворо покарані.

Така програма вже тепер могла б стати основою для плідного діалогу з Ізраїлем та єврейськими політичними колами в світі. Звичайно, ніхто на українській еміграції не може уособлювати або репрезентувати майбутнього українського уряду. Проте, та українська партія, яка б зробила такі настанови частиною своєї програми, мала б добрі шанси започаткувати українсько-єврейське зближення і тим зробила б велику послугу обох народам, а головню — українському народові. Безумовно, було б краще, якби кроки в цьому напрямку були обоюсторонні, але це вже тема іншої розмови. Проте, я думаю, що ця тема важливіша для українців, ніж для євреїв, і тому українці мусять б рішуче активізувати свої дії в напрямку зближення з єврейськими силами, не чекаючи, доки євреї зі свого боку зроблять якісь кроки назустріч. Адже єврейському народові йдеться лише про долю його невеликої частини, яка живе в Україні, а українцям йдеться про долю всього їхнього народу.

Безумовно, українська еміграція багаторазово збільшила б свою вагу на міжнародній арені і незрівнянно полегшила б собі виконання своїх завдань, якби змогла досягти єдності, принаймні, в деяких питаннях. Проте, українські партії та інші угруповання невпинно волають про свої розходження у різних питаннях, але майже не чути голосів, які б намагалися знайти питання, в яких розходжень нема або вони незначні. Щось не чув я й про спроби укласти певні політичні угоди між різними угрупованнями шляхом взаємовигідних компромісів. Коректна дискусія у спірних питаннях та співпраця у сферах, де розходжень нема або вони подоланні, — єдиний і загальновідомий спосіб досягти певного ступеня єдності, так само як і спільної мети. Однак, складається враження, що українцям цей спосіб не відомий. Рівень на якому українські емігрантські організації ведуть поміж собою дискусію, справляє жалюгідне враження.

Пінскер писав у кінці своєї книги «Автоемансіпація»:

«Брак національної свідомости, довір'я до самих себе, політичної ініціативи та єдности — ось вороги нашого національного відродження». Ці слова, сказані про тогочасне єврейство, нині можна значною мірою прикласти до української еміграції та й, взагалі, до українського народу. Ясна річ, це — внутрішнє питання української еміграції, і ніхто не зможе допомогти українцям у цій справі, якщо вони самі собі не допоможуть.

Я вже кілька разів був свідком дискусій серед емігрантів довкола питання: «Яка роль української еміграції в національній справі?» Я впевнений, що на це питання можна дати лише єдину відповідь:

Українська еміграція мусить розгорнути найактивнішу діяльність з метою створити серед народів та урядів якомога більшої кількості країн вірне уявлення про українську проблему і прихильне ставлення до української національної справи.

Українська еміграція мусить бути представником у вільному світі державної української нації, яка тимчасово позбавлена своєї державності. Треба домагатися такого становища, щоб на момент свого створення українська держава мала підтримку серед широких громадських кіл та урядів провідних держав. Налагодження взаємопорозуміння та взаємодії з єврейськими колами в світі є складовою, а, можливо, й головною частиною цього завдання.

Засобами для досягнення цієї мети мають бути різноманітні політичні та пропагандивні заходи і, не востаннє, діяльність у напрямку розвитку за кордоном справжньої української культури та мови.

Лише на такому шляху, як на мою думку, українська еміграція виконає свій обов'язок перед українським народом. Я ще раз хочу нагадати слова Флієзера Бен-Єгуди:

«Якщо ви захочете, це не буде лише легендою».

РОМАН ІЛЬНИЦЬКИЙ:

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИЗВОЛЬНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

(Оцінка «Українського демократичного руху»)*

Рух в Україні за національні права українського народу і за громадянські свободи мешканців УРСР ще не має своєї назви. Режимні органи стараються приписати йому назву «українського буржуазного націоналізму», а в українській еміграційній і в міжнародній пресі називають учасників того руху «дисидентами», або «українськими націоналістами». Самі ж «дисиденти», як сказано, ще не знайшли для себе назви.

У цій статті називаю цей рух — «Український демократичний рух» (УДР), поскільки, на мою думку, така назва найвірніше віддає суть його боротьби і діяльності. Очевидно, впроваджую цю назву без претенсії, щоб її накинати до вжитку тут, або в Україні. Роблю це виключно для того, щоб легше порозумітися з читачами про кого і про що йде мова, без потреби вдаватися до ширших пояснень.

Також бажаю звернути увагу на те, що в цій статті говориться про ідеологію, програму і тактику «Українського демократичного руху», а не Організації українських націоналістів за кордоном (ОУНз), яка має свою програму. Для правильного розуміння інтенцій статті і перспектив, які вона намагається накреслити, така пригадка, здається мені, є потрібною.

Автор

І. ГОЛОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ІДЕОЛОГІЇ, ПРОГРАМИ І ТАКТИКИ «УКРАЇНСЬКОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ»

Уже більше, ніж 10 років проминуло з того часу, як в Україні виник Український демократичний рух, що вилився в форму опозиції до теперішнього курсу партійних і державних органів СРСР і УРСР в ділянках національної політики і громадянських свобод.

* Передрук із журналу «Український самостійник», Мюнхен, за січень-лютий, квітень, липень-серпень 1973 з доповненням і змінами автора.

З погляду українських державницьких цілей та інтересів цей рух треба зарахувати до найважливіших подій у житті українського народу після того, як була припинена боротьба ОУН, УПА, УГВР в 1950-их роках.

І хоча цей рух не виступає під видом якоїсь організації та не має списаної в одному документі програми, а також не має назви, керівних органів, ні реєстрованого членства, то його ідейний і політичний профіль настільки докладно зарисувався в писаннях і виступах його діячів (переважно в заявах до партійних та державних функціонерів і на судах), що нині, без поважніших помилок, уже можливо встановити найхарактеристичніші риси його ідеології, програми й тактики.

В питаннях ідеології

Український демократичний рух є:

1. національний,
2. марксистський.

В питаннях тактики

1. легальний,
2. еволюційний.

Український демократичний рух виступив як рух національний відразу, уже в перших початках завдяки своїм творцям, які, — в теорії і в практиці — не відвернулись від нації, не злегковажили її, а визначили її в своїх писаннях, як тривалу спільноту в висліді багатьох соціологічних наверствувань у процесі історичного розвитку людства. До своїх поглядів вони дійшли на підставі студій історії, обсервації бурхливого розвитку націй у наш час і писань класиків марксизму-ленінізму, які, на їх думку, найближче підійшли до справедливої розв'язки таких питань, як: нація, її суверенність, національна мова, культура тощо. Виходячи з таких положень, Український демократичний рух відкинув зобов'язуючий тепер у СРСР погляд на націю, що вона тимчасове явище, прив'язане лише до історичного минулого (особливо до капіталізму), без будь-яких виглядів на майбутнє. УДР станув твердо на становищі, що нація живе і житиме при кожному політичному устрою, отже як при капіталізмі, так і при комунізмі.

Зрештою Український демократичний рух завдячує свій національний і марксистський характер не тільки сучасним українським авторам, — Іван Дзюба, Вячеслав Чорноміл, Валентин Мороз, Святослав Караванський, Євген Сверстюк, Іван Світличний і багатьох інших, але й тим, що жили 50 років тому, в «добі українзації» — Григорій Гринько, Микола Хвильовий, Микола Скрипник та іншим. Їхні писання і політична діяльність, спрямовані на оборону прав УРСР на повноцінну республіку українського народу, в співвираті з іншими республіками народів сходу Європи, залишили глибокий слід у пам'яті українців і стали прикладом для сучасного покоління.

Іван Дзюба пише:

«У всьому світі нації не відмирають, а навпаки — розвиваються і набирають сили, щоб найбільше дати людству, щоб

найбільше внести у вироблення загальнолюдських цінностей. І особливо — соціалістичної нації.

І українська нація не стане відщепенцем роду людського.

Вже не раз і не два в історії українське питання оголошували неіснуючим, а українську націю — вигаданою (незмінно приплітаючи сюди марки, шилінги, франки, долари і т. п.). Свого часу навіть Сталін висміював таку „історіософію”... Потім він забув своє власне застереження і почав нищити українську націю. І що ж? Кілька мільйонів українців винищив, але нації не знищив. І ніхто, і ніяк не знищить... В усьому світі комуністичні партії вважають себе виразниками національних інтересів своїх народів. І якщо французькі комуністи пишуть на своїх прапорах знамениті слова свого героя Поля Ваяна-Кутюре: „Ми продовжуємо Францію”, — то чому б українським комуністам не взяти з них приклад і не сказати: „Ми продовжуємо Україну”¹.

Не інакше думає Валентин Мороз.

«Національне відродження — наймогутніший фактор сучасності... Нове відчиняє двері, не стукаючи. «Пускати» чи «не пускати» національне відродження (як і всю нову течію) — так питання не стоїть. Питання стоїть так: той, хто рахуватиметься з ним — виживе. Хто не хоче рахуватись — опиниться під копитами історії...² Національне відродження — найглибший з усіх духовних процесів. Це явище багатопланове й багатопланове, воно може виявитись у тисячах форм... Національне відродження є процесом, що має практично необмежені ресурси, бо національне почуття живе в душі кожної людини — навіть тієї, яка, здавалося б, давно умерла духовно...»³

Бажаючи «продовжувати Україну», Український демократичний рух цілком послідовно відкидає політику «злиття нації», як явище антирадянське і антикомуністичне.

«Серед переважаючої маси населення — доводить Дзюба — панує уявлення, що безпосереднє, чи не найближче завдання комуністів — створення безнаціонального суспільства („злиття націй”), а тому національні мови і культури — це щось „відживаюче”, відстале, „другосортне” і навіть реакційне, у всякому разі — щось підозріле і гідне жалю».

«Звідки взявся цей дикий погляд і чому він видається за „марксистський”, чому він зв’язується з ідеєю комунізму? У всякому разі він нічого спільного з марксизмом і комунізмом не має і є їхньою прямою і цілковитою протилежністю»...

¹ Дзюба Іван. «Інтернаціоналізм чи русифікація?», 1968, стор. 242 і 253.

² Валентин Мороз. Заява першому Секретареві ЦК КПУ Петру Шелесту. Київ, в’язниця КДБ, 1968 («Український вісник», вип. 6, стор. 88).

³ Валентин Мороз. Замість останнього слова. («Український вісник», вип. 6, стор. 96).

«Найвищий обов'язок людини — належати людству. Але належати людству можна тільки через націю, через свій народ».⁴

Будучи рухом національним і марксистським одночасно, Український демократичний рух (цілком природно) є також інтернаціоналістичним рухом, але в іншому розумінні, як це пояснює КІРС. Різниця полягає в тому, що УДР привертає інтернаціоналізмові його давнє, первісне значення, надане йому творцями наукового соціалізму. Інтернаціоналізм — кажуть діячі УДР — це поперше, солідарність трудових клас різних народів, а, подруге, мирне співжиття між народами. Пролетарський інтернаціоналізм у жадному разі не може виступати в ролі антинаціональної ідеології, або як інструмент завоювання, чи денационалізації одного народу іншим народом.

«Коли „інтернаціоналіст” — пише Дзюба — нарікає на те, що якийсь „націоналіст” не поспішає в його обійми, „відгороджується”, „чіпляється” за свою окремішність, „консервує” свою культуру і мову — знаймо: його „інтернаціоналізм” — „інтернаціоналізм” російського великодержавного шовініста. Його лобов — це жадоба привласти і проковтнути».⁵

З цього бачимо, що в розумінні УДР між патріотизмом і марксизмом та інтернаціоналізмом нема і не може бути якоїсь непрохідної пропасти і то тому, що в житті вони виступають не по протилежних сторонах барикади, як дві чужі і ворожі собі сили, а в більшому (або й завжди) вони йдуть впарі, разом, бо марксизм без патріотизму — це скалічений рух, це неповна і неповноцінна ідеологія.

Приєднуючись до такої оцінки марксизму, Валентин Мороз за суджує тих, які намагаються представити Український демократичний рух, як явище вороже соціалізмові, бо такі погляди — каже він — слугують інтересам російських шовіністів.

«Нічого дивного нема в тому, що шовіністи приписують нам антирадянську діяльність. Це стара тактика: оголосити свого опонента ворогом пануючого ладу, пануючої ідеології. Навіть Тому Аквіната (батько християнської теології, проголошений святим) противники звинувачили в безбожжі. Російський шовінізм завжди приписував українським патріотам вороже ставлення до пануючої доктрини. Колись їм чіпляли ярлик соціалістів (соціалізм тоді вважався кривою), а тепер чіпляється ярлик противників соціалізму. Той, хто визнає антирадянським документ,⁶ спрямований проти шовінізму, сталінщини, і беззаконня — той утотожнює радянську владу з шовінізмом, сталінщиною і беззаконням. Той, хто переслідує людину, яка викриває злочин — той бере злочинця під захист. Чи міг би найзапекліший антикомуніст вигадати ефективніший спосіб підтримки позицій комунізму в ідеологічній боротьбі з Заходом?».⁶

⁴ Іван Дзюба, стор. 63 і 74.

⁵ В. Мороз має на думці свій твір «Репортаж із заповідника Берії», за який звинувачували його в антирадянстві.

⁶ Валентин Мороз, Заява першому Секретареві ЦК КПУ Петру Шелесту. Київ, в'язниця КДБ, 1968 («Український вісник», вип. 6, стор. 86).

Подібні погляди висловлює також Євген Сверстюк, відомий публіцист і літературний критик. Він, наприклад, критикує царський режим, але високо цінить Жовтневу революцію і називає її несповненою проєкцією морального і суспільного переродження людини і народів. Він згадує:

«...від самого початку, вже в революцію, йшлося про відтворення нових умов, нових законів для виховання нової людини, яка приходить на зміну рабам, пристосуванцям і слугам. Ось чому було проголошено (не тимчасово, а назавжди) *гласність* (всупереч старорежимній повсюдній таємності і секретності) і *демократичні свободи* (всупереч старорежимному «повелеваєм»), *демократичні права* (влада Рад всупереч самовладності й регламентації всього життя зверху).

Вільна людина мала створити громадську думку, а громадська думка трудящих мала визначити дії уряду. Бо тільки громадська думка, народна совість, честь, правда, порядність, народна слава і народний осуд могли замінити, перейняти на себе функції старих інституцій релігії та моралі. Перед народом — як перед Богом. Громадська думка мислилась верховною інстанцією і законодавцем Республіки Рад. Члени уряду не мають жодних привілеїв перед народом і жодних власних кастих інтересів — крім обов'язків виконання волі народу, визначеної громадською думкою.

Всі ці абеткові істини наводжу для того, щоб стало зрозуміло: м'яко назване «порушення лєнінських норм законности», сваволя «культу особи», «порушення прав трудящих» при збереженні революційної фрази, було по-суті найбільшою контрреволюцією і антирадянським поворотом до деспотизму на старорежимний лад».⁷

Так-то, на думку діячів Українського демократичного руху, вину за теперішній поліційно-терористичний режим у СРСР поносить не соціалізм і не комунізм, а бюрократія КІРС, яка повернулася до ганебних традицій царської Росії, що протягом всієї своєї історії відкидала політичну демократію, громадянські вольності та національну свободу.

Стільки про ідеологію Українського демократичного руху. А тепер про його тактику.

Як було сказано вже раніше, Український демократичний рух послуговується методами легальної боротьби. Його діячі не йдуть у підпілля, не скриваються перед органами державної безпеки, живуть у своїх квартирах, діляться своїми поглядами із відповідальними особами в партійному і державному апаратах, висилають їм свої листи, заяви, скарги і протести з критикою національної політики і затиску громадянських вольностей. Цим вони наслідують зразки політичної боротьби Гринька, Хвильового, Скрипника, а також лідерів комуні-

⁷ Сверстюк Євген, «Собор у риштуванні», 1970, стор. 32.

стичної опозиції в Польщі, Чехо-Словаччині, Угорщині тощо. Правда, в останньому часі вони змінили стиль своєї діяльності, бо до того примусив їх КДБ жорстокими переслідуваннями.

У зв'язку з новою ситуацією треба сказати наступне: якщо під впливом репресій УДР залишить легальні методи політичної діяльності, то й тоді він, правдоподібно, не відступить від легалістичного характеру своєї теперішньої програми, тобто не залишить марксистської ідеології та не припинить боротьби з позицій конституції УРСР і СРСР. Ми вже цитували слова В. Мороза про те, що антисоціалістичний характер української боротьби міг би принести користь тільки російським шовіністам. Цей автор, в іншому місці, доводить, що КПУ в своєму власному інтересі повинна прийняти програму Українського демократичного руху за свою. Мороз аргументує так:

«Сьогодні дійсність поставила перед українськими комуністами таку ж саму проблему, яка стояла 50 років тому перед Леніним: національне відродження. Тоді теж не бракувало Артемів і Пятакових (російські централісти, лідери комуністів в Україні — Р. І.), які кричали, що «українізація» вмерла разом з Петлюрою. Ленін зрозумів, що прийняти цю точку зору — значить спрямувати могутній потік (національний фактор) на млин противника.»

«Чи зуміють сучасні українські комуністи відновити, напевні, політику ленінської українізації, оголосити рішучу війну російському шовінізму на Україні? Саме від цього залежить успіх в ідеологічній боротьбі з Заходом. Можна скільки завгодно божитись, що на Україні повністю відновлено ленінські норми в національному питанні, але доки судять людей за виступи проти шовінізму, доти всі фрази будуть мало переконливі. Є й новіший приклад. Комуністи Чехословаччини показують комуністам усіх країн, як потрібно викидати за борт те, що стало баластом, і відкривати шляхи тим силам, які гарантують перспективу. Чи зуміють комуністи України (у власних інтересах) засвоїти цей урок?»...

«Скрізь у північній Європі збереглися монархії, у південній — зникли. Може північна Європа відсталіша? Навпаки. В чому ж тоді справа? А в тому, що північноєвропейські монархії знаходили в собі сили розпрощатись з тими колами і тенденціями, які тягли їх на дно; вміли вчасно зв'язати свою долю з новими тенденціями і течіями, незважаючи на репетування тих, для кого зміни означали загибель. Вміли викинути смертельний баласт за борт, а натомість поставити нові вітрила. Монархії південної Європи вели себе інакше: вони робили ставку на тих, хто радив «держати и не пущать», хто радив душити всяку опозицію. Хто виявився сильнішим? — Не той, що, заплющивши очі, не звертаючи уваги на реальну дійсність, ревів про свою „непереможність”...»

«„Не пустити” нову тенденцію неможливо: вона все одно пройде, але в чужій одежі, як аргумент у руках противника. Не пустити весняний потік у своє русло — значить пустити

його на чужий млин. Не скувати собі зброю з нової тенденції — значить віддати її до рук противника».⁸

З наведеного бачимо, що Валентин Мороз пропонує українським комуністам нову політику і зокрема:

1. апелює, щоб вони рахувалися з відродженою українською стихією, як із незворотним історичним процесом; пропонує співдіяти з тією стихією;

2. дораджує виповісти війну російському шовінізму в Україні;

3. пропонує викинути з програми українського комунізму все віджиле і що не відповідає духові нашого часу;

4. передбачає, що комунізм в Україні провалиться і програє ідеологічну війну за душу українського народу, якщо не піде назустріч його національним і соціальним прагненням та не здійснить громадянських вольностей;

5. ставить прогноз, що нові тенденції та ідейні течії, репрезентовані Українським демократичним рухом, переможуть так — чи так: якщо не в співпраці із зреформованим українським комунізмом, то в спільці з демократичним Заходом.

Це, як кожному ясно, дуже засадничі і далекосяглі пропозиції, і вони зроблені «з позиції сили», з переконання, що «не пустити нову тенденцію неможливо». На думку УДР, український народ допливе до своєї цілі на тих нових політичних течіях, які проходять у Чехо-Словаччині, Польщі, Угорщині, Румунії, Східній Німеччині, а в Україні їх виразником є програма Українського демократичного руху.

Легалістична програма УДР — це вільний вступ до КПУ, до армії, до адміністративного і господарського апаратів УРСР. Це — можливість розмови із «сотками тисяч української інтелігенції, з письменниками, культурними діячами, старшинами, адміністраторами на високих і найвищих позиціях в УРСР і в СРСР. Всі вони разом — велика українська сила, що може виконувати поважний тиск на уряд і партію в напрямі все ширших прав для України і для її населення. Усвідомлюючи це, Український демократичний рух не зійде з радянських позицій і не залишить своєї програми навіть тоді, коли буде змушений перейти в підпілля.

Будучи легальним і легалістичним, УДР є по своїй природі еволюційним. Він не підготовляє збройного перевороту, не має наміру змінити радянську систему на капіталістичну, не планує ні збройного, ні індивідуального терору. Його політичну зброю становлять позачензурні публікації, віча, демонстрації, бойкоти, штрайки.

Ілюстрацією до того, як УДР розцінює свою тактику, є вступне слово до шістьох видань «Українського вісника», єдиного періодичного видання захальовної літератури в Україні. Подаємо з деякими пропусками:

«„Вісник” містить без узагальнень інформацію про порушення свободи слова й інших демократичних свобод гаран-

⁸ Валентин Мороз, Заява першому Секретареві... стор. 87-88. Ці слова були написані перед інтервенцією СРСР у Чехо-Словаччині.

тованих Конституцією, про судові й позасудові репресії на Україні, про порушення національної суверенності (факти шовінізму й українофобії), про спроби дезінформувати громадськість, про становище українських політичних в'язнів по тюрмах і таборах, про різні акції протесту, тощо... „Український вісник” — видання в жадному разі не антирадянське і не антикомуністичне. За своїм змістом і завданням воно цілком легальне і конституційне. Критику окремих осіб, органів, установ, аж до найвищих включно, за допущені помилки у вирішенні внутріполітичних проблем, зокрема за порушення демократичних прав особи і нації «Вісник» не розцінює як антирадянську діяльність, а вважає, гарантованими принципами соціалістичної демократії й Конституцією, правом і почесним обов'язком кожного повноцінного громадянина. Ненормальні умови випуску „Вісника” пояснюються виключно тим, що у нас є частими порушення конституційних гарантій і незаконні переслідування громадськи активних людей... „Вісник” не друкує таких документів (як правило, анонімних), які є антирадянськими, тобто заперечують демократичним шляхом обрані Ради, як форму участі громади в керівництві державою, і антикомуністичними, тобто відкидають в цілому комуністичну ідеологію, як таку».

Валентин Мороз описує еволюційні процеси в Україні так:

«... 60-ті роки принесли значне похвалення в українське життя. Оті роки теж не будуть вакуумом в українській історії. Ті золоті часи, коли все життя було втиснуто в офіційні рамки, минули безповоротно. Вже існує культура поза межами Міністерства культури і філософія поза межами журналу „Вопроси философии”. Тепер вже постійно існують явища, що з'явилися на світ без офіційного дозволу, і з кожним роком потік цей буде збільшуватись»... «Нові процеси лише починаються — продовжує Мороз — а ваші (КДБ — Р. І.) репресії заходи вже перестали бути ефективними. Що ж буде далі?»

«Є тільки один вихід: відмовитись від застарілої політики репресій і знайти нові форми співжиття з новими явищами, які уже утвердились в нашій дійсності безповоротно. Така реальність. Вона з'явилася, не питаючи дозволу, і принесла нові речі, що вимагають нового підходу. Для людей, покликаних зайнятися державними справами, є над чим подумати.»⁹

І нам треба сказати: є над чим подумати! А особливо тоді, коли «нові процеси лише починаються»... і коли треба очікувати все більших, численніших і могутніших маніфестацій, штрайків. Врешті вони злиються в могутній, всенародний рух, що виведе Україну до волі. Так уявляє собі Український демократичний рух визвольний процес.

⁹ Валентин Мороз, замість останнього слова..., стор. 95, 97.

II. КОНСТИТУЦІЯ УРСР І ДІЙСНІСТЬ В УКРАЇНІ

Схарактеризувавши головні лінії розвитку програми і тактики Українського демократичного руху, перейдім до тих конкретних домагань, здійснення яких цей рух вимагає від партії і уряду. Але найперше треба висловити застереження, яке було зроблено на початку цієї статті. УДРух досі ще не сформулював своїх вимог до уряду в якимсь одним документі. Вони «розсіяні» в різних петиціях, заявах, проханнях і книгах; їх треба вишукувати й вираховувати одну за одною, щоб отримати картину того, за що бореться сьогодняшня опозиційна Україна. Завдання «вишукування» і «списування» є значною мірою полегшене тим, що всі вимоги, незалежно від того з якої нагоди їх висунено, нарешті відкликаються до конституції УРСР, СРСР, або до кодексів зобов'язуючих в Україні і в Союзі. Отже дати відповідь на питання чого вимагає УДРух, означає перейти поодинокі, досі нездійснені, статті конституції УРСР і сконфронтувати їх з дійсністю, в Україні.

Стаття 3 конституції УРСР

«Вся влада в УРСР належить трудящим міста й села в особі Рад депутатів трудящих».

Ця стаття, як кожний в Україні знає, є основною конституційною постановою і від її здійснення, або нездійснення залежить, чи в УРСР є, або чи буде, радянський устрій. Нема потреби доводити, що ця стаття за 53 роки існування УРСР ніколи не була впроваджена в життя, тобто в Україні ніколи не було радянського устрою. Правда, він нібито є, бо в кожному селі, районі, області й республіці є ради (на чолі УРСР стоїть Верховна Рада), але, на жаль, вони не мають не тільки обіцяної «всієї влади», але взагалі ніякої. Влада є в руках партії, а ще докладніше в руках її, наставленої згори, бюрократії, і в руках органів безпеки в формі КДБ. Ради можуть робити тільки те, що їм подиктує бюрократія. Тим то, щоб здійснити радянський лад в Україні треба насамперед провести боротьбу за те, щоб влада перейшла туди, куди вона належить по закону: до рад. Треба поставити ради понад партію, а не навпаки. Уявіть, які зміни наступили б в Україні, коли б ради в селі, районі, області і в республіці не оглядалися на те, що їм подиктує партійна бюрократія (і не боялись її), а схвалювали те, що їм диктує добро населення їх села, району, області і республіки! Життя в країні змінилося б до невпізнання. А ще до того, якби в ради вибирали таких депутатів, яким довіряє народ, а не таких, які служать бюрократії і КДБ! Становище особисте кожного громадянина, економічне, політичне, культурне і національне змінилося б відразу. Паном народу був би сам народ, а не партія і її бюрократія. З цього виходить, що клич «Вся влада радам!» нині є так само актуальний, як він був 55 років тому.

«УРСР зберігає за собою право виходу із СРСР».

Це найширше національне право, яке Союз відступив республікам, а водночас це є право, якого найбільше не любить всесоюзна бюрократія. Доказів на це безліч. Коли наприкінці 1950-их років 26 українських робітників, у Львові і в Івано-Франківську створили організацію, завданням якої було розголосити серед населення України постанову 14 статті і дати їй своє насвітлення — то вони були заарештовані, два з них розстріляні, а інші засуджені на довічне ув'язнення і безтермінове заслання. Така сама доля зустріла 6-ох українських юристів на чолі з Кандибою і знов же за ту саму «провину», за намір провести серед населення України популяризацію 14 статті про право УРСР відділитися від Союзу. Тому прихильники Українського демократичного руху справедливо обурюються на таку дволичність державних органів, на такий цинічний розрив між теорією і практикою, між словом і ділом, та домагаються, щоб це право, застережене за Україною, було шановане. В різних документах захилявної літератури читаємо про те, що громадяни УРСР мають отримати право вільно висловлювати свої думки щодо доцільності або недоцільності відділення України від Союзу, а також право віддати це питання в слухний час на вирішення Верховної Ради, або всенародного референдуму за відповідними міжнародними гарантіями. Недаремно Іван Дзюба пише:

«Тільки при умові цілковитого визнання і глибокого розуміння права України на відділення і самостійність — можна бути здібним провадити в Союзі таке національне будівництво, при якому цілком задовольнятимуться національні потреби».¹⁰

А в іншому місці:

«Сьогоднішнє ходяче розуміння суті і форми Союзу Радянських Соціалістичних Республік далеко відійшло від того, що мислив Ленін і партія в ленінські часи: від вільного союзу незалежних національних держав з однаковим соціальним ладом. Більше того, саме поняття незалежності стосовно республік давно вже зроблено „пугалом“. Скажімо, варто людині висловити невдоволення якимсь, бодай частковим, аспектом сьогоденнішого становища України з Союзі (а це вже немислимий смертний гріх!), як її „пришивають“ ідею „самостійної України“, гадаючи цим залякати її і нацькувати на неї інших... А навіть, якби хтось висунув таке гасло, обвинувачувати його на цій підставі було б не по-ленінському й не по-радянському. Адже конституція СРСР забезпечує за республіками право виходу з Союзу, а значить, виникає за кожним громадянином право висувати ідею такого виходу і обґрунтування його».¹¹

¹⁰ Іван Дзюба, стор. 80.

¹¹ Там же, стор. 80.

Продовжуючи свої думки про право України на самостійність, І. Дзюба розправляє з російською імперією, як найбільшим ворогом українців і всіх інших народів підбитих царями. Критикуючи російського історика А. М. Сахарова за його виправдовування царських завоювань сусідніх народів під видом їх визволення, або добровільного «приєднання», Дзюба стверджує:

«Як історик А. М. Сахаров не може не знати, не має права не знати й того, що найбільшим „зарубежним врагом“ для загарбаних народів саме й була Російська імперія, як була вона найбільшим ворогом і для всіх справжніх синів Росії, від Радіщева до Чаадаєва, від Герцена до Леніна. Вони не уболівали за її цілість, о ні! навпаки, а сучасний історик „марксист“ А. М. Сахаров і вже з ним (їм же ім'я легіон) — уболівають! Уболівають за цілість і „неприкосновенность“ „единой неделимой“ Петра I і Катерини II і всіх Олександрів та Микол!».¹²

У такому контексті в літературі УДРуху часто обговорюється питання суверенності УРСР в рамках Союзу. В ній гостро таврується суперцентралізм всіх галузей політичного, господарського і культурного життя в Москві і доводиться, що при вільній ініціативі українська республіка могла б набагато краще розв'язати свої місцеві проблеми з великою користю для всього населення УРСР і кожного її мешканця зокрема. Дзюба наводить статистичні дані, з яких виходить, що УРСР навіть при теперішньому режимі могла б забезпечити своє населення два рази більшим доходом, якби Москва не забирала українських прибутків собі.

Така є доля 14 статті конституції УРСР і така є постава до неї Українського демократичного руху. Боротьба, що розпалюється довкола цього питання, буде вестися не на життя, а на смерть.

Статті 15а, 18ц, 43є, 48

«УРСР має свої республіканські військові формування»; «До відання УРСР в особі її найвищих органів державної влади та органів державного управління належать...»; «Встановлення порядку утворення військових формувань УРСР»; «Рада Міністрів УРСР керує організацією військових формувань УРСР»; «До союзно-республіканських міністерств УРСР належать... міністерство оборони».

Усі зацитовані права дотепер не здійснені, хоча в конституції згадується про них від 1936 року і вони становлять одну із основних гарантій суверенності УРСР і, деякою мірою, наближують її державний статус до тих соціалістичних держав, які не входять у склад СРСР. Армія в Союзі є суворо централізована і становить один з найуспішніших інструментів русифікації неросійського населення. Українські воляки переважно відбувають військову повинність поза територією України і їх виховують в дусі великодержавного шовінізму та знецінювання мови, культури й історії свого народу. Література УДР приділяє цим справам серйозну увагу і домагається здійснення наведених вгорі конституційних постанов про децентралізацію всесоюзної армії, флоту і летунства.

¹² Там же, стор. 107.

Стаття 156

«УРСР має право вступати в безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними та консульськими представниками».

Ця конституційна постанова задовільнена тільки частково і то в двоякому сенсі. Поперше, УРСР є членом тільки кільканадцятьох міжнародних організацій, а подруге, хоч вона й виступає на міжнародному терені, то, на жаль, не як самостійна держава, а як інструмент політики Росії. Українські дипломати в ОН і в інших міжнародних організаціях є нічим іншим, як дублікатом російських дипломатичних представництв і делегацій. Отже стаття 156 конституції є здійснена тільки формально, а фактично Росія перебрала всі українські міжнародні зв'язки; вона диктує українцям, що вони мають робити не в інтересі України, а в інтересі російської імперії. При тому УРСР не має ні одного дипломатичного представництва в будь-якій державі світу, хоч, наприклад, Великобританія і деякі африканські держави запитували і Київ і Москву, чи УРСР не була б заінтересована в нав'язанні дипломатичних взаємин з ними. На ці запити ні Москва, ні Київ не дали жадної відповіді. Знаменне також, що 5 соціалістичних держав утримують свої консульські представництва в Києві, але Київ не має ні одного консульату в будь-якій соціалістичній країні.

Український демократичний рух добре знає про роллю, яку Росія призначила Україні на міжнародньому терені. Але, незважаючи на те, в УДР переважає думка, що присутність України в ОН і в інших організаціях таки має своє значення, поскільки Росія тим способом мусіла визнати бодай моральне право за УРСР на міжнародні взаємини. Українські дипломати і делегації діють у державах де живуть українські поселенці. Постава і продумана інтервенція українців у цих державах може впливати на розвиток суверенності УРСР на цьому відтинку.

Стаття 18

«До відання УРСР в особі її найвищих органів державної влади та органів державного управління належить:

- а. встановлення Конституції УРСР і контроль за її додержанням...*
- г. видавання законів УРСР,*
- д. охорона державного ладу і прав громадян...*
- о. керування справами початкової, середньої і вищої освіти,*
- п. керування культурно-освітніми і науковими організаціями та установами УРСР і управління культурно-освітніми і науковими організаціями та установами загальнодержавного значення,*
- т. законодавство про судоустрій і судочинство, прийняття цивільного та кримінального кодексів УРСР,*
- у. надання прав громадянства УРСР,*

х. амністія і помилування громадян, засуджених судовими органами УРСР,

ц. встановлення порядку утворення військових формувань УРСР,

ч. встановлення представництва УРСР у міжнародних зносинах.»

У всіх цих питаннях Рада міністрів УРСР і інші її найвищі органи державної влади є мало або й зовсім неактивні. Деякі з українських міністрів є нічим більше, як передатним пунктом для відповідних міністерств у Москві, бо самі бояться виявити ініціативу.

У літературі УДР є багато згадок про ці недоліки, а найбільше про початкове, середнє і високе шкільництво. Домагання українізації всіх шкіл в Україні (не тільки формальної, але й щодо духу виховання) ставиться гостро і принципово. Натепер — це одне з найбільше наболілих питань національної політики. Те саме стосується до наукових і культурно-освітніх установ та організацій.

Дорікають Раді міністрів і Верховній Раді за те, що вони не користаються з права встановлювати конституцію УРСР і переводити контроль за її додержанням. Для прикладу, що можна було б зробити в цій справі, наводиться всілякі постанови уряду і партії УРСР з 1920-их років, для захисту права українських республіканських органів перед централізаторськими тенденціями московських установ, а між ними й таку ухвалу Пленуму ЦК КПБУ:

«Доручити Політбюро практично вивчити всі конкретні факти порушення конституції та неправильного проведення її з боку союзних наркоматів та інших центральних установ, поставивши питання про те в ЦК ВКП(б), а також вести дальшу роботу в справі об'єднання в межах УРСР всіх суміжних з нею територій з українською більшістю населення, що входять до Радянського Союзу». ¹³

А в протоколі 10-го з'їзду записано:

«Ми ставимо своїм завданням і ставимо питання перед ВКП(б) про державне об'єднання України, — у Курщині, в західній частині Вороніжчини і т. д. Це українське населення... не має достатнього обслуговування своїх національних потреб». ¹⁴

Статті 90, 91 і 92

«Судочинство в УРСР провадиться українською мовою з забезпеченням для осіб, які не володіють мовою більшості, повного ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати на суді рідною мовою».

«Розгляд справ у всіх судах УРСР відкритий, оскільки законом не передбачені винятки, забезпеченням обвинуваченого на оборону».

«Судді незалежні і підкорюються тільки законам».

Всі ці постанови залишаються досі тільки на папері. На практиці ніхто їх не здійснює. Судочинство відбувається російською мовою, а

¹³ Там же, стор. 245.

¹⁴ Там же, стор. 245.

розгляд справ, за дуже незначними винятками, є закритий. Оборона адвокатів фактично не існує, поскільки в системі терору вони не мають відваги виступати на захист підсудних, зокрема в політичних справах. На цьому відтинку (судочинства) розгорілась запекла боротьба між судовою і поліційною адміністрацією з одного боку, а з УДРухом з другого. Книга В. Чорновола займає в цій боротьбі чи не центральне місце. Суди в СРСР, як усі інші ділянки життя, є залежні від партійної і поліційної бюрократії і тому не можуть видавати присудів згідно з законами. В висліді панує в Україні повне безправ'я, а воля людини і її доля є іграшкою в руках злочинців з КДБ.

Стаття 103

«Рівноправність громадян УРСР, незалежно від їх національності і раси, у всіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя є непорушним законом».

Такий є закон. А яка практика? В Україні і в цілому Союзі немає рівноправності громадян; з одного боку упривілейована група осіб, а з другого мільйони рабів. Панівну групу становлять не робітники, селяни і трудова інтелігенція, як мало б бути в соціалістичній державі; не становить її навіть партія, як цілість. Повноту влади виконує злочинна група партійної бюрократії та її інструмент — Комітет державної безпеки (КДБ). Нинішнє становище в Союзі нагадує ситуацію в царській Росії. Тоді, як і тепер, державі надавала тон не якась класа, а бюрократія, вірний слуга царя і його кліки. Царська бюрократія, часто спiniaла розвиток промисловости, сільського господарства, культури, а зокрема культури неросійських народів, у стані невольництва тримала не тільки працюючі класи, але весь народ. Так і нині партійна бюрократія і КДБ спiniaють господарський, культурний та політичний розвиток і саботують кожну спробу реформи, поневолюють усе населення, не виключаючи й значної частини членів партії. Ворогом народів Радянського Союзу є отже безідейна, самолюбна, терористична, неморальна і скорумпована партійна і поліційна бюрократія. Коли вона впаде, коли народам СРСР вдасться її знищити, то з їх рук спадуть кайдани!

Немає в СРСР також рівности національностей. Бюрократія, опанована російськими великодержавними шовіністами, на протязі десятиріч виховує людей від коліски до гробу в дусі переваги всього, що російське, а тим самим легковаження і навіть зневаги до всього, що не-російське. Виховання в школах, в партії, в армії, в громадських організаціях, в театрі, кіні, в музеях, галереях — просякнуте духом вишвищування російської літератури, науки, мистецтва і російської людини — її «прекрасного» характеру, працьовитости, витримки, культурности, гуманности, винахідливости. Був час, коли всі більші винаходи у всьому світі приписувались генієві російської людини і народу. Росію, і все з нею зв'язане, презентується іншим народам СРСР, як приклад, який треба наслідувати, до якого треба наближуватись і з яким треба «зливатись». Всюди і завжди заохочується не-росіян русифікуватись, говорити російською мовою, жити росій-

ською культурою і підтримувати російські імперіялістичні цілі. Хто так поступає і так живе, того нагороджують почестями, добрими посадами і він стає «рівнішим» серед рівних. Дійшло до того, що в офіційній Україні вважається ідеалом людину-відступника, людину-зрадника і ренегата свого українського народу.

В 1920-их роках, в добу українізації, уряд і партія в Україні вели політику виправлення злочинів царського режиму на відтинку національної політики, кинувши клич виховання місцевих кадрів і інтелігенції і обслуження нею української державної і господарської адміністрації. Це була політика рівності громадян незалежно від національного походження. Що ж діється нині? Нині більшість провідних постів на всіх ділянках життя України займають росіяни, представники «вибраного народу»; їх присилають на Україну з глибокої Росії і роблять з них агентів російського імперіялізму і його асиміляційної політики. Про поведінку російських агентів на Україні не треба говорити, бо її можна спостерігати кожного дня на просторі цілої УРСР. Вони ведуть себе, як «лучшие люди», говорять тільки по-російському і навіть в голову їм не приходить, що, прийшовши в гостину до іншої країни, вони мали б достосуватися до її стилю життя, мали б пошанувати її мову, культуру, історію. Нічого подібного. Ці «гості» почуваються господарями української землі, а від господарів вимагають, щоб їм служили. Росіяни не ведуть себе в Україні, як національна меншість, а як завойовники: арогантно, зухвало!

В такій обстановці стаття 103 конституції про рівність усіх громадян, незалежно від національності і раси, є ще однією теорією, яку важко обвинувачує практика. Іван Дзюба так характеризує теперішнє становище української нації:

«Єдність і суверенність території (України — Р. І.) потрохи і чим далі більше втрачається через масове переселення („оргнабори” і т. п.) української людности на Сибір, на Північ та ін., де вони нараховуються мільйонами, але швидко денационалізуються; через масове і не завжди економічно виправдане і економічними мотивами зумовлене організоване переселення на Україну росіян (як це, наприклад, зроблено в часи Сталіна, зокрема щодо міст Західної України); через формальність адміністративного поділу й сумнівність суверенітету уряду Української РСР на території України. З цієї причини та з причин надмірної централізації — цілковитого підпорядкування всесоюзним установам у Москві — важко говорити й про цілість, суверенність економічного життя української нації. Спільність історичної долі також утрачається через те, що українська нація щораз більше розсівається по Союзу, і через те, що все більше втрачається знання і відчуття історичної національної традиції, історичного минулого — в наслідок цілковитої відсутности національного виховання в школі і в суспільстві взагалі. Українська національна культура утримується на досить провінційному становищі і практично трактується як „другосортна”. Її минулі великі здобут-

ки мало ширяться в суспільстві. Українська мова відтіснена на другий план і в містах України по суті не побутує. Нарешті, протягом останніх десятиліть українська нація по суті позбавлена нормального природного приросту, який властивий сучасним націям. Ще в 1913 році йшлося про „37-мільйонний український народ”. Перепис 1926 року дає на Україні біля 29 мільйонів українців. Якщо додати понад 7 мільйонів українців у РРФСР (ця цифра називалася на XII з'їзді РКП[6] в 1923 році), то виходить теж біля 37 мільйонів. Ті самі 37 мільйонів з чимось дає і перепис 1959 року. Навіть при мінімальному природному прирості... число українців, враховуючи втрати воєн, мало б збільшитися на 10-20 мільйонів. Адже загальна кількість населення в сучасних межах СРСР зросла з 159 мільйонів у 1913 році до 209 мільйонів у 1959 році, а число росіян, не зважаючи на втрати війни, подвоїлося...».¹⁵

Ось вам картина «рівності» народів у СРСР!

Стаття 104

«З метою забезпечення за громадянами свободи совісті, церкву в УРСР відокремлено від держави, а школу від церкви. Свобода відправлювання релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнається за всіма громадянами».

І ця стаття чекає 36 років на своє здійснення. На щастя, в Україні вилонилися суспільні сили, які з пожертвуванням життя, свободи і майна роблять героїчні спроби, щоб і право громадян «свобідно відправляти культи» перейшло із сфери теорії у дійсність. А перешкод на шляху до здійснення свободи совісті в Україні є більше, ніж багато. Насамперед тут, як і в інших ділянках, церковно-релігійна несправедливість сплелась із національною несправедливістю. Бо в той час, як Російській православній церкві дозволено на діяльність (звичайно, в дуже незадовільних розмірах), то Українська Автокефальна Православна Церква заборонена, хоч була створена в добу українізації і дозволена в той час державними законами. «Суверенна» УРСР мусить толерувати на своїй території діяльність церкви сусіднього народу і сусідньої держави, але не може відновити законів про вільну діяльність власної української церкви. Як бачимо, не тільки російська мова, культура і людина є «рівнішими» від української мови, культури і людини, але в такому самому упривілейованім становищі є й Російська православна церква.

Не дозволяється в УРСР також на діяльність Української католицької церкви, підступом і терором знищеної в 1945 році. Але, коли б навіть на хвилину припустити, що ліквідаційний Собор у Львові був правосильний і що на нім УКЦерква добровільно прилучилася до Російської православної церкви — то й тоді, за постановами конституції, українські католики мали б свобідно виконувати свої релігійні практики, бо свобода загарантована не тільки для якихось вибраних церков, а для всіх культів. Це так з національного боку. Але й з чи-

¹⁵ Там же, стор. 30–31.

сто релігійного погляду немає свободи культів в Україні, бо кожен, хто вірить в Бога і відвідує церкву, попадає в категорію другорядних громадян (та й коли б тільки другорядних!). Такі особи не можуть робити кар'єри ні в партії, ні в армії, ні донебудь інде. Вони спадають на найнижчий щабель рабства. Свідченням того, в якому жалюгідному стані перебувають нині віруючі люди в Україні, можуть бути не тільки члени православної і католицької церков, але також різних євангелістських церков. Тисячі і тисячі їх коротають свій вік у концтаборах, гостинно розташованих на теренах «найкультурнішого» російського народу. В заслугу УДРухові треба поставити, що, хоча в його рядах є, мабуть, багато людей байдужих до релігії, то все ж він став в оборону і цієї конституційної постанови і домагається для віруючих людей повних прав, згідно з 104 статтею конституції.

Стаття 105

«У відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам УРСР гарантується законом:

- а. свобода слова,*
- б. свобода друку,*
- в. свобода зборів і мітингів,*
- г. свобода вуличних походів і демонстрацій.*

Ці права громадян забезпечується наданням трудящим та їх організаціям друкарень, запасу паперу, громадських будинків, вулиць, засобів зв'язку та інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення».

Порівнюючи текст цієї постанови із радянською дійсністю в Україні, людину огортає і сміх і жах. Сміх, бо кожна карикатура смішить, а жах, бо всякий цинізм і обман є жакливі. Зайво доказувати, що в УРСР немає свободи слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій.

Але треба говорити про цинізм і трагізм з яким є пов'язана ця стаття. Валентин Мороз¹⁶ доводить, що розрив між теорією і практикою доведений до таких потворних розмірів, як це було в добу Сталіна, — був можливий тільки в суспільстві докраю стероризованім, в такому, де людина стає гвинтиком, манекіном, позбавленим відваги самостійно думати. Так було — каже Мороз — за «великого терору» Сталіна. «Після перетворення на гвинтики можна безпечно вводити яку завгодно конституцію, дати право на що завгодно. Цілий фокус в тому, що гвинтику навіть не прийде в голову думка скористуватись цим правом». Отже в такий страшний час постала сталінська конституція. Обезголовленій, скривавленій і ожебраченій масі подано якусь там статтю, де сказано, що існує свобода слова, друку, зборів, демонстрацій і т. д.

Але той самий Мороз твердить, що тепер, коли настали нормальніші часи (але ще далеко до того, щоб їх назвати нормальними!), коли

¹⁶ Мороз Валентин, «Репортаж із заповідника імені Берії». Мюнхен, «Сучасність», 1968, стор. 24.

людина звільнилася від панічного страху — вона вже не дозволить обманювати себе і вже напевно подумає про те, щоб скористуватися тими правами, які вона для себе виборола, але які залишаються тільки на папері. Доказом того, що народ не спідлився під сталінським терором і що в нього залишилися і гідність і прагнення бути вільним — є саме виникнення Українського демократичного руху, з його шляхетною програмою боротьби за національні і особисті вольності.

Найдоцільнішою метою змусити уряд дотримувати свої власні постанови і закони є: жити в згоді з постановами і законами, а не в згоді з урядом! Треба сказати народові, хай практикує свободу слова (нехай відкрито говорить про кривди, які чинять йому та іншим партійні бюрократи і КДБ-істи); свободу друку (нехай друкує і поширює захальну літературу); свободу зборів і мітингів (нехай сходяться люди сотками й тисячами і одним голосом заговорять про свої кривди); свободу вуличних походів і демонстрацій (нехай ідуть організовано під пам'ятники Шевченка, Лесі Українки, Франка і скажуть, як зневажають їхні заповіді). Нехай збираються під в'язницями у моральнім єднанні з політичними в'язнями, під будинками менших і більших сатрапів і хай скажуть свою думку про них.

І хоч багато з тих, хто житиме в згоді із законами, а в незгоді з урядом — потерпить свободою, майном, а навіть життям, то нагородою для них буде свідомість, що без їхньої особистої жертви приніс би збірну жертву весь народ: свій матеріальний добробут, мову, культуру, історію і своє майбутнє.

Без масових протестів і без інших виявів боротьби, тирані будуть гнути спину мільйонам, будуть їх експлуатувати економічно і руйнувати національно. Історія і досвід учать, що неволя і визиск найбільше дошкульні там, де їх приймають без опору. Найбільші жертви складають ті, що коряться, а не ті, які борються. Свідомцем цього є події в Польщі, Чехо-Словаччині, Угорщині. Хоч там російська інтервенція перервала брутальною силою народний рух до реформи, то все одно ті народи мають нині більше прав і свободи, ніж перед вибухом протестів. Те саме стосується й України. Наївно було б мислити, що режим з власної волі, без тиску народу, приверне Україні більші права.

Стаття 107

«Громадянам УРСР забезпечується недоторканність особи. Ніхто не може бути арештований інакше, як за постановою суду, або з санкції прокурора».

При теперішній системі поліцейного режиму в Україні цієї статті годі застосувати в УРСР з користю для громадян. Треба виждати до часу, коли радянське судівництво не підлягатиме урядові та партії, а становитиме незалежну галузь державної влади. Як довго прокурори і судді виконують волю партійної бюрократії та поліції, так довго їхній дозвіл на арештування не є ніякою гарантією справед-

ливості і недоторканності особи. Треба найперше здійснити постанову 92 статті про незалежність суддів, які «підкорюються тільки законові», і щойно після того можна буде здійснювати 107 статтю про забезпечення недоторканності особи.

Стаття 108

«Недоторканність житла громадян і тайна листування охороняється законом».

Подібні висновки треба зробити також щодо цієї статті. Недоторканність житла і тайну листування, як і недоторканність особи, можна буде здійснити разом з незалежністю судів і суддів. А тим часом мешканці УРСР залишаються об'єктом безвідповідальних переслідувань органами безпеки.

*

Доброю збресою в руках Українського демократичного руху є «Загальна декларація прав людини», схвалена ООН і підписана урядом УРСР. Цей документ безперечно буде мати свій вплив на мислення українця і допоможе йому як слід оцінити той нечуваний поліцейський зашморг, в якому тепер приходиться йому жити. «Декларацію прав людини» треба якнайширше спопуляризувати серед населення всієї України, бо цей документ вдаряє по кожній диктатурі і безправ'ю.

На закінчення нашої аналізи паперових прав і фактичних кривд України та її населення, повернемося знову до книги І. Дзюби. Його думки, звучать як пересторога українського молодого покоління Росії.

«Кагебівський розгул пробують виправдати обивательськими теревеннями про „український буржуазний націоналізм“ (під яким розуміється всяке відхилення від зрусифікованого стандарту). Говорити про загрозу націоналізму з боку нації, яка масово русифікується — це все одно, що кричати: „таскати вам не перетаскати“ на похоронах (пам'ятаєте, в якому контексті вживав ці слова Ленін?). Пригадується і казочка про того добродія, що перший волав: „Ловіть злодія!“. Але коли навіть якісь прояви націоналізму з боку якоїсь частини українців справді є, то, поперше, треба розкривати їх конкретно й публічно, а не напускати туману з мильних бульбашок на забави обивателів; подруге, треба ж подумати, що їх, ці прояви націоналізму, породжує на 49-тому році радянської влади. Може, справді, щось не гаразд у нашому житті, в нашій політиці? Бо ще тільки для найтупішого обивателя кагебісти можуть пускати версії про американські долари, а самі ж вони не можуть у це повірити, бо краще, ніж будь-хто інший, знають, що це не так...»¹⁷

«Поміркуймо спокійно: які є перспективи в нинішньої національної політики і які переваги вона дає? Чи ці переваги, якщо вони справді є, такі значні, що компенсують оті катастро-

¹⁷ Іван Дзюба, стор. 248.

фічні втрати, про які говорилося вище, чи виплачується ними відступ від марксизму-ленінізму?

«Судячи з деяких туманних офіційних приповідок, нинішня політика денаціоналізації та русифікації, „приведения к одному знаменателю“ зв'язана перш за все з необхідністю, мовляв, високого ступеня централізації для забезпечення надзвичайних масштабів будівництва та високих темпів економічного розвитку. Можливо, що декому так і здається, що зверхцентралізація здається зручнішою, ефективнішою і т. д.

Але, поперше, не все те справді корисніше, що здається зручнішим... Подруге, точка зору господарської доцільності ніколи для марксистів-ленінців не була єдиною чи єдино вирішальною в такій складній і різносторонній справі, як будівництво нового суспільства і зокрема національне будівництво... Ось це варто завжди пам'ятати: чисто економічний підхід, вузького господарські вигоди (вигоди з точки погляду «центру») в національній політиці ведуть прямисінько до імперіялізму й великодержавництва, від чого застерігав Ленін.

Потретьє, чи справді, чи не уявні ті економічні переваги, які дає зверхцентралізація, фактичне позбавлення республік економічної суверенності і зв'язана з цим політика інтенсивної русифікації? Чи не більший економічний ефект дали б і чи не краще сприяла б рішучій перевазі в економічному змаганні з капіталізмом політика широкої економічно-господарської ініціативи та самодіяльності республік, політика найактивнішої мобілізації місцевих резерв, політика здорового соціально-економічного змагання самобутніх республік (на відміну від теперішньої зрівнялівки й обезлички), політика опертя на широке самоуправління й суспільну та господарську самодіяльність мас, опертя на величезне духовне піднесення, яке було б безумовно викликане активізацією національно-культурного життя...»

«Є ще одне міркування на користь теперішньої національної (денаціоналізаторської) політики, міркування, яке вголос не висловлюється, але вигадується за словами й діями багатьох бюрократів. Мовляв, доки існує багатонаціональність, доти й бійся всіляких сепаратизмів та націоналізмів, а якби швидше перемішати нації та зробити одноязичну бурду, то настав би цілковитий спокій. На це, якби так точка зору була висловлена вголос, треба було б відповісти: поперше, хоч би як інтенсивно провадилася денаціоналізація й русифікація, але «роботі» тут ще й кінця-краю не видно. Навіть найбільший прихильник і теоретик асиміляції Карл Кавтський був змушений визнати, що неможливо, або просто важко цілком асимілювати народ, який уже встиг витворити свою писемність і національну культуру, так що покладатися на ті результати, яких і в найдавший історичній перспективі ще не побачиш, діло хистке; подруге, саме така політика денаціоналізації та русифікації і викликає все ширше невдоволення — реальне невдоволення при уявних «успіхах», — в той час, як політика стимулювання національ-

ного розвитку привела б до такого становища, при якому серйозних підстав для невдоволення не було б. Так, що ж краще? — горобець у небі чи журавель у руках?»

«Нарешті, є ще третє міркування, споріднене з вищезазначеним, але, на відміну від нього, легальне і широко використовуване в нашій пресі та пропаганді. Йдеться про аргументацію, так би мовити, воєнно-патріотичного порядку. Мовляв, перед загрозою загострення міжнародного становища та воєнних провокацій з боку імперіялізму нам необхідно посилити воєнно-патріотичне виховання, особливо виховання в душі «єдиного отечества» і в душі своєрідної ідеалізації «отечественной истории», в рангу якої модернізується історія Російської імперії, російського царизму. На це слід сказати, що справжнє виховання комуністичного патріотизму, патріотичного почуття комуністичної співдружності народів може ґрунтуватися тільки на ґрунті комуністичного національного патріотизму, на відчутті, що твоя нація неповторна і повносуцна серед усіх інших, кожна з яких так само повноправна і повносуцна, — тобто, може ґрунтуватися тільки на почутті комуністичної родини, а не єдності в смислі однозначності...»¹⁸

«Сьогоднішній день — не останній день світової історії. Рано чи пізно все стає на своє місце. І як не завтра, то післязавтра нам самим доведеться гірко розплачуватися за кожну несправедливість і кожен прорахунок, допущений сьогодні, за кожне замовчування і кожен обман, за кожну спробу «перехитрити» природу, історію, народ...»¹⁹

Із сказаного стає ясным, що Україна не прийме від Росії ні централізації, ні «злиття націй», ні не буде проливати своєї крові в обороні російської імперії.

«Безконечне лихоліття породило на Україні плоску, одновірну людину. Якщо одержимість — то вже партизанська анархічка. Якщо ж практичність — то обов'язково рабська, безпринципна. Будьмо, нарешті, глибшими. Навчимося робити буденні, прозаїчні справи, не втрачаючи чистого палажкотіння одержимості».

Валентин Мороз, «Серед снігів»

III. ПРОГРАМА УКРАЇНСЬКОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ

В першій частині цієї статті були схарактеризовані ідеологічні і тактичні положення УДР, а разом з тим на базі конституції УРСР були показані цілі, які поставив перед собою цей Рух на поодиноких ділянках національно-державного життя УРСР і громадянських свобод її мешканців. Тепер спробуємо підсумувати все попередньо сказане

¹⁸ Там же, стор. 254–237.

¹⁹ Там же, стор. 250.

і в той спосіб накреслити програму Українського демократичного руху. Ми бачимо її так:

I. У ділянці громадянських свобод.

1. Свобода слова, друку, зборів і мітингів, вуличних походів і демонстрацій (права забезпечені 105 статтею Конституції УРСР);
2. Недоторканість особи (107 стаття);
3. Недоторканість житла громадян і тайна листування (108 стаття);
4. Свобода совісти, відділення церкви від держави (104 стаття);
5. Рівноправність громадян незалежно від їх національності і раси в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя (103 стаття).

II. У ділянці політично-національного життя

1. Перехід влади з рук партійно-поліційної бюрократії до рук трудящих міста і села в особі Рад депутатів трудящих (3-а стаття);
2. Право на власну українську армію (15-а, 19-ц, 43-с, 48 статті);
3. Встановлення безпосередніх зносин УРСР з чужоземними державами, право укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними та консульськими представниками (стаття 15-б);
4. Здійснення постанов Конституції щодо суверенних прав Верховної Ради УРСР, а також прав її уряду виконувати владу на території УРСР (19 і 22 статті);
5. Привернення законів виданих у добу українізації;
6. Припинення імміграції росіян в Україну і виселювання українців з України;
7. Вільне обговорення права УРСР на відокремлення від СРСР згідно з постановою 14 статті Конституції.

Коли підсумувати всі ці вимоги і підвести їх під один спільний політичний знаменник, то теперішня боротьба УДР зведеться в основному до таких двох цілей:

1. до перетворення КПУ з інструменту російського імперіялізму на демократичну партію без претензій на диктатуру,
2. до перетворення УРСР на справжню республіку українського народу з справжнім демократичним радянським ладом.

На підкріплення своїх надій, що така програма вміщається в рамки політичної реальності нашого часу, діячі УДР відкликаються до прикладу європейських держав т. зв. соціалістичного блоку і до 1920-их років в Україні та вказують на те, що Польщі, Чехо-Словаччині, Румунії, Угорщині і Східній Німеччині вдалося тактикою легальної боротьби відвоювати від Росії багато своїх прав. Поважні успіхи на тім шляху здобула також УРСР в час українізації. Отже наслідуючи ті приклади і черпаючи з них моральне натхнення, УДР цілком послідовно не ставить перед собою завдання знищити КПУ, уряд і Верховну Раду УРСР та цілу її державну систему, а тільки вимагає ре-

форми їх структури і політичної програми. Зверніть увагу, що всі листи, скарги, заяви тощо висилаються до керівників партії, уряду і Верховної Ради з вимогами взяти у свої руки оборону українських справ і вольностей перед їх порушенням Росією та її апаратом в Україні. А це означає, що УДР в самій основі визнає і партію і уряд УРСР. І саме тут можна провести паралелю думок і акцій між УДР і рухом опротиву в сателітних державах, де боротьба ведеться не за знищення державних і партійних інституцій, а за їх реформу і за зміну напрямку їх політики. Пригадаймо ще раз, що якраз під такими кличами проведено мирні і криваві революції в Польщі, Східній Німеччині, Чехо-Словаччині, Угорщині і Румунії.

Що треба зробити, щоб реформувати КПУ?

Щоб реформувати партію в напрямі її демократизації і українзації, треба:

1. Віддати їй в житті держави і народу таке місце, яке передбачає для неї Конституція УРСР;
2. Українізувати її членство;
3. Українізувати програму партії;
4. Відділити КПУ від КПРС.

Якщо йдеться про першу точку, то треба пригадати, що про роль партії в житті держави і народу говорить 106 стаття Конституції УРСР так:

«У відповідності з інтересами трудящих і з метою розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності народних мас, громадянам Української РСР забезпечується право об'єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні й наукові товариства, а найбільш активні і свідомі громадяни з лав робітничого класу, трудящих селян і трудової інтелігенції об'єднуються в Комуністичну партію Радянського Союзу, яка є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за побудову комуністичного суспільства і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних».

Можна вести спори про те, як треба розуміти фразу про партію, як «керівне ядро всіх організацій трудящих». Але на всякий раз, коли її поставити поруч із 3-ю статтею Конституції, в якій сказано, що «вся влада в УРСР належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих», то не може бути сумніву щодо того, що теперішня диктаторська роль КПУ в житті держави і народу є протиконституційна. Вячеслав Чорновіл цілком виправдано говорить про партію так:

«КПР чи КПУ... це не державна організація, а добровільний союз однодумців, постанови і рекомендації якого, поки вони не будуть прийняті сесіями чи виконкомом місцевої Ради, Президією Верховної Ради, не мають сили закону і обов'язкові тільки для членів цієї добровільної організації».²⁰

²⁰ В. Чорновіл. «Як і що обстоює Богдан Стенчук» («Український вісник», вип. 6, стор. 13, «Смолоскип», 1972).

Опінія В. Чорновола цілком правильна, хоч і її треба доповнити, бо перед тим заки вимагати від членів КПУ послуху і підпорядкованості постановам і рекомендаціям партії, треба насамперед дати їм право вільної дискусії і вільного голосування. Без тих прав, члени КПУ не мають обов'язку підкорятись кому-будь, бо постанови в таких обставинах є диктатом партійної бюрократії, а не висловом опінії членства.

Щодо другого пункту (українізація членства), то треба визнати, що протягом останніх кількох років вона наближається до свого здійснення. Перший раз в історії КПУ кількість українців в ній дорівнює кількості українського населення в республіці. Приходиться таким чином тільки висловити побажання, щоб цей стан не був тимчасовим, а щоб втримувався постійно та щоб на цьому відтинкові не дійшло до такого відступу на позиції русифікації, як це сталося із українським шкільництвом, або з децентралізацією народного господарства.

Про українізацію програми КПУ на взір програми УДР в захлавній літературі знаходимо тільки небагато згадок, хоч Іван Дзюба і Валенти Мороз становлять виняток і заторкають це питання кілька разів у своїх писаннях. Можна сподіватися, що проблема програми КПУ буде щораз більше привертати до себе уваги УДР і що там може придуть до переконання, що її можна найуспішніше розв'язати шляхом селективного підходу до підбору кандидатів в члени партії. Звичайно, не йдеться тут про те, щоб звужувати приплив в партію тільки до осіб української національності, бо це не довело б до бажаних наслідків і справа, зрештою, не так в національності осіб, як в тому як і їх переконання в ділянці національної політики. Росіянин, єврей, поляк, грек — кожний з них може бути добрим членом українізованої КПУ, але під умовою, що визнаватиме її українську програму, тобто буде працювати для інтересів України, а не для Росії, згл. буде обороняти їх рівноправність, як двох суверенних республік. Коли партійні кадри будуть підбиратися за таким принципом — то українізація програми партії прийде, як щось цілком самозрозуміле.

Не треба наводити аргументів на те, що для дійсної українізації КПУ ще потрібно, щоб вона була самостійною партією, а не «законом» КПРС; щоб її керівні органи вибирались вільним демократичним способом, і щоб до неї не вмішувались позаукраїнські, російські чинники. Для цього є необхідно відділити КПУ від КПРС, згідно перебудувати останню за принципом повної самостійності кожної окремої республіканської партії. При централізації керівництва всіх республіканських партій в Москві, не можна провести в життя тих постанов Конституції СРСР, які забезпечують за республіками рівні права з Росією.

Накінєць залишається ще одне практичне питання. Як здійснити ці постулати? Як провести їх в життя? Очевидно не голосуванням і не дискусіями на відкритому форумі КПУ. Партійно-поліційна бюрократія ніколи не допустить до того. Єдине, що можна і що треба зробити, — йти з ідеями УДР і з її проектами реформи КПУ в народ — серед робітників, селян і інтелігенції і там ставити їх на дискусію. Це можна робити шляхом «захлявної» літератури, але можна до-

бавити ще й інші засоби, про які в цій доповіді вже кілька разів згадувалось. І аж тоді, коли програма УДР стане власністю народних мас, коли вони почнуть думати її категоріями і жити згідно з нею — аж тоді реформа КПУ стане можливою. Бо організації не можуть бути іншими, як їх члени, а члени приходять з народу. Звичайно, треба рахуватися з тим, що КПУ ніколи не прийме програми УДР офіційно. Але справа не в офіційщині, а в тому, щоб члени партії впроваджували програму УДР в життя шляхом своєї поведінки і діяльності на тих постах, які вони займають у житті. Коли до цього дійшло б, тоді формальна і офіційна позиція КПУ та інших організацій допущених законом, не мала б більшого впливу на стиль і зміст життя народу і поодиноких осіб. Звідси був би лише крок до повної перемоги.

IV. ЧИННИКИ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ

Для кожного, хто задумується над програмою УДР, стає зразу ясным, що здійснити її буде дуже важко. Вже тепер з піною на устах виступають проти неї великодержавні російські шовіністи та використовують всі свої колосальні і домінуючі впливи в партії і в уряді, щоб здушити цей рух всюди, де він себе виявив. Може й тому також серед українців, особливо тих, що проживають поза межами батьківщини, є багато таких, які вважають програму УДР нездійсненною і навіть утопічною.

І саме тому, що цей Рух має так багато своїх явних й скритих ворогів та противників, а також тому, що його прихильники не вільні від сумнівів, диктованих турботою за його долю — варто подивитись і на другу сторону нашої політичної медалі і запитатись: а чи програма українських еміграційних партій не утопічна? Чи вона легка до здійснення? Чи повалення СРСР шляхом революції народів, які його заселяють, це проста справа? Коли задумаємося над цими питаннями і зрівняємо ці дві програми, то аж тоді прийдемо до переконання, що перша з них має в собі більше елементів реальності, ніж друга, зокрема тепер. Але, щоб ще більше роз'яснити це питання, застановімся, які аргументи промовляють за те, що програма УДР все ж не є аж така безперспективна. Ось головніші із них:

1. Український народ підтримує УДР

Програму УДР робить найбільше реальною насамперед те, що її підтримує народ. Вона зустрічається з прихильністю кожного українського патріота в Україні: в селі і в місті, в партії і поза нею, серед інтелігенції і робітників, серед комуністів і їх противників.

Чому це так? Найправдоподібніше тому, що і УДР і його програма виростають з реальної дійсності, що вони показують пальцем на те, що стоїть перед очима всіх, а чого ще ніхто так відважно не описав і не засудив, як УДР. Він показує на розрив між дійсністю і теорією, на забріханість тих, хто є при владі, на їх нечесність, дволичність, грубість і зазнайство. Людей, які розкривають цей зло-

чинний фалш — не можна не шанувати, не можна їх не любити і їм не довіряти. Вони не приходять до народу з теорією, а виривають свої кличі з «уст» кожного жителя України і говорять його мовою, його жалем, кривдою, болем і гнівом.

Окрім того відклик діячів УДР до історії, зокрема до доби українізації, має свою переконуючу силу, бо пам'ять про ті часи ще живе серед народу. Ось наприклад: загально відомо, що КП(б)У в роки революції 1917-их років була російською партією, з російською імперіалістичною програмою та з людським складом, серед якого був тільки дуже незначний відсоток свідомих українців. Після першого захоплення Києва більшовиками в лютому 1918 року, з доручення КП(б)У (тієї назви тоді ще не вживали) на вулицях української столиці стріляли до кожного, хто говорив українською мовою. В Україні були закриті всі українські школи й організації, а українську інтелігенцію винищувано масово.

Але не минуло й кілька років, а обличчя КП(б)У змінилось настільки, що вона в 1923 році приймає постанови про українізацію партії, державного і громадського апаратів, а українську мову проголошує державною в республіці. Вона ж сама стає на чолі боротьби за державні права УСРР. З повним виправданням можна б запитатись: хто міг очікувати такого радикального звороту в політиці партії? Бож тоді, ще більше, ніж нині, справа українізації партії і державного апарату мусіла звучати, як непристойний жарт. Що ж сталося? чому прийшло до такого звороту? А ось чому: поперше, Україна кипіла повстаннями і протестами, незадоволення зростало з дня на день; подруге, внутрішнє і зовнішнє становище Союзу було непевне, з усіх боків читали на нього небезпеки; потретьє, серед діячів КП(б)У були такі, які в боротьбі за українську справу не спинялись перед нічим і боронили її всюди і при всіх нагодах.

Ці три фактори вирішили долю КП(б)У і державного апарату: їх почали українізувати, щоб не доводити до ще більшого напруження між Україною і Росією.

Подібна (хоч й не така сама) ситуація в Україні і в Союзі, є й сьогодні. Внутрішнє і міжнародне становище СРСР не є добре. Росія перший раз у своїй модерній історії є загрожена одночасно із Заходу та із Сходу (Китай). В середині незадоволення населення щораз більше зростає, а Україна хоч і не піднімає збройних повстань, щораз сильніше і грізніше вимагає для себе прав. В КПУ, як і в 1920-их роках, виступають одиниці й цілі гурти відважних оборонців українських державних інтересів. Росія (подібно, як в 1923 році) мусить в проглядному часі рішитись: або зустрічати нові небезпеки, які їй загрожують, разом з українцями (а тоді треба їм визнати те, що їм належить) або присмирити Україну терором. Натепер Кремль пробує опанувати становище канчуком: масові арешти, жорстокі присуди, заселювання України російським елементом, виселювання українського населення поза українську територію. Але це тільки початок двобою. Як він відбуватиметься далі залежить не тільки від Росії, але й від України. Якщо на місце одного арештованого виступить десять нових борців за права народу — Москва буде змушена добре подумати, заки рішиться на черговий крок. І навпаки,

якщо теперішні арешти присмирять Україну — Росія ще в кілька разів збільшить силу свого канчука. Отже головне завдання УДР тепер в тому, щоб на терор Москви відповісти щораз більшою силою, щораз більшим тиском, гнівом, опором. Чи хтось з нас думав про те, чому грузини у своїй республіці майже на всіх 100% опанували всі ділянки державного і громадського життя? чому євреї примусили Кремль, щоб дозволив їм емігрувати до Ізраїлю? чому литовський народ, після масових протестів литовських католиків в обороні своєї національної церкви, примусив Москву піти на уступки? А вони ж живуть у таких самих умовах, що й українці, переносять той самий режим, терплять ті самі знущання, мають ті самі труднощі!

2. Піднесення культурного і економічного рівня життя

Скріпленні українського патріотизму, а тим самим і цілям УДР, сприяє й те, що піднісся культурний і господарський рівень життя українського населення. За словами І. Дзюби цей розвиток відбувається так:

«Скрізь і всюди дедалі зростає соціалістична національна свідомість українця. Вона невіддільна від людського самопізнання. Вона і далі пробуджуватиметься і зростатиме під дією могутніх чинників. В міру господарського і суспільного розвитку й прогресу демократизується соціальне життя і на цьому ґрунті підноситься людська гідність і самоусвідомлення. Кристалізуються громадські поняття і почуття, всюди випростовується людина. Зростає освіченість і культурність українського населення, за чим неминуче йде більше чи менше свідоме бажання визначити себе в світі. Поліпшується матеріальне становище українського села, яке тепер дає більше молоді, не прибитої злиднями і не затурканої, а свіжої, сильної і гордої, готової відстоювати своє національне лице. (Подивіться, наприклад, на теперішніх випускників сільських шкіл, що поступають до вузів, і порівняйте їх з тими, які були десять років тому). Все значніша частина міської молоді (є вона і в вузах, і в школах, і на заводах) подається в моральні і духовні шукання, бо відчуває, що її в чомусь обдурили і щось святе від неї приховали... Тисячю різних доріг ця молодь приходить до відчуття України».²¹

3. Криза світового комунізму

В історії світового комунізму було два періоди його найбільшого поширення і тріумфу:

а. після революції в 1917 році, коли Ленін перебрав владу в Росії і коли революційні кличі підняли народні маси деяких країн середньої Європи (Угорщина, Австрія, Німеччина),

²¹ Іван Дзюба, стор. 251.

б. після другої світової війни, коли комунізм опанував ряд країн Європи і велику частину Азії, передусім Китай.

Після смерті Сталіна приходить присмерк комунізму, як суцільного міжнародного руху: в його особі він втратив свого лідера, а в особі Комінтерну, потім Комінформу — свій центр.

Одночасно з тим серед комуністів відбувається драматичний процес націоналізації. Комунізм перестає бути понаднаціональним рухом, а стає національним. Виникнення і окріплення китайського національного комунізму прискіпило цей розвиток і надало йому признак незворотного історичного процесу. Нині є стільки комунізмів, скільки є націй, опанованих ним.

Перехід комунізму із понаднаціонального руху на національний приніс дотепер такі наслідки:

а. комуністичні партії є зацікавлені в першу чергу справами свого власного народу;

б. країни з комуністичним режимом щораз частіше входять між собою в конфлікти і навіть війни в ім'я національних інтересів своїх народів. Приклади: Югославія — Москва, Угорщина — Москва, Китай — Москва, Румунія — Москва, Албанія — Москва та інші.

4. Ідеологічна дезінтеграція світового комунізму

Дезінтеграція комунізму йде не тільки по лінії національних признак, а також по ідеологічній лінії.

Великий прогрес у тому відношенні зробили комуністи Італії, Югославії, Франції і сателітних держав. Революція комуністичних реформістів в Угорщині, Польщі, Чехо-Словаччині, Югославії та інших країнах довели, що комуністи тих партій прагнуть на практиці здійснити свободу слова, сумління, зібрань і, найважливіше, довели, що вони в основу свого руху і своєї нової віри кладуть не соціальну класу, не пролетаріят, а людину. В цьому відношенні комуністичний реформізм збігається з реформізмом, який вийшов на жін історії в капіталістичних державах. Цей самий процес гуманізації комунізму проходить також в СРСР при великому опорі режиму. Досі він найсильніше виявився між українцями, балтійцями і євреями. В Україні цей рух вже дійшов до ЦК КПУ і до верхів господарського, наукового, літературного і мистецького світу.

5. Криза російського більшовизму

Розклад міжнародного комуністичного руху найважче вдарив по російському більшовизмові, який тягнув з нього найбільші користи і вживав його для своїх цілей.

Підвищена температура патріотичних настроїв серед комуністичних партій у всьому світі ускладнила політику Росії в колоніальних країнах, у новопосталих державах Азії та Африки і в сателітних державах т. зв. соціалістичного блоку. Комуністичні партії Польщі, Угорщини, Чехо-Словаччини тощо, стали значною мірою патріотичними партіями своїх народів. Росія вже не може спертися на них, як на відданий їй інструмент політики, а через те база операції Росії в тих державах перенеслась з плечей широких мас, згурто-

ваних в партіях, на плечі нечисленних клік і поліційного апарату. Це звужує засяг і базу російського володіння та робить його проблематичним на випадок поважних міжнародних ускладнень.

Комуністи — українці, кавказці, балтійці, білоруси, тюрки та інші — увійшли у той самий процес, що й комуністи сателітних держав і незалежних народів Європи, Азії, Африки і Латинської Америки. Правда, вони ще залишаються позаду, але не може бути сумніву, що цей процес вже не спиниться на пів дороги. Подібно, як в сателітних країнах — Росія не може й тут спертися на цілі комуністичні партії національних республік СРСР, а тільки на вужче їх тверде ядро.

Російський більшовизм переживає поважну кризу ще й тому, що після смерті Сталіна влада в СРСР перейшла до рук т. зв. колективного керівництва, яке є нічим іншим як диктатурою олігархії.

6. Олігархічна система влади в СРСР

Олігархічна система в СРСР принесла досі такі зміни у внутрішнє життя Союзу:

а. Олігархія заінтересована в тому, щоб влада не дісталася в руки однієї особи, бо це загрожує їй самій знищенням (сталінські чистки).

б. Влада олігархії є завжди м'якша, ніж одноособова диктатура. В її колі творяться кліки, неофіційні фракції і котерії. Постають інтриги і конфлікти між ними, а це доводить до послаблення влади. Кліка, яка є при владі, мусить з'єднувати собі прихильників концесіями і різного роду поступками. В гру входять також ідейно-програмові різниці поглядів на внутрішню і закордонну політику (організація продукції, поліційний апарат, сільсько-господарська політика, місце республік у рамках СРСР тощо). Все це змушує привладну групу рахуватися з опінією суспільства, поодиноких народів СРСР, їх національних і політичних прагнень, а також різних суспільних груп — інтелігенції, студентства, робітників, селян, солдатів тощо. Хто з них сильніше і зручніше натискає на олігархію, хто має більше послідовників, хто краще zorganizований і має більші впливи в партії, армії, адміністрації, економіці — той має більші вигляди на здобуття належних прав.

Олігархічна система влади в центрі автоматично пересувається на нижчі щаблі державної організації. Кліки і котерії творяться не тільки в ЦК КПРС, але і в його підбудовах та відгалуженнях, також у КДБ. Поліція натеper не є вже такою суцільною силою, одним твердим п'ястком, як було давніше. Поліція також «оглядається на задні колеса», враховує настрої населення тощо. Все те створює для опору українських комуністів вигляди на успіх, що, цілком зрозуміло, не прийде відразу, за кілька місяців чи пару років, але буде сумою часткових концесій протягом довшого часу. Ніхто не заперечить, що Україна в 1972 році не була такою самою, як за диктатури Сталіна. Прогрес вже є, а при наявності боротьби він буде ще більший. Залежність і не-суверенність народів мають різні ступені. Залежність УРСР у часі українізації була меншою, ніж залежність у наш час. Клич

«все, або нічого», в такій ситуації, яка є в Україні тепер — погана політична засада, бо досвід нашого та інших народів учить: хто її дотримується, звичайно, не досягне «нічого».

*

Ось такі є українські і поза-українські чинники, що впливають і впливатимуть далі на розвиток і на долю Українського демократичного руху. Враховуючи високий моральний та інтелектуальний рівень діячів УДР, можна сподіватися, що вони доцільно використають їх для добра української визвольної справи.

Досягнення Українського демократичного руху

Як вже було сказано, УДР не має ані своєї назви, ні усистематизованої програми, ні реєстрованого членства, ні керівних органів. Але, не зважаючи на те, він діє за менш більш тими самими засадами і принципами. Між Дзюбою і Морозом можуть бути різниці, а може їх і не бути, але якщо вони й є, то не в засадничих питаннях. Зрештою, і в нормально діючих організаціях існують різниці поглядів між їхніми членами. Вони є, як відомо, навіть у КПРС, хоч яка вона централізована — ідеологічно, політично, структурно.

Коли оцінювати Український демократичний рух на підставі матеріалів, що продістались на Захід, то треба ствердити, що він залучив у свої ряди поважні інтелектуальні сили.

Десятки і сотні судових розправ (в переважачій більшості закритих) виявили незламність, героїчні характери цих людей. Поведінка на суді Мороза, Чорновола, Заливахи, Кандиби, братів Горинів і сотень інших — виховуватимуть їх наступників і залишаться в історії українського народу світлим прикладом, як треба боронити національну справу. Навіть українська молодь на еміграції вчиться на їхніх прикладах і спалахнула новим бажанням служити Україні.

За свідченнями людей, які недавно виїхали з України на Захід (переважно члени національних меншостей України) — цей Рух є популярний серед українців. Українська молодь національно ожила. По всій Україні творяться гуртки прихильників української поезії, культури, історичних пам'яток тощо, а всі вони просякнуті турботою за теперішнє становище українського народу.

За 10—12 років свого існування Український демократичний рух здобув собі колосальний політичний і моральний престиж. Він став основною політичною силою українського народу.

Чужинці, які вийшли з конц-таборів і тепер є на Заході, підтверджують, що українські в'язні викликають пошану в кожного, хто має нагоду спостерігати їхню поведінку.

Не можна не згадати ще однієї характеристичної риси цього руху: Цей рух є всеукраїнський, а його головні теоретики та ідеологи вийшли з Києва, Одеси, Донбасу, Львова та інших міст України.

УДР зацікавив собою інші народи. Вже давно не було стільки статей про Україну в міжнародній пресі, як за останні роки. Про ньо-

го появились також книги на світових мовах. Характерно, що оцінка цього руху є, без винятку, прихильна, а фахівці, які студіюють українську проблему, підкреслюють його гуманність і прогресивність.

Правда, на еміграції ще далі покутує думка, що повноцінну визвольну програму репрезентують тільки еміграційні політичні партії і групи. Такі погляди мають своє коріння в задавленні і віджилім переконанні, що комуністи, будь-якої національності, не можуть бути повноцінними патріотами. Прийшов час, щоб і ми, партія з тверезим поглядом на українську дійсність, зробили переоцінку наших поглядів і в цьому питанні. Прийшла пора, щоб навіть у найбільше реакційних колах українського комунізму і націоналізму зрозуміли, що патріотами були, є та будуть і націоналісти і комуністи.

*

Українські радянці перебрали відповідальність за визвольну боротьбу

Чи не найважливішою подією в українському політичному житті останнього десятиріччя є те, що відповідальність за дальшу визвольну боротьбу українського народу перебрав на себе Український демократичний рух (після розгрому ОУН, УПА, УГВР). Ця подія настільки важлива, що її варто розглянути з історичної перспективи.

Протягом останніх 55 років — починаючи з 1917 року і кінчаючи нашими днями — відповідальність за визвольну боротьбу українського народу несли на зміну два головні табори української політичної думки: табір парламентарної демократії і табір радянський. Пригадаймо головні етапи їхнього чергування:

1. В 1917—1920 рр. українську національну революцію підготували та її очолили в основному три партії з парламентарно-демократичною програмою: а) Українська партія соціалістів-федералістів; б) Українська соціал-демократична робітнича партія; в) Українська партія соціалістів-революціонерів. Їхня діяльність в Україні, а разом з тим і відповідальність, закінчилась у 1920 р. після остаточної перемоги російських більшовиків над УНР.

2. У нових обставинах російсько-більшовицької диктатури на оборону українських державних інтересів виступила краща частина українських радянців. Український народ завдячує їм добу відродження 1920-их і початку 1930-их років. А коли сили, що вирости в добу українізації були знищені сталінським терором, то до голосу в українській політиці УРСР (від початку другої світової війни до 1950-их років) знову прийшли антикомуністичні сили — ОУН, УПА, УГВР.

Коли ж і їх знищили російські большевики, тоді в середині 1950-их років, їм на зміну, прийшов знову підрадянський Український демократичний рух (УДР).

Треба відзначити, що хоч обидва названі табори понесли в боротьбі величезні жертви і виявили подивугідну ідейність, характерність та твердість, і хоч обидва мають перед Україною великі заслуги, то одні одним не визнавали цього. Навіть більше, національні партії трактували всіх українських комуністів того часу як опільників російського імперіялізму, а ті в свою чергу трактували національні партії як агентів міжнародного капіталізму.

Щойно перспектива часу виявила, що одні і другі були українськими патріотами, які прямували до однієї мети, хоча різними шляхами. Нині Шумський, Гринько, Хвильовий, Досвітний, Скрипник і багато інших входять помалу до історії як будівники української державності. Правда, Прушевського, Петлюру, Винниченка, Дорошенка, Шульгіна, Мазепу та інших називають в УРСР зрадниками, але лише тому, що так наказують кремлівські можновладці. Натомість інакше виглядають взаємини між українськими радянцями і націоналістами в наш час; вони мають до себе взаємно респект і пошану. Не-комуністи в Україні і на еміграції захоплюються українськими радянцями — Дзюбою, Чорноволом та ін., а знову ж наші радянці, як лише дозволяють на те обставини, виявляють розуміння та співчуття до діяльності Романа Шухевича, Катрі Зарицької, Михайла Сороки, Володимира Горбоного та інших діячів ОУН. З погляду політичного вироблення нації це безсумніву великий крок вперед, показник, що нація ввійшла у стан зрілості. Бо кожний член нації має найперше бути патріотом своєї нації, а щойно в дальшу чергу патріотом партії чи світоглядової групи.

Чи ОУН може і повинна діяти в УРСР?

Прихід до впливів українського демократичного руху в Україні треба вважати закономірним явищем, а з погляду української історії традиційним. Сувора дійсність тоталітарного режиму в УРСР не створює сприятливих умов для діяльності організацій парламентарно-демократичного типу. На підтвердження цього пригадаймо деякі історичні факти з ближчого і дальшого минулого. Відомим є, що хоч ОУН розгорнула широку та ефективну діяльність в рамках міжвоєнної Польщі, то її найбільшим прагненням було «перейти Збруч» і здобути впливи серед населення УРСР. Такі спроби роблено кілька разів: у 1920-их роках з ініціативи УВО, в 1930-их роках заходами Крайової екзекутиви ОУН на ЗУЗ, в 1936—1938 рр. з еміграції, стараннями ПУН-у, що його тоді очолював полк. Є. Коновалець. Жадна з цих спроб не дала тривалого успіху. А при тому треба усвідомити, що ці заходи були роблені в час, коли ОУН становила політичну поважну силу і спиралась на 6 млн. населення Галичини і Західної Волині. Треба усвідомити також, що тільки в 1940—1941 рр. ОУН понесла більші втрати під час порівняно короткого панування більшовиків на Західній Україні, ніж від поляків на протязі кількох років. Крайова екзекутива ОУН була знищена в січні 1941 р., отже за неповних чотири місяці. Коли б окупація Західної України тривала довше, то ОУН, по всякій правдоподібності, була б знищена так, як знищені були всі антикомуністичні підпільні організації на просторі СРСР. Адже знаємо, яка доля зустрінула Спілку визволення України, Спілку української молоді, підпільні організації кавказських і тюркських народів, а також опозиційні російські групи. Коли в 1941 р. почалась німецько-радянська війна, то на просторі всього СРСР не було жодної діючої підпільної організації, — за винятком ОУН і підпільних організацій балтійських народів.

Натепер ОУН діє лише на еміграції і становить малий уламок тієї сили, якою вона була до війни і під час війни. Чи така ОУН, якою

вона є тепер, могла б поширитись в Україні, під більшовицьким режимом? Дуже сумнівне, адже вона не могла досягнути того навіть у часі свого найбільшого розвитку.

Але це тільки один приклад на те, що можна, а чого не можна робити в державах з тоталітарним режимом. Погляньмо на інші держави того типу, на нацистську Німеччину і фашистську Італію. Відсвіжім у пам'яті події з-перед 30—40 років. До перебрання влади Гітлером у Німеччині, комуністична партія нараховувала коло 7 млн. прихильників і 300 тис. членів. Три роки пізніше вона була повністю знищена. Комуністичного підпілля в нацистській Німеччині взагалі не було. Подібними методами розправився з комуністами в Італії Мусоліні. З якими масштабами терору треба рахуватися в комуністичних державах доводить факт, що за 55 років у Радянському Союзі знищено 30 млн. людей (не враховуючи воєнних втрат). Цього досить, щоб виказати, що в умовах більшовицького режиму ОУН і всяка інша антикомуністична організація не має жадних витягів на успішну діяльність. Це зрозуміли і народи центральної Європи. У жадній із т. зв. сателітних держав не постали підпільні антикомуністичні організації. Боротьбу за національні права взяли на себе націонал-комуністи.

Треба ще конче додати, що автори підпільних писань в Україні підкреслюють, що націоналістична організація була б для КДБ дуже вигідною. При її допомозі легше було б поборювати УДР. КДБ сполучило б її з УДР, представляючи його як реакційну, антирежимну організацію «буржуазних націоналістів», що виконує завдання різних чужих розвідок.

Послухаймо, що про ці справи писав Іван Дзюба. Він вказав у кількох місцях своєї книги на те, що КДБ наполегливо старається створити націоналістичну організацію в Україні, щоб нею скомпромітувати Український демократичний рух. Бо цей рух дуже незручно поборювати, як довго він виходить з позицій марксизму-ленінізму. Натомість було б дуже легко розправитись із ним, коли б він перейшов на програмові позиції ОУН. Дзюба писав: «Дуже насторожує те, що й до арештів (у 1965 р. — Р. І.) і після них з деяких офіційних вуст можна було почути продиктовані злобою слова й натяки, про нібито існуюче на Україні націоналістичне підпілля та інші несерйозні страховини, кимось навіщось все ж таки вигадані».²² А в іншому місці: «Уже тоді були проведені перші арешти, правда, короткочасові, і тоді ж настирливо нашіптувалося людям в цивільному версію про „американські долляри“, як таємничого надхненника тих зборищ»²³ (Мова йде про дискусію в Києві 27 квітня 1965 р. про стан української культури в УРСР — Р. І.).

Іван Дзюба, на жаль, помилявся, коли думав, що тільки з уст КДБ «можна було почути продиктовані злобою слова і натяки, про нібито існуюче на Україні націоналістичне підпілля...» Не тільки натяки, але й цілі брошури на цю тему можна прочитати на еміграції!

²² Іван Дзюба, стор. 253.

²³ Там же, стор. 128.

ОУНз і УДР

Наша організація вже від довшого часу передбачала виникнення в Україні політичного руху в змінений післявоєнний дійсності, коли зліквідовано діяльність ОУН. Ми уважливо студіювали становище в Україні і робили висновки, що новий рух опору матиме зовсім інший характер ніж ОУН. За такі передбачування нас називали «советофілами» і «реалітетниками». Проте наші передбачування здійснилися. Новий політичний рух опору в Україні постав і про нього можна сказати таке:

1. Український демократичний рух не є націоналістичним рухом. Його речники не націоналісти, а марксист.

2. Ідеологія і програма УДР — не наша. Їхня марксистсько-радянська, наша парламентарно-демократична, що постала на базі українського народовецького руху в 19 і 20 століттях.

3. ОУНз не має ні філій чи якихось відділень в Україні і не робить заходів, щоб їх там створити. Якщо ОУН, нашого демократичного типу, відродиться в Україні «сама із себе», то нею напевно керуватимуть ті люди, що її відновлять. Оперативне кермування будь-якою організацією із закордону в умовах тоталітарного режиму в Україні, напевно принесло б тільки шкоду.

4. Хоча УДР не відповідає ідеологічно і програмово ОУНз, то йому треба сприяти, поскільки він веде боротьбу за національні права українського народу.

Досвід наших попередників

Хоча сприяння не-комуністичної партії (ОУНз) радянському рухові в Україні не є новим явищем в українській політиці, то йому треба присвятити децю уваги з огляду на нашу дійсність за кордоном. Повернімся в недавнє минуле і пригляньмося, як розвивали політичну діяльність ті, що вийшли на еміграцію після наших визвольних змагань. Припадаємо тільки те, що стосується нашої теми, отже політику нашої міжвоєнної еміграції в відношенні до УРСР.

У 1920-их роках, після упадку УНР, українська політична думка на еміграції ділилась на три течії: праву, ліву і центральну. Правий напрямок репрезентував в той час уряд УНР в екзилі до якої входили партії соціалістів-федералістів і соціалістів-самостійників. Ці партії відкидали все, що діялось в Україні в легальних формах, а розраховували на підпільні рухи, і особливо на інтервенцію зовнішніх сил. Процесу українізації вони не доцінювали; для них це був лише маневр російських імперіалістів, або опортунізм і пристосуванство українських кіл.

До лівої течії треба зарахувати партії, групи й особи, які перебрали марксистсько-ленінську програму і намагалися здійснювати її також на еміграції. Речником цієї течії був Володимир Винниченко, організатор і голова Української комуністичної партії за кордоном, що вважала себе філією УКП в Україні.

Інакшу поставу до тодішньої ситуації в Україні зайняла третя, центральна течія, яку в тому часі творили відлами партій соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, саме ті, що були в опозиції до

уряду УНР в екзилі. Вони з одного боку не відрікались своєї програми (як це зробив Винниченко), а з другого не заперечували потреби визнавати багато позитивного, що тоді діялося в Україні і по можливості допомагати цьому процесові. Їхнє становище можна коротко з'ясувати так: не змінємо своєї програми, але підтримуємо «українізацію» в УРСР; не повертаємось в Україну, бо там не має політичних умов для розгорнення нашої праці. Допомогати Україні можна на чужині розбудовою культурних та інших установ, вихованням кадрів фахової і національно свідомої інтелігенції. Заходами осіб з такою настановою постали в Празі Український вільний університет, Український педагогічний і соціологічний інститут, а в Подебрадах Українська господарська академія. І справді, завдяки цим заходам вийшли сотки, а навіть тисячі кваліфікованих інтелігентів, які включилися в розбудову життя в Галичині і на Волині, появилися сотки наукових праць та інших важливих публікацій, журналів тощо.

Тим часом група, що мала тільки негативну настанову до всіх легальних процесів в Україні, не залишила по собі жадного тривалого сліду. Орієнтація на чужу інтервенцію виявилася зовсім помилковою. Співпраця уряду УНР в екзилі з польським урядом мала принижуючий характер. Повний негативізм до процесів в УРСР створив психологічну стіну між українським народом на батьківщині і політичною еміграцією на чужині.

Не виправдала себе також ліва течія. Вона не відотрала в українським політикумі помітної ролі і практично зникла.

«Фальшиві прапори і гасла націонал-комунізму, колективістичної, антихристиянської марксо-ленінської доктрини — не можуть бути прапорами визвольної боротьби поневолених народів та їх національними ідеалами».

«Тому IV Великий Збір ОУН перестерігає звесь український народ і цілий світ перед фальшивими ідеями націонал-комунізму і рішуче відкидає їх як концепцію національного й соціального визволення України».

Український Демократичний Рух і політика еміграції

Вплив ідей Українського демократичного руху на політичне життя української еміграції був і є такий великий, що постає потреба (в доповненні до попереднього сказаного в цій доповіді) бодай схематично торкнутися тих питань, які (дякуючи тим ідеям) підпали більший або менший переоцінці вартостей. Враховуючи теперішній стан політичної думки в Україні (так, як вона виявилася в писаннях діячів УДР), можна із значною дозою певности твердити, що еміграція помилялася (і ще й тепер не виправила своїх помилок), коли думала, що:

1. — в Україні від 1955 року аж до наших днів діяла і діє ОУН, як головний організатор української визвольної боротьби і як головний виразник її політичної думки;
2. — боротьбу в Україні можна організувати тільки в підпіллі, на базі туго організованої і широко розгалуженої революційної організації;

3. — проводи еміграційних партій і їх центри можуть виступати в ролі головних штабів, керівних осередків, або політичних проводів визвольної боротьби всього українського народу;

4. — націоналіст не може стати до співпраці з марксистом-ленінцем навіть тоді, коли він є патріотом й бореться за визволення свого народу;

5. — КПУ, Комсомол, Верховна Рада УРСР, уряд УРСР, Академія Наук, державна адміністрація тощо, в особі її вищих представників, — це організації і установи заповнені тільки прихвостнями Росії, і що вони є безвольним інструментом в її руках;

6. — в Україні не розвивається національно-політична думка (крім в підпіллі), а весь духовний процес у легальному житті не виходить поза літературу і мову;

7. — українська визвольна боротьба може спиратися тільки на ідеологію анти-комуністичного націоналізму. Тим часом на прикладі соток і тисяч осіб виявилось, що обороняти українські державні інтереси можна також з позицій марксизму-ленінізму, що Україна в цьому відношенні лише наслідує народи т. зв. «соціалістичного блоку», особливо ж російський народ, який вже з 1917 року достосував марксизм-ленінізм до потреб свого націоналізму;

8. — марксизм-ленінізм може виступати лише під видом тоталітарної ідеології. А позацензурні писання в Україні, Росії, Литві, Латвії, Естонії, а також у Польщі, Чехо-Словаччині, Угорщині тощо, довели, що гуманну демократію можна виводити також з позицій марксизму-ленінізму;

9. — еміграція помилялася, коли не робила заходів, щоби впливати на політичну настанову українських «прогресистів» у США і в Канаді в напрямі звільнення її від російських впливів, не зважаючи на правильну та доцільну засаду, що поширювання ідеології марксизму-ленінізму серед українців на чужині — є шкідливим.

Отже розбіжність поглядів між провідною верствою в Україні і політичними партіями на еміграції є таки серйозною. І тому не сміємо задовільнитися тільки самим ствердженням її наявності, а треба подумати над тим, чому ми і вони думаємо відмінними категоріями, чому дійшло до згаданих вгорі помилок. А втім питання духовних зв'язків між емігрантами і їх народом тривожить не тільки нашу генерацію. Воно глибоко турбувало і наших попередників, тих, що вийшли на еміграцію в 1920-их роках. Вони, побоюючись того, щоб не робити помилок і щоб не звести своєї діяльності до аматорщини — шукали виходу в науці, в наукових дослідках становища українського народу під російським пануванням. Для цього вони створили ряд наукових осередків (дякуючи фінансовій підтримці урядів тих держав, де поселилася українська еміграція), які залишили по собі глибокий слід у різних ділянках національного життя. Пригадаймо, що у Відні (1919 р.), а потім у Празі (1924) був створений Український соціологічний інститут з переважачими впливами українських соціал-революціонерів, у Берліні (1926) Український науковий інститут, опанований діячами гетьманського руху, у Варшаві (1933) Український науковий інститут, створений стараннями уряду УНР в екзилі. В названих інститутах працювали переважно українські політики, які, ставши професорами і дослідниками,

настільки поринули в наукову роботу, що їм не вистачало часу на практичну політику. І так українська наука скористалась українськими політиками, а не, як гадалось українська політика науковими робітниками.

Інша доля стрінула наших політичних діячів після другої світової війни. Вони вибрали інший шлях і не ті методи праці, якими поспігувались їх попередники. Вони кинулись в другу екстремність: зайнялись політичною технікою і забули, що без наукової бази вона не зможе довести їх до цілі. Причини до цього були різні: поперше інший був психологічний склад людей, які діяли в нашій політиці під час революції 1917 і пізніших років і тих, які політично діють на еміграції після 1945 року. Подруге, після другої світової війни уряди західної Європи і Америки не були такі щедрі на фінансову допомогу, як це було 40 років тому. Отже, хоча з різних причин, проблема наукової бази для практичної української політики за першої і за нашої еміграції — не була розв'язана. Чи вдасться щось зробити в цій справі в 1970-их роках? Якщо ми ще здібні думати про це і не втратили ще енергії до більших політичних плянів, то нам треба покликати до життя —

Український Політичний Інститут,

без ангажування в ньому політиків і без навантажування його науково-дослідницькою роботою.

Чому не треба робити політичних практиків науковими робітниками — вже було сказано вище. Тут потрібно ще вяснити чому УПІ не повинен би зайнятися стислою науково-дослідницькою працею. Головна причина в тому, що в країнах західної демократії є вже багато установ, які займаються науковим дослідженням Радянського Союзу і Радянської України. Це є завдання, яке поставили перед собою десятки університетів і спеціальних інститутів. Вони вже видали дуже багато книг на цю тему. Також серед українців є добрі фахівці в ділянці радянознавства. Отже створювати ще один центр для теоретичного досліджування України і СРСР було б недоцільно. Зате існує потреба в чому іншому: треба зібрати теоретичні дослідження і застосувати їх до практичної політики. І якраз цим мав би зайнятись пропонований тут Політичний інститут. Теорія без практики є мертва, а вивчення становища в Україні без застосування зібраних матеріалів у дії — не може мати впливу на життя.

Інститут мав би систематизувати факти, події, оцінки і перетворювати їх в план політичної дії на далеку мету. В цей спосіб були б створені передумови для перспективно запланованої української політичної діяльності. Інститут, відповідно вивінований та організований, плекав би контакти з пресою, з міжнародними організаціями, послами, сенаторами, амбасадорами, і видавав би серйозно інформативний бюлетень.

Інститут інформував би наших політиків про найновіші здобутки радянознавчої науки, подавав би їм факти, цифри, статистику. Але не тільки про становище в Україні, але також про політичні тенденції на Заході, соціологічні та економічні течії, політичні погляди урядів провідних держав тощо.

Така установа потрібна українській політиці сьогодні більше, як колинебудь давніше. Відомо, що світ входить глибоко в добу коекзистенції між великими потугами Заходу і Сходу. Обидві сторони відмовляться від конвенційних війн і від перегонів в атомовому зброєнні, а потихо готують іншу зброю: зброю ідей, що буде вестися з антен телевізійних і радієвих станцій (незадовго техніка уможливить засилання телевізійних образів в хату кожного мешканця ворожої держави) та за допомогою десятків інших засобів. Захід сподівається, що йому вдасться такою зброєю довершити того, чого не можна за нинішніх обставин зробити конвенційною війною: підірвати зсередини більшовицький режим, кинути проти нього незадоволені маси і замінити його демократичною системою. Те саме плянує і Схід. І збирає до того всі свої сили. Про це багато разів відкрито говорили представники обидвох блоків. У цій боротьбі, без сумніву, хтось залишиться переможцем.

Від нас, українських політиків, ця доба коекзистенційної війни вимагатиме максимум напруження і максимум приготування. До неї мусять прийти приготувані і здібніші люди, як до класичної війни фізичними засобами. В ній вирішне місце займуть інтелекти, а не емоції. Переможе той, хто розумніший, а не той хто більшій герой. Той хто має більше знання, а не той хто має сильніші м'язи.

В коекзистенційній війні не можна здобути перемоги в одній битві, а треба підготовляти її (перемогу) довгі роки. В політиці нашого часу, ще менше, як в політиці «вчора», не можна казати «все або нічого», бо перемога (кожна перемога!) складається з часткових успіхів розтягнених на довгі роки. І тому в наш час нема іншого шляху до волі, як той, який показали українському народові діячі Українського демократичного руху. Через мову, культуру, економіку, власну адміністрацію до повної самостійності! Це не означає, що в СРСР неможлива революція в класичному змислі, а тільки те, що її вигляди на успіх набагато менші, ніж раніше. Народ, при нинішніх обставинах, скорше прийме еволюцію, як революцію, скорше прийме програму УДР, як класичної ОУН!

З усього видно, що українська політика 1970-их років не може обійтися без Політичного Інституту, без плянующого, систематизуючого центру! Його треба організувати так, щоб вже самий внутрішній розділ роботи був скерований на допомогу УДР. У ньому повинні бути такі відділи:

1. українзації шкільництва в УРСР (збирання даних про школи, їх програми навчання, про студентів і їх національну свідомість та політичну виробленість) з метою використання матеріалів і даних для потреб преси, радія, телевізії, урядів, парламентаристів, діячів культури, науки тощо;
2. впровадження української мови в державному і громадському апаратах УРСР;
3. здійснення дипломатичних і консульських зв'язків УРСР з чужоземними державами;
4. створення, передбаченої конституціями, УРСР і СРСР, окремої української армії;
5. припинення виселювання українців із УРСР і заселювання української території росіянами;

6. справедливого судівництва в УРСР;
7. громадських свобод;
8. звільнення політв'язнів і матеріальної та духової допомоги для них.

Висуваючи таку програму не забуваймо, що в українську політику входить уже та генерація, яка вважає США, Канаду чи інші країни за свої батьківщини. Молодша генерація вестиме політичну діяльність в допомогу Україні з позиції американців, канадійців та інших українського походження. Вони будуть її вести через свої уряди парламенти, з допомогою своїх сенаторів, губернаторів, журналістів, так як це роблять жиди, ірландці та інші. В такому стилі буде вестися також допомога для здійснення програми УДР. І тим ширші є її перспективи.

*

Український політичний інститут найдоцільніше організувати на зразок Гарвардського центру українських студій, тобто в формі кількामільйонної фундації, з відсотків якої оплачувались би фахові робітники Інституту. На його чолі стояла б Кураторія складена з представників політичних партій, церков, науки і культури. Кожна партія отримувала б однакову допомогу від Інституту для здійснювання її програми-максимум (спільно працювали б тільки для допомоги УДР, поза тим мали б вільну руку).

Я свідомий того, що пропозиції висунені в цій доповіді є трудні до здійснення. Але все легке, аматорське, обраховане тільки на зовнішній ефект, усе що не входить у суть проблеми — не варте ні труду, ні часу. Але ж визволення українського народу — це і є найважче завдання. І на це немає легкої рецепти.

ЧИЯ ПРОВОКАЦІЯ ГІРША: БІЛЬШОВИЦЬКА ЧИ НАША УКРАЇНСЬКА?

Тижневик «Новий Шлях» («НШ» — Вінніпег, 16 вересня 1972) помістив редакційну статтю свого мюнхенського кореспондента (зазначено: [—], під статтею) про загрозу дії нібито якоїсь москвофільської і просовєтської групи в нашому суспільстві. Провокатор «риска» зарахував до цієї групи В. Кубійовича і Б. Кордюка та А. Фіголя, як організаторів Конгресу української вільної політичної думки. Редакція «НШ» помістила вправді «Відкритий лист» В. Кубійовича і «Спростування» Б. Кордюка і А. Фіголя, вислане адвокатською канцелярією, але сама не відкликала очорнення, і не вибачилася за вчинений наклеп. Також середовище ОУН(м), якого речником є «НШ», не вважало за потрібне відмежуватися від явної провокації, навіть не зважаючи на те, що саме воно страждає від всіляких більшовицьких і наших українських провокацій і наклепів на голову ПУН-у О. Штуля-Ждановича. Ясно, що статтю в «НШ» поміщено на те, щоб дискредитувати ініціаторів і організаторів КУВПД. Наводимо голоси преси, що достатньо характеризують цю безвідповідальну затію.

*

БОГДАН КОРДЮК:

ПРОВОКАЦІЯ

Якийсь шмаровіз написав наклепницьку статтю ще й під дуже претенсійним наголовком «Мовчати не сміємо!» («Новий шлях» ч. 38, 16 вересня 1972). Є всілякі нікчемні графомани, яким справляє насолоду роблення інтриг, очорнювання, штовхання людей у моральне батно, в якому самі перебувають. Ці графомани-наклепники, звичайно, не мають сміливості підписатись, виступають анонімно, а ще й покликаються на якихось інформантів. Самі ж дискретно поширюють, що автором статті був хтось інший, згідно із засадою «лови злодія».

Кожний може писати все до чого він здібний. Немає потреби дивуватись цьому. Але треба дивуватись редакції, яка безвідповідально, бо неперевірено, поміщує таку писанину. Адже редакція має дбати про те, щоб її газета не стала сміяркою і каналом стічних вод. Якщо редакція поміщує статтю без підпису, то це означає, що вона погоджується з її змістом і формою. Дотепер ми мали краще уявлення про редакцію газети «Новий шлях».

Деякі газети, напр., католицька «Америка», поспішилися передрукувати цю наклепницьку статтю без жадних коментарів не завдавши собі труда перевірити її зміст. Це достатньо кваліфікує її редакцію. Визвольно-фронтівський «Гомін України» (Торонто, 30 вересня 1972) переповів «істотні місця статті» і додав від себе поучення, що «всякі спроби поширювати на еміграції просоветські і проросійські погляди треба кваліфікувати як ворожу дію, рівнозначну зі зрадою». Із свого боку не будемо кваліфікувати поступування «Гомону України». Навіть не дивуємося, бо знаємо, якими методами послутовується група, що видає цю газету.

Напередодні з'їзду українських журналістів в Америці Олекса Яворський написав статтю «За збільшення моральної відповідальності нашої преси» («Наша мета» Торонто, 16. 9. 1972), в якій цитує Івана Кедрина — «щораз частіше буває, що на адресу окремих промадян і установ падають образливі чи не справедливі для них закиди без попереднього перевірчення сплітки, а покриттям відмовлявано спростування».

Замітка ця — пише Яворський — зовсім правдива та на часі, бо в нашій, часто виключно партійній пресі появляється аж забагато злобних і неправдивих інсинуацій, які єдино мають на меті — оклеветати і понизити в промадській opinio авторитет немилого собі громадського діяча чи середовища.

І далі: — Українська преса в вільному світі є хоронена законами даних держав про свободу преси, але журналістична етика таки вимагає охорони честі людини чи організації без огляду на їх політичну чи релігійну приналежність. Чейже живемо в вільному світі, а не в Советському Союзі, в якому для «добра партії» вільно безкарно брехати.

Дуже правильне ствердження, але треба сумніватись чи наші редактори зроблять з нього висновки.

*

Проф. В. Кубійович, якого в наклепницькій статті не названо по-іменню, але описано, прислав до нашої редакції «Відкритий лист до редакції „Новий шлях” у Вінніпезі», який друкуємо.

МОВЧАТИ НЕ СМІЄМО!

Під таким наголовком помістив тижневик «Новий Шлях» (Н.Ш.), ч. 38, Вінніпег, субота 16 вересня 1972, алярмуючу статтю, не підписану — отже редакційну, про загрозу —

«...намагань купки наших москвофілів, тепер децю перемальованих на модерно, створити організовану промосквофільську групу серед нашої еміграції і при її помочі поширювати просоветську пропаганду...» (Н.Ш.).

Мова йде про нібито якусь «політичну нараду» (Н. Ш.), яка мала відбутися 10 серпня ц. р. в Мюнхені, в якій і я — названий анонімно як «один з відомих українських науковців, який теж із зовсім незрозумілих причин» (Н.Ш.) — мав брати участь. Ця нарада —

«...до глибини стурбувала цілу нашу громадськість, викликала гарячі і схвильовані коментарі та застала всіх поінформованих глибоко задуматися над поступками деяких людей і середовищ...» (Н. Ш.).

Одним із організаторів цієї «авантюри» (Н.Ш.) мав бути д-р Атанас Фіголь, «голова конгресу політичної думки» (Н.Ш.). Стаття б'є на сполох і перестерігає українське громадянство перед грядучою небезпекою.

Читаючи те все, просто не хочеться вірити, що така провокація могла появитися на сторінках газети, що є виразником одного політичного і громадського середовища у Канаді. Залишаючи на боці розгляд мотивів, якими руководилася редакція «Н. Ш.» вміщуючи ці неправдиві інформації, хочу піти за закликом «мовчати не сміємо!» — хоча мене в статті не названо — подаю до загального відома наступні факти:

Під час мого перебування на викладах УВУ в перших днях серпня ц. р. до мене потелефонував д-р А. Білінський, що в переїзді через Мюнхен є д-р Тома Лапичак. Він хотів би зустрітися з деякими особами, теж і зі мною. Але його побут часово дуже обмежений і тому він просить, щоб я прийшов на спільну зустріч у редакції «Українського самостійника», в четвер о год. третій по полудні. Д-р Лапичак мій добрий знайомий ще з університетських часів у Кракові і я погодився.

У четвер, 10 серпня по полудні, я стрів д-ра Фіголя в приміщеннях УВУ і запитав його, чи теж і він йде на зустріч з д-ром Лапичаком. Відповідь була, що він не вибирався, але радо послужить мені своїм авто, тим більше, що ми мали ще до полагодження деякі справи в місті. Ми вибралися в трійку (була ще одна особа), полагодили наші справи і щойно біля години п'ятої ми оба зайшли до редакції «Українського самостійника». Застали там кілька осіб у товариській розмові при каві. Розмова йшла на особисті, культурні і політичні теми. Ніякої доповіді д-ра Лапичака і найменшого натяку на характер нашої зустрічі як «політичної наради» (Н. Ш.) я не почув.

На підставі цих фактів стверджую:

1. У ніякій «політичній нараді» 10 серпня 1972 «на Стахусі» (Н. Ш.) в Мюнхені я, а також д-р А. Фіголь, не брали участі. Це була звичайна в культурному світі зустріч знайомих осіб. Треба дивуватися, що знаходяться у нас особи чи середовища, які приватні зустрічі людей стараються публічно дискредитувати, виставляючи їх як «політичні наради» (Н.Ш.) і розправляються з політично немилими їм особами тенденційними і неправдивими вигадками.

2. Д-р Атанас Фіголь не був співорганізатором цієї зустрічі (як твердить «Н.Ш.») і не йому «удалося притягнути» (Н.Ш.) мене. Навпаки, я притягнув його.

3. Заміти, що їх редакція «Н.Ш.» підносить проти заторкнутих осіб є неправдиві. Вони приносять не тільки цим особам шкоду очорнення, але найголовніше: таке легковажне і неперевірене вміщування того рода інформацій не менше ніж — «кагебівські начальнікі... розбиває нашу громадськість зі сходи-

ни» (Н.Ш.), — бо воно нищить взаємодовір'я і взаємопошану між нами, тобто базу всякої громадської співпраці.

Хочу вірити, що редакція «Нового Шляху» у Вінніпезі впала жертвою неправдивої інформації, схоже назвати її автора чи авторів, і так направить — хоч якоюсь мірою — цю велику шкоду, що її цілій українській спільноті нанесла названа стаття.

Справді: мовчати не сміємо!

Сарсель, дня 29 вересня 1972.

Володимир Кубійович

Д-р Т. Лалічак помістив у газеті «Українське життя» (Чикаго, 24. 9. 1972) наступну заяву:

У зв'язку зі статтею «Мовчати не сміємо», опублікованою в газеті «Новий Шлях» (ч. 38, з 16 вересня 1972) вважаю за потрібне подати до відома наступне:

1. Побут мій у Мюнхені 10 серпня ц. р. був у пляні моїх літніх вакацій, оплачуваних моїми власними засобами і запланованих для моїх особистих потреб, у програмі відвідин Іспанії, Франції, Швейцарії, Німеччини, Австрії та Італії.

2. Зустріч моя в редакції «Сучасності» та «Українського самостійника» з деякими нашими діячами була приватно-куртуазійна і не мала на меті ніякого творення політичної партії.

3. На цій зустрічі не мав я ніякої доповіді, ані викладу. Темою розмов були поточні особисті, громадські і культурні проблеми, в яких кожний з співрозмовців забирав слово на стільки, на скільки на це дозволяв товарисько-куртуазійний конвенанс.

4. Інформації «Нового Шляху» про те, що д-р Кордюк і д-р Фіголь «скликували людей» на цю зустріч є повністю неправдивими і видуманими на те, щоби пекти тим свою партійну печеню.

5. Поміщення такої інформації з погромницьким навісвітленням та поданням здуманих і перекручених моментів розмови (напр. про Братуня і Маланчука) вважаю наявною провокацією і трактую цей прояв як негідний журналістичної етики.

Д-р Т. Лалічак

Б. Кордюк і А. Фіголь звернулись до адвоката, який в їх імени написав лист до видавців газети «Новий шлях» і залучив —

СПРОСТУВАННЯ

до статті «Мовчати не сміємо!» в газеті «Новий шлях», ч. 38, 16 вересня 1972.

Невірним є, що 10 серпня цього року в приміщеннях місячників «Сучасність» і «Український самостійник» у Мюнхені відбулася «політична нарада».

Вірним є, що на просьбу гостя з Чикаго, д-ра Лалічака, деякі названі ним особи прийшли на товариську зустріч.

Невірним є, що д-р Т. Липичак був доповідачем на цьому зібранні.

Вірним є, що гості невимушено розмовляли між собою.

Не відповідає правді і є наклепницьким твердженням неназваних «інформантів» автора тої статті, «що відбула нарада є одним з намагань купки наших москвофілів, тепер дещо перемальованих на модерно, створити промосквофільську групу серед нашої еміграції, і при її допомозі поширювати просовєтську пропаганду...».

Правдою є, що д-р Кордюк і д-р Фіголь, а також запрошені д-ром Липичаком панове, є наставлені виразно протисовєтсько.

Не треба виключати, що редакція «Нового шляху» стала жертвою фальшивої інформації. В такому випадку залучене «Спростування» може послужити редакції «Нового шляху» для написання редакційної статті, в якій буде висловлений жаль за поміщення наклепів і в стосовній формі вибачення за вчинену кривду. Було б побажанням, щоб редакція спонукала також інші газети, які безкритично передрукували наклепницьку статтю, передрукувати виправдовувальну статтю.

Коли ж редакція не схоче сама спростувати наклепницької статті, згідно з пресовим законом, вона має помістити «спростування». Якщо цього не буде, то доведеться зробити відповідні карні і цивільні судові заходи.

(«Український самостійник» — Мюнхен, ч. 182, жовтень 1972)

ВІД РЕДАКЦІЇ «УКРАЇНСЬКИХ ВІСТЕЙ»

Містимо відкритого листа проф. д-ра В. Кубійовича з приводу однієї, як він правильно висловився — «провокації», що надрукована в газеті «Новий шлях» у Вінніпезі без підпису, отже — як редакційний матеріал. Цього листа його автор надіслав також до редакції «Нового шляху». Зі свого боку додаємо кілька зауваг від себе та від речників середовища УРДП, що з цього приводу подали до редакції відповідні інформації та вислови думок.

1. Поява статті «Не сміємо мовчати» в вінніпезькому тижневику середовища ОУНм — це політично-промадський скандал. Ще недавно читали ми остереження Проводу ОУНм (ПУН-у) перед підступними совєтськими провокаціями, що їх жертвою, між іншим, став сам Провідник ОУНм п. О. Штуль-Жданович. І ось саме те середовище, що робило таке остереження, пускається на нечувану провокацію, очорнюючи безпідставно, тенденційно і свідомо осіб і середовища, правдиве політичне наставлення яких редакції «НШ» дуже добре відоме.

2. При цьому виразно «вилазить шило з мішка», що авторам і покровителям цієї провокації йшлося лише про те, щоб ударити перерудсім по ідеї Конгресу Української Вільної Політичної Думки, а для цієї мети здискредитувати його теперішніх організаторів будь-якими засобами.

3. Цілком ясно видно також намагання порізнити (бодай в опінії непоінформованої частини громадянства) політичні середовища, що стали ініціаторами КУВПД: УРДП — УНДО — ОУНЗ. Це виразно нагадує розбивацьку «техніку» горезвісних керівників сьогоднішньої УНРади, що її вони довели до останньої межі занепаду саме такими методами провокацій.

До всього цього мусимо ще додати фактичну довідку, що спростовує вигадані в «НП» твердження про «відмову» керівних осіб УРДП взяти участь у вигаданій провокаторами «політичній нараді». Як нам докладно відомо, повідомлений про приватну товариську зустріч з д-ром Т. Лапичаком, В. Гришко не зміг скористатися з цієї нагоди через перешкодженість професійними обов'язками; а Ф. Гаєнко саме в той день перебував у справах видавництва «УВ» в Новому Ульмі. Обидва вони заявили, що були б дуже раді зустрітися з д-ром Т. Лапичаком, бо знають його як активного та заслуженого громадсько-політичного діяча й журналіста, в якого є чому повчитися і редакторам «НП».

(«Українські вісті» — Новий Ульм, 15—22 жовтня 1972)

РОМАН БОРКОВСЬКИЙ:

ПРОГРАМА ОУН

Стараючись дати характеристику програми ОУН, шкодую, що рамки цієї доповіді не дозволяють мені зробити порівняння програми ОУН із іншими програмами наших політичних організацій на чужині. Вважаю, що таке порівняння є потрібне, бо дає підстави для визначення характеру і позицій наших політичних груп. Оскільки це останнє становить одне із завдань КУВПД, то хочу відмітити, що в дальшому розгортанні завдань КУВПД знайдеться місце на того рода аналогічні доповіді. Програму, що нею тут займатись, прийнято на V делегатській конференції ОУН у листопаді 1972 р.

На вступі зупинюся над деякими загальними проблемами, що пов'язані з політичними програмами. Насамперед йдеться про потребу, місце і функцію програми в житті політичних угруповань. Вважаю за вказане почати від цього з уваги на те, що в нашій суспільності існують поодинокі особи та цілі угруповання, які заперечують потребу програмовості еміграційних політичних формацій. Деякі з них заперечують взагалі потребу існування на еміграції політичних партій. Але це окрема тема. Якщо мова про програми, то їхні противники послугуються такими аргументами:

1. Програми еміграційним партіям не потрібні, бо вони не мають змоги їх реалізувати. Програми потрібні партіям, які у власній державі змагаються за владу: програми мають з'єднувати для партій членів та притягати виборців.

2. Опрацьовування таких програм є зайвою витратою енергії. На еміграції ці програми нікому непотрібні.

3. Концентрація уваги на програмі веде до відірвання від дійсності, від тих конкретних завдань, що їх мають виконати іміграція як цілість і як поодинокі її прошарки.

Всі ці аргументи мають спільну вихідну базу, — факт відірвання еміграції від політичного процесу на батьківщині. В умовах відірвання всеке програмування набирає, мовляв, рис теоретичних спекуляцій з тенденцією в напрямку догматизму.

На нашу думку ці аргументи нестійкі, а погляди помилкові. Якщо ж стати на становищі, що політичні організації на еміграції потрібні, то мусимо визнати також потребу політичної програми. Бо ж кожна політична організація складається з трьох головних елементів — членських кадрів, програми й акції. Тільки через гармонійне поєднання цих трьох елементів можна розраховувати на успіх.

Таким є і наш підхід до програми. Вважаємо, що кожна програма політичної організації має три основні функції:

1. становить об'єднуючий чинник для членства;
2. служить дороговказом для акції;
3. є зброєю в політичній боротьбі.

Остання функція є особливо важливою для політичних організацій поневоленого народу; часто це єдина зброя в ідеологічній боротьбі з ворогом. Вихідною базою для успішної пропагандивної акції — в середині і на зовні — є звичайно атрактивні програмові позиції.

Ми також рішуче відкидаємо тезу про нібито обов'язкову відірваність політичної програми від життя та нахил до догматизму. Погоджуємося, що така небезпека існує, але вже усвідомлення цієї небезпеки дозволяє успішно боротися з нею.

Кожна програма мусить базуватися на теоретичнім вирішенні певних суспільних і політичних проблем, але одночасно вона становить вихідний пункт для дальшого досліджу та опрацювання тих же проблем. Тому, хоч з одного боку, програма є твердим ґрунтом для даної політичної групи, то з другого боку, жадна програма не є чимсь завершеним. Програма мусить постійно витримувати перевірку життя, тоді вона жива і життєздатна. Реальне життя — найважливіший коректор кожної програми. Справа, одначе, в тому чи дана організація прислуховується до цієї коректури і робить належні висновки.

З того погляду кожна програма міститься між двома полюсами; з одного боку висловлює прагнення, або волю, з другого — здійснення цих прагнень.

У кожній організації, як і в кожному суспільстві триває стан постійного напруження між цими полюсами. Причини цього напруження є подвійні: поперше, — це не є величини визначені раз на завжди; подруге, прагнення впливають з почувань, а в їх здійсненні важить передусім раціональний елемент. Проте обидві сили, не зважаючи на напруження між ними, змагають до балансу. Цей баланс можна визначити так: прагнення (емоції) важаться здійсненністю (розумом). Практична реалізація цього балансу натрапляє нероз на великі труднощі, змагання між романтизмом і реалізмом. Важливе, що в цьому змаганні не може бути тривалої розв'язки, бо кожна конкретна ситуація вимагає нового ставлення проблеми і нового рішення.

Хоча немає готової формули на вирішення цієї вічної проблеми, то досвід історії дає деякі вказівки. Для ілюстрації покористуюся відомими постаттями Дон Кіхота і Санчо Панси. В нашій публіцистиці часто користувалися цими постаттями — символами романтичного ідеалізму і опортуністичного реалізму. Але переочувано при тому важливий момент, що Дон Кіхота і Санчо Панса діяли як партнери, вони себе взаємно доповняли. Здоровий розум і опортуністична настанова Санчо Панси корегували і темперували ідеалістичну одержимість і фанатизм Дон Кіхота.

З цього, одначе, не виникає, що ми проти романтизму, навіть фанатизму та одержимості, бо вони в певних обставинах конечні та корисні. Але їхня позитивна функція визначається т. зв. межовими ситуаціями. Межові ситуації відіграють значну роллю в житті одиниць і опільнот, але життя складається не лише з них.

Говорячи політичною мовою, ми аж ніяк не відкидаємо далеких ідеалів і боротьбу за них, навпаки — підкреслюємо їх конечність, навіть таких, які в даному часі та в даних умовах здаються утопійними.

Ставлячи ті ідеали в основу нашої ідеології, ми одночасно свідомі того, що далеку програму не здійснити одним ударом дон-кіхотського опуса. Мрія-утопія може стати реальністю тільки при здійсненні визначених передумов, ніколи нагло і неспішно. Тому, в сучасній ситуації, ставимо наголос на підготовчу працю, скеровану на здійснення нашої мрії-бажання.

До речі, ця наша настанова є згідна з поглядами Івана Франка. В одному із своїх есеїв, — «Поза межами можливого», — Франко зазначається над проблемою «які ідеали лежать у межах можливого, а які вибігають поза ті межі». Він каже: «Усякий ідеал, це синтез бажань, потреб і змагань, близьких, практично легших, і трудніших до досягнення, і змагань та бажань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого». І далі... «становище холодної і практичного політика часом буває якраз нехолодне і непрактичне і... всяке теоретизування, а особливо публіцистичне, має значення тільки тоді, коли являється висловом, вияснення тих інтересів, тих почувань, течій, які наклонились, або наклонюються в суспільстві і без найтіснішого контакту з життям те розумування робиться сірою безладною доктриною, що в деяких випадках (коли доктринер дістане в руки силу, впливи) може принести народному життю необчисленні шкоди».

Свої міркування закінчує висновком: «Ціла історія нашої цивілізації, матеріальної і духової, то не що інше, як поступове, систематичне і ненастанне відсування, віддалявання границь неможливого».

Переходячи з черги до зреферування форми і змісту нашої програми, хочу ствердити наступне: Наша програма виступає під назвою «Ідейно-програмові засади ОУНз» і ця назва дає загальне уявлення про характер програми. Програма політичної групи чи партії може бути коротка і складатися із загальних тверджень, або детально розпрацьована, де кожна важлива суспільно-політична проблема знаходить намічену розв'язку.

Такими є особливо програми марксистських партій які прагнуть до повної регламентації суспільно-політичного життя, до плянної економіки і до всеохоплюючої, централізованої державної влади. Але детальні, категоричні тези зводять програми на шлях догматизації. Зрештою вони самі випливають із догматичних тверджень. Тому ми свідомо обмежуємось до головних засад, щоб дати змогу свободнішої інтерпретації в практичному застосуванні.

Окрім цього, прагнучи до стислості й оцідності вислову, ми не формулювали таких ситуацій, які логічно можна випроводити з уже сформульованих принципів. Наприклад, приймаючи засади ліберальної демократії, ми не вважали за потрібне підкреслювати поділ функцій влади на три галузі, бо цей поділ є невід'ємною частиною політичного устрою ліберальної демократії. Знову ж, будучи прихильниками сильної виконавчої влади в майбутній українській державі, ми не вважали за вказане вже тепер визначати, чи це буде система президентська за взірцем американським, чи канцлерська за взірцем німецьким, а чи кабінетно-прем'єрська за взірцем британським. Вирішення цієї справи залежатиме від різних обставин та укладу сил, у часі, коли збереться конституанта самостійної української держави.

Важливе, щоби була сильна виконавча влада і щоби був тільки один її верховний диспозиційний центр.

У зв'язку з коротким формулюванням підставових тез нашої програми є також відсутність у програмі ідеологічної частини (як це є, напр., у програмі УРДП). При такому формулюванні ідеологічні підстави є практично невідлучні від інших програмових тез. А якщо застосувати ширшу інтерпретацію ідеологій, то насправді всі наші ідейно-програмові засади мають ідеологічний характер.

У нашій програмі не має також поділу на програму, «максимум» і «мінімум». Усе те, що відповідало б програмі «мінімум» є вилучене з основної програми і подаване в політичних постановках, до актуальної ситуації.

Дуже короткий вступ до програми звучить так: «Нав'язуючи до ідейного змісту програмових постанов III Надзвичайного великого збору ОУН; враховуючи змінену ситуацію; використовуючи досвід нових соціально-економічних розвитків та тенденцій, — V делегатська конференція ОУНз приймає такі ідейно-програмові засади»: (Далі йде текст постанов).

Хоч як короткий цей вступ, то він ясно вказує на три фундаментальні речі на які спирається вся програма: традиція, досвід і розвиткові тенденції.

Які елементи традиції в нашій програмі?

Як відомо ОУНз повстала у висліді розколу ЗЧ ОУН. Істотною причиною розколу було питання, на яких засадах має діяти організація на еміграції: авторитарному-тоталітарному, чи демократичному. Отже розкол у ЗЧ ОУН, у відрізненні від розколу ОУН у 1940 році, мав у принципі ідеологічний характер.

Як звичайно буває, до цього дійшли ще елементи політичні, тактичні, а навіть персональні. На жаль, обидві посталі групи — автократична і демократична — не висвітлили задовільно принципового характеру спору. Авторитарна група інтерпретувала спір фальшиво, не вияснюючи його природи, а радше затемнюючи її. Не лише ширша громадськість, але й власне членство не було зорієнтоване про суть спору.

Принциповий спір вив'язався довкола інтерпретації постанов III надзвичайного великого збору ОУН, що відбувся в 1943 р. на Україні в умовах другої світової війни і німецької окупації. Хоча обидві групи визнавали важність цих постанов і декларували свою позитивну настанову до них, то інтерпретація та практичні висновки одної групи йшли по лінії демократії, другої по лінії автократизму й тоталізму. Цей конфлікт визначив для ОУНз політичні традиції, ті які вона прийняла і ті які вона відкинула.

В інтерпретації ОУНз постанови III НВЗ ОУН були вислідом глибоких процесів, які відбулися в ОУН під час другої світової війни; вони були висловом і формалізацією тих перемін. Проте еволюція ОУН не була закінчена і так само її вислів-постанови. Про це свідчать доповнення та уточнення цих постанов провідом ОУН в Україні 1950 р. Уточнення відповідали повністю духові та тенденціям висловленням у постановах III НВЗ ОУН, але рівночасно вказували на те, що еволюція в ОУН започаткована в часі другої світової війни поступала далі.

Ситуація висувала вимоги нових рішень і ці рішення треба було умовити та оформляти, а також з'ясовувати принципи організованого життя української спільноти і самої ОУН.

Ті розвитку і реформи прийняла демократично наставлена група ЗЧ ОУН, розуміючи їх потребу, навіть konieczність. Натомість автократична фракція на практиці анулювала ці реформи, інтерпретуючи їх в дусі принципів передвоєнної ОУН. Рішуче ствердження позитивної вартості демократії нав'язувало нитку до давніших українських традицій. Визначення демократії в програмі ОУНЗ відповідає і давнішим українським традиціям і сучасній постановці проблеми в західному світі. У програмі ОУНЗ стоїть: «Під демократією розуміємо таку державну форму, в якій джерелом влади є загал громадян, при забезпеченні свободного волевиявлення шляхом періодичних виборів».

Наше розуміння демократії включає також ліберальні елементи, не у вузько-партійному сенсі, але в широкому розумінні забезпечення і оборони прав людини. Розуміючи і доцінюючи вагу боротьби за людські права для нашої визвольної справи як у СРСР, так і в цілому світі, ми свідомо включаємо в нашу програму «Загальну декларацію прав людини», Об'єднаних Націй.

У зв'язку з прийняттям демократичної програми ОУНЗ відкинула давнішу тезу, що монополія на націоналізм має тільки одна організація. Виявом монополістичного становища є назва «Провід українських націоналістів», а не Провід ОУН. За таким окресленням скривається претенсія на провід не тільки конкретної організації, але всіх українських націоналістів, незалежно від їх волі підпорядковуватись тому проводові. Отже, хто не належить до ОУН або її прибудівок і не визнає авторитету ПУН-у — не є націоналістом. Це безсумнівно тоталітарно-монополістична настанова.

Для нас націоналістом є кожний (не зважаючи на те, чи йому ця назва відповідає, а чи ні), хто почувається до зв'язку з українською нацією і в громадсько-політичній житті керується її інтересами. Але жадна зорганізована група не може накидати всім членам української національної спільноти свого розуміння українського національного інтересу. Тому для нас немає жадної суперечності між націоналізмом і демократією, лібералізмом, соціалізмом.

Іншими словами, кладемо знаки рівняння між українським націоналізмом і українською національною ідеєю. Тому всі рухи, що випливають з національної ідеї і визнають її вагу є в засаді націоналістичними. Згідно з таким розумінням є сформульована стосовна частина програми ОУНЗ: «Під націоналізмом розуміємо почуття приналежності до нації, як найвищої культурно-політичної спільноти». Із розуміння нації як найвищої культурно-політичної спільноти та підмету історичного процесу, випливає обов'язок боротьби за здійснення історичних цілей української нації методами, які підказує ситуація, доцільність, а також спроможність та совість члена національної спільноти.

Якщо йдеться про досвід, про який мова у вступі, то він стосується передусім до соціального устрою і економічної системи. З одного боку негативний досвід більшовицької системи протягом її понад 50-літнього існування. В українській політичній думці був напрямок, що головним лихом більшовицької системи є відсутність політичної сво-

боди, але в економіці багато чого доброго. Ми вважаємо, що досвід економічної системи більшовизму негативний; вона як і політична система вимагають радикальної перебудови. Вказівки на те, в якому напрямі повинна йти перебудова, дає господарський розвиток у західних європейських державах. Для нас особливо інтересним є досвід європейських соціалістичних партій, бо Україна, після усунення російського більшовизму, зможе покористуватись цим досвідом.

Ширший розгляд тих проблем лежить поза рамками цієї статті. Хочу тільки зазначити, що ці проблеми є надзвичайно важливі і жадна політична група їх легковажити не може. Наша програма бачить розв'язку цієї проблеми у створенні мішаної економіки, опертої на державну, муніципальну, громадську (кооперативну) і приватну власність. Зрозуміло, що межі між цими секторами та їх взаємні пов'язання можна буде докладніше визначити щойно в процесі практичного здійснювання. Практичне застосування мішаної системи вимагатиме експериментування, гнучкості в методах та відкинення всякого догматизму.

Уявляємо собі (і до того прагнемо), що здоровий устрій незалежної української держави буде базуватися на засадах націоналізму, демократії і соціальної справедливості. Якщо йдеться про культурну творчість, то держава має опікуватись нею, не накидаючи їй ні форми, ні змісту.

Наша програма має на меті знайти практичну синтезу між засадами, що сприяють національному розвитку, силі, здоров'ю та добробуту українського народу і вселюдськими ідеалами, що сприяють здійсненню кращого ладу і більш гармонійних взаємин у світовому масштабі. Тому в нашій програмі визначне місце займає принцип гуманізму та «ствердження вартості людини і її невід'ємних прав на життя, свободу і розвивання творчих сил». Конечною передумовою реалізації кращого ладу, що рівною мірою опиратимься на суперництва і на співпраці вільних народів, є визнання права на самовизначення всіх народів.

Так у найзагальнішому зарисі виглядає актуальна програма ОУНЗ. Вона не має на меті задовольнити всіх українців ані їх об'єднати, — претенсії які часто приписують своїм програмам деякі інші політичні групи. Все ж таки вона становить базу для випрацювання спільної платформи всіх наших демократичних груп на чужині, бо немає в ній нічого, що не могло б яку-небудь відповідальну демократичну групу антагонізувати. Натомість вона займає явно антагоністичне становище до всіх авторитарних та тоталітарних тенденцій в нашому політичному житті. В тому відношенні поставлено крапки над «і» виразно.

З М І С Т

Передмова	5
Доповіді студійних семінарів:	
<i>Іван Кошелівець</i>	
Микола Скрипник на тлі українського відродження 20-их років	7
<i>Борис Левицький</i>	
Міграція в СРСР — інструмент соціоекономічної чи русифікаційної політики	15
<i>о. Михайло Коржан</i>	
Вселенський Патріарх і українська православна церква .	25
<i>Ізраїль Клейнер</i>	
Українсько-єврейські взаємини і українська еміграція	38
<i>Роман Ільницький</i>	
Стан і перспективи визвольної справи в Україні .	43
Голоси преси:	
Чия провокація гірша: більшовицька чи наша українська	87
<i>Богдан Кордюк</i>	
Провокація . . .	87
Від редакції «Українських вістей» .	91
Політичні середовища:	
<i>Роман Борковський</i>	
Програма ОУНз	93

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Ціна збірників

«МАТЕРІЯЛИ КУВПД»

Серія А: Збірник ч. 1. (56 стор.)	\$ 1,—
Збірник ч. 2. (100 стор.)	\$ 2,—
Серія Б: Збірник І (в друку)	\$ 2,—
або рівновартість в іншій валюті.	

*

Замовлення на збірники й всю кореспонденцію до
Тимчасового Секретаріату КУВПД спрямовувати на:

Markian Zajac
8 München 45
Mährische Str. 12
W. Germany

Грошові посилки на:

DRESDNER BANK AG
8 München 2
Promenadeplatz 7
Konto Nr. 3 005 380
(M. Zajac)

Всі добровільні пожертви на видання матеріалів і переведення
КУВПД будуть проголошені, за винятком застережених,
в чергових числах збірників.

Тимчасовий Секретаріат КУВПД